

Հայրենի

ՀԱՅԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԵՐ ԱՌՈՒԵԱՄ

Ը. ՏԱՐԻ 1969 ՄԱՅԻՍ ԹԻՒՆ

Digitized by A.R. E. ©

پاكين
 مجلة شهرية ، أدبية وفنية علمية
 مدير المسؤول
 السيد ارتين كارنيك قزائجيان

PAKINE
 REVUE MENSUELLE
 LITTÉRAIRE & ARTISTIQUE
 Propriétaire
 Dr. A. KAZANDJIAN

Բ Ա Գ Ի Ն

- ԱՄՍԱԳԻՐ
 ԿՐԻԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ
 ԵՒ ԱՐԲՈՒՇՍՅՈՒ
 ԱՆՈՒՑ ԽՄԲԱԳԻՐ
 Կ. ՍԱՍՈՒՆԻ
 ԽՄԲԱԳԻՐ
 Գ. ՄՆԱԳԵԱՆ
 ԽՄԲԱԳՐՈՒԹՅԱՆ
 ԱՆՈՒՄՆԵՐ
 Ե. ԳԵՂԱՐԻ
 Յ. ՈՍԿՈՒՆԻ
 Բ. ՓԱՓԱԶԵԱՆ
 Ն. ՊԱՐԹՆԻՅԱՆ
 Ժ. ԱԲԲԱՐԵԱՆ
 ՀՈՄԱՍԻՐ ԱՆԴԱՄՆԵՐԵՆ
 † ԵՒ. ՊՅՅԱԶԵԱՆ

ԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ ՈՒՆԻՆ

- Ս. ՍԱՀԱԿԵԱՆ
 Ա. ԵՐԿԱԹ
 Բ. ԵՂԻԱՅԵԱՆ
 Հ. Ա. ԹԱԼԱԹԻՆԵԱՆ
 Ն. ԶԱՐԵՈՒՏԵԱՆ
 Փ. ՃԵՐԱՆԵԱՆ
 Ն. ՆԱԶԻԿԵԱՆ
 Ռ. ԳԱՌՕՆԷ
 Յ. ՕՇԱԿԱՆ
 Լ. ՄԿՐՏՁԵԱՆ
 Ա. ՕՐԱԳԵԱՆ
 Յ. ՄԱՐԳԱՐԵԱՆ
 Յ. Գ.

 ՆՇՄԱՐՆԵՐ
 ՄՇԱԿՈՒԹՅՈՒՆ ԼՈՒՐԵՐ

Խմբագրութեան հասցէ
G. SASSOUNI
 Rue Sélim Boustani,
 Beyrouth-Liban
 Հեռագրային թիւ 296898

Բարձր

ԱՅՍԱԳԻՐ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ Ե ԱՐՈՒԵՍՏԻ

Հ. ՅԱՐԻ, ԲԻՐ 5

Մ Ա Ս Ե Ս 1969

ՊԵՏՐՈՒՄ

ԱՍՐԳԻՍ ԱԱՀԱԿԵԱՆ

Ն Ա Մ Ա Կ՝ Ե Ր Կ Ի Ն Ք Է Ն

Երկնից Արքայութիւն, 4 Յունւար 1969

Յարգոյ իմ բարկութիւն զբաղին՝ ամսագրի, Պէյրութ

Մէկէ աւելի բարկամ եղիմեր, ծանօթանալէ ետք իմ վերտասանմանս (ոչ՝ վեցտասանմանս) երկնառաք նամակներուս, զորս բարի եղած էիք վերհրատարակելու ձեր անցեալ տարուան վերջին հատորով, եւ զընդօրինակողքին. կողմէ անոնց կցուած նախաբանին, թո՛վս եկան, ու, ընդ միմեամբք ելանելով, համոզեցին զիս —

Առաջին՝ թէ այդ գրութեանց ոճին մասին զանոնք զընդօրինակողքին Բ. Թ. (այլ անուամբ Մ. Մ.) բարեկամին կարծիքը մէկ անգամի համար բացառաբար, բայց բացարձակապէս թիւր է եւ թերի...

Երկրորդ՝ թէ, հետեւաբար, ես իրաւունք չունիմ աւելի երկար ատեն քէն պահելու եւ իրենց՝ այդ ափերուն վրայ մնացող հարազատներն ու հիացողները նոյնքան երկար ատեն զրկելու այժմ երկնաբաղաջացի իրենց նախկին բարեկամներուն մասին պարբերաբար լուրեր ստանալու երջանկութենէն:

Ուստի, քիչ մը չեմ ու չեմ ընելէ ետք, համակերպելով զձայն բազմացոյն (ինչպէս յամեցած հեղինակներ ասենին — զուցէ եւ այժմ — քարեկամաց ստիպման առջեւ տեղի տալով) ի յետին պահու կենաց ի լոյս կ'ընծայէին իրենց տունմնայ անտիպները) կը փորձեմ վերսկսիլ ընդհատած թղթակցութիւնս, յուսալով, որ, զէ՛ք այս անգամ, չպատճենաւորեք

փութացող, այսինքն զիս Ղլայնացնող չի պտնուեր. թէ մերթ ընդ մերթ այստեղ կը պատահին՝ ձեր ընթերցողները շահագրգռելու բնոյթ ունեցող զէպքեր եւ, վերջապէս, թէ ազնի՛ւ «ընդօրինակողս» ատեն մը եւս ձեր կողմերը կը մնայ... եւ մեր յարաբերութիւնները միանգամ ընդ միշտ չեն խղուեր:

Արդ

ճրք Երեւանի մայնստիտուտը հաղորդեց, թէ լոյս է ընծայուած Լեւոն Շանթի «Ընտրի Երկեր»ու միհատորեակ մը, լուր, որ գոհունակութեամբ ողջունուեցաւ երկնահայրութեան դրական շրջանակներուն կողմէ գրեթէ միահամուռ, մտածելի հոճելի անակնկալ մը ընել «Բապին»ի ընթերցողներուն, - որոնք, գիտեմ, թէ մէկէ աւելի պատճառներով, հիսթիկ զգացումներ միայն ունենալու են հեղինակին անմին թէ գործին հանդէպ, - էնթէրվիտ մը, ներողութիւն, հարցադրոյց մը ունենալով այս վերջնոյն հետ, որպէս հանդէսիդ անդրանջը պետեան աշխատակից:

Բայց զինքը անձամբ չէի ճանչցած: Հասցէն ալ չտեսնէի:

- Հարկաւ մէկն ու մէկը գիտէ եւ ինծի կը բացատրէ, ըսի, ու փողոց իջայ:

Առաջին ծանօթը, որուն հանդիպեցայ Գլածոր Ծառուղիի մուտքին, Վահան Թէքէեանն էր:

- Բարե՛ւ, վարպետ, ըսի յարգանքով: Ծանօթ կը փնտռեմ: Գիտէ՞ք, թէ ուր կը բնակէ:

- Ձե՛մ գիտեր, ըսաւ, շոր, հակառակ իր ծանօթ բարեկրթութեան, ու շարունակեց ճամբան առանց կանգ առնելու...

- Կ՛հ, մարդկային է, ըսի ես ինծի, առանց վշտանալու... Մարդկային է, որ Վարպետը այստեղ անպիտանայ հասցէն մէկու մը, որ անդիկ կողմը, իր գոյութիւնն իսկ անգիտացաւ մինչեւ վերջ... Ի՛նչ ընենք, որ սիրեմք բանաստեղծը հարիւր տոկոսով հրեշտակացած չէ տակաւին... Թո՛ղ, որ ատիկա որոշ կերպով կը հասցնուէր արդէն իր կենակին երկու կողմերը բուսած, աւելի՛ գետնդուած պիտակաւոր թելկներէն:

Ի դէպ, պէտք է գիտնաք, որ այստեղ մեզի շնորհուած թելքը խորհրդանշական իմաստ միայն ունին - ձեր կողմի գինուորականներուն ուսադիրներուն պէս բան մըն են: Անոնց (թելերուն) փետուրները նախ թխորակ կ'ըլլան, ապա կը գորշանան, կը պիտակաւորուին եւ, շատ ժամանակ ետք, երբ բոլորովին հրեշտականք, կը դառնան ձիւնասպիտակ... Բայց եւ այնպէս, դարձեալ որոշ չափէ մը աւելի երբեք չեն երկնար եւ թռչելու չեն կրնար ծառայել: Այդ տեսակ դասական, երկու մեթրանոց թելեր ի ծնէ հրեշտակները միայն ունին: Մերիններով հազիւ կրնանք երբեմն ամպէ ամպ պղտիկ ոստում մը կատարել, ինչպէս գիւղաքաղաքի մը նեղլիկ փողոցներուն վրայէն հաւերը՝ տանիքէ տանիք, գոացի աքաղաղին ուշադրութեան ի խնդիր...

Գիշ կտք, Տաթև պողոտայի անկիւնադարձին, զիմացս ելաւ բանաստեղծ Արլամ Տատրեանը, որուն հետ բարեկամացած ենք շուրջ տասնամեակէ մը ի վեր, այսինքն իր ժամանման ստալին օրէն: Բացառեցի իրեն ծրարիս: Համաձայն գտնուեցաւ. բայց ինքն ալ չէր գիտեր Շանթի հասցէն:

Պահ մը անխօս քալեցինք կողք կողքի: Մայիսեան ջինզ առաւուր մըն էր: Մեր վերեւ սովետերու սօսիներու մեղմ Խարչափն էր ու անսով եր-

կինք ժը, մինչ ոսկեպատ մայթերը ներդաշնակ կը հնչէին՝ թեթեւ մեր քայլերուն տակ...

- Հիմա կը հասկնաս, Արշա՛մ, բացագանչեցի, թէ որքա՛ն ճշմարիտ են կղեր անդիի աշխարհի շայ րոզնաբազան մեր եղբայրներուն հոգեւոր երգերուն խօսքերը:

«Այժմ սօգազարոտ կեզեմեքիլը՝
Սէ՛ն միիիիի՛...
Պէ՛ն միիիիի՛...»

Բարեկամս սակայն, համբակ հրեւոտակցու, իբր լուս զմծիծաղով պաղ ջուր թափեց խնկազառուիթեանս վրայ, ա՛նպիտանը...

Յանկարծ մեր աշակողմը շիտութիւնները անհետացան ու մենք զմեզ զտանք Դրախտի արեւելեան ամբարտակին կուշտին, ուրկէ անդին, վարը, հետուն, շա՛տ հեռուն կ'ընդնշմարուէր երկիրը, կարծես անըպետեանաւի ժը լուսամուտէն...

Ամբարտակի միւս ծայրէն դէպի մեր կողմը կու գար մէկը, որուն կերպարանքը ծանօթ կը թուէր, բայց առաջին սկնարկով կարելի չեղաւ որոշել իր ինքնութիւնը, թիկունքէն լուսաւորուած՝ եւ դէմքը ստուերի մէջ մնացած ըլլալուն պատճառաւ:

Անցորդին շապիկին օճիքը բաց էր, կոտրած գաւաղան ժը հրացանի պէս զարկած էր ուսին, իսկ գլխուն ունէր գառան մորթէ գլխանոց ժը, որուն երկու կողմերը ազուցուած էին նորընծայ հրեւոտակի իր թիւիկները, իսկ ոսկեպոյն լուսապսակը զետեղուած էր անոնց (թեւիկներուն) արժատներուն վրայ, վար շահեղու համար...

Տարօրինակ անցորդը, որ կարծես ուշադրութեամբ շրջա կողմը կը խուզարկէր, երբ բուսական ժը մօտեցաւ, ճանչցանք զինքը - Օշականն էր:

- Կարծես բա՛ն ժը կը փնտռէ կոր, ըսի:
- Անպայման՝ կ'իկ... մռլտաց Տատրեան:
- Հէ՛...:
- Օրե՛ք հատ...:
- Հարէ՛մ...:
- Ձէ՛, եղբայր, ինչո՛ւ աստիկ գէշ բաներ կ'անցընես մտքէդ. արքիլուած է. այստեղը միւսներուն խոստացուած «Յէննէ՛ք»ը կարծեցիք:
- Հապա ի՛նչ ընելու համար...:
- Եա՛տ սքարդ է, յարեց Տատրեան, յօնքերը վեր-վեր նետած ու դէմքին կեղծ խորհրդաւոր արտայայտութիւն ժը ստլով:
- Ի՞նչ...:
- Սա քովի ամբարտակէն վար, դէպի երկիր, իբր հայրենակից հովիւներուն՝ Այանին, Ալոյին եւ Գոլոյին պիտի նետէ, որպէսզի վերջ տան երկիմօճէն իյնալիք մէկ հատիկ կլկլան տիրանալու համար իրենց միջեւ գուցէ վերակցած տուրուզմոցին...

- Խնդացիներ:
- Մեր հասանք Ալիւոր Գրադէտին՝
- Բարե՛ւ, պարոն Օշական, բարի լո՛ւր. տարօ՞ւր՝ քեզի. ըսինք միաբերան:
- Բարե՛ւ, չորպանիներ. ի՛նչ է եղեր, նայինք, մեր բարի լուրը...
- Հայաստանի մէջ Շանթի ընտիր երկերը հրատարակել են...

- Շանթը ո՞վ է, ընդմիջեց Օշական:
- Ճանրմ, սա՛՛ «ձին Աստուածներ»ուն հեղինակը:
- Սեղբուսեան չըսէ՞ք սըւոր, որ ամէն մարդ հասկնայ...
- Քառասուն հազար տպագրանա...
- Քառասուն կտոր ... դարձեալ ընդմիջեց «Մնացորդաց»ի հեղինակը, մե՛ծ բան, ջրասուներուք տարի սպասցնելէ ետք... այս ընթացքով, շարունակեց սրտմտած, յիսուն տարի մը տանա պիտի մինք սպասենք, որ մտածեն Օշական հրատարակելու մասին...
- Յե՛ղճ Ալեւոր Գրագէտ. յայտնի էր, որ քառասուն տարի ետք հասկըցուելու էր հաւատքը նահանջի մէջ էր...
- Ի դէպ, ըսի, Վարպէ՛տ, դիտէ՛ք, թէ ո՞ւր կրնանք գտնել Շա...
ը՛ր՛ Սեղբուսեանը:
- Ձէք դէտեր:
- Հրատեւա առինք իրմէ, բայց հազիւ հինգ տասը քայլ հեռացած էինք, երբ
- Ինծի՛ նայեցէք, Չորսանին՛ը, կանչեց մեր ետեւէն, Ալպոյանճեանին գացէք. ան անպայման կը զիտնայ. ան ամէն բան գիտէ... Վերին Սկիւտար կը բնակի, Աբրահամ Այվազեանի հետ դէմ դիմաց:
- Երբ մեր ճամբան շեղեցինք դէպի Վերին Ոսկեքաղաք (Սկիւտար)
- Տարօրինա՛կ, - խորհրդածեց Տատրեան, - անդի՛ր կողմը բանաստեղծներու՛ն ընտկավայր էր Սկիւտարը, կը թուի թէ բանաստեղծները տեղացած են այստեղինին...
- Պահ մը անխօս քալեցինք կողք կողքի, բայց երբ անցանք ճեղքի մէջ (1) եւ պողոտան երկնիցուեցաւ, յանկարծ կտնգ առաւ բարեկամս, ու
- Կը ցաւիմ, որ քեզ առանձին պիտի թողուի, ըսաւ: Ես պէտք է հանդիպելմ Վերին Արմաշ, Շաւարշ Նարգունի բարեկամին բարբ դաւրոսատի այցելութիւն մը տալու համար: Վերին Ոսկեքաղաքը, դիտես ի հարկէ, կը սկսի ձախել, քանի մը հարիւր քայլ անդին...
- Բայց ես ի՛նչպէս պիտի գտնեմ Ալպոյանճեանը, մտածեցի՛ կիսաձայն...
- Կը ճանչնա՞ս զինքը, հարցուց Տատրեան:
- Այո՛: Տեսած եմ զինքը անգամ մը: Ներկայ եղած եմ էր մէկ դասախօսութեան: Ազգային Մահմանադրութիւնը երկինք փոխադրելու, այս սինքն երկնահայտութիւնը ազգային սահմանադրութեան ենթարկելու ստի-

(1) Վնայեան Տապալթը մեր այստեղի չօգտրին է, սա տարբերութեամբ երկրային կննդամբանական պարտզմերէն, որ մերինը ցանկապատ, գառագեղ կամ վանդակներ չունի: Այստեղ զգայիք եւ գառիմէ ի միասին կը քարակին...» Վնայեան Տապալթի մտայն բնակիչներն են, ի միջի այլոց, այն երախտագետ առիւծը, որ կրկեսին մէջ մերձեց հաշմի զԱնտրակլետ. այն բարեյիշատակ գայլը, որ, Միջին Դարուն, եկեղեցւոյ սուրբ եայրերէն մէկուն Քորազմերուն անալոյվ, ապաշխարեց, հրամարեցաւ գառներ յօշակելու եւ քրիստոնէական յոռնարութեամբ ամէն օր կու գար իր բաժմեշափ սնունդը ստանալ յազիմ... մտայնաւոր: Այնտեղ են, նոյնպէս, Մագրբայի ճին, վարուստի Բեգասը, Համաստեղի Չայօն, Բազամի էշը, Կապիտոյի սագիրը, Մեքեուիմի կապոյտ քաշումը, Հայոց Վրոնի միքեանիճն, վերջապէս, նոյնան ազամիմ եւ, բնական է, բազում դրախտանակեր:

պողականութեան մասին յոյժ շահեկան եւ շինի՛շ բանախօսութիւն մըն էր...

- Ուրեմն լօած ես իր ձայնը:

- Ի հարկէ:

- Այն ասան, շատ պարզ է, յարեց Տատրեան: Երբ արուարձանի տաղանքն տուներուն մօտենաս, ոչ ոքի հարցնելու պէտք չունիս. միայն քիչ մը ակննջներդ կը լարես. պահ մը հոգ անպայման արէն կամ ձախէն, անկունէ մը լսելի կ'ըլլայ Ալպոյանեանի ձայնը. կ'ընթանաս այդ ձայնին, կամ, եթէ կ'ուզես, աղմուկին ուղղութեամբ եւ պահ մը հոգ անվրէպ ինքզինքդ կը դռնես առջին յարկի իր պատշգամին տակ...

Այդպէս ալ ըրի: Այդպէս ալ եղաւ: Մանօթ ձայնին ականջներուս քառարի ցանցին մէջ ինկած կէտէն շուրջ շոր մղոն անդին ծերունագարդ բանասէրին պատշգամին բաց պատուհանին տակ երբ կանգ տոյ, վեր բարձրանալէ առաջ շունչ տեղը բերելու համար, գլխուս վերեւ տեղի ունեցող տուք վիճարանութեան յայտնի եղաւ, որ Կեսարիոյ Մունճուսուն զիւրի հայրենակցական միութեան ներկայացուցիչները կը պահանջէին, որ իրենց դիւրի պատմութեան (Պատմութիւն Հայ Մունճուսունի) շտրտոք հատորը բովանդակէ իրենց անխոր բոլոր համազրիւղացիներուն կենսագրականներն ու լուսանկարները, մինչ Ալպոյանեան կը պնդէր, թէ մէկ հատորը չի բաւեր այդ ամէնուն ու կ'առաջարկէր քոզուզ զկանայս եւ զվանկընի եւ գոհանալ միայն աղամարդոց լուսանկարներով եւ կենսագրականներով...

Վէճը բաւական երկարեցաւ թէեւ, բայց երբ հայրենակցականները վերջ ի վերջոյ տեղի տուին ու մեկնեցան, իմ կարգիս վեր բարձրացայ:

- Բարեւ, պարոն Ալպոյանեան, ըսի. Օշականը զրկեց զիս Ծանթի հասցէն կը փնտռեմ. դուք կ'ունենաք եղբր:

- Նստէ նայինք. ասլալէմ պիտի ունենամ, ըսաւ ընտանեաբար. զուշ իր համաւար գրքոցներէն մին ու սկսաւ արագ թերթառել Փիշըրը:

- Շիրակացի... Շնորհալի... Շահազիզ... Շամասնեան... Շիրվանզատ... Շուշանեան... շիւս'յ, լունի'մ, բացառանջեց սրտնեղած:

- Ախպար, յարեց, այդ մեր Օշականը, երբ անդիմ էինք, կնիկի պէս իր տարի՛քը կը պահէր. այս մէկէն ալ այստեղ ինքզինքը պահած է, ինչ է, չեմ հասկնար...

Ե՛ն ալ չէի հասկնար...

Երբ, աւելի ժամափաճու չընելու համար անխոնջ ծերունին, զինք տանձին թողուցի Հայ Մունճուսունի իր պատմութեան հետ ու յուսախար մեկնեցայ քովէն, մտայլ մտքեր սկսան պաշարել զիս... կրեակայութեանս առջեւ ցցուեցաւ յանկարծ Կեանքի գիւղը հրաշքի երաժանի մը ճանկած... Արդեօք, մտածեցի, իբրեւ հիմ ռեժիսի համոզուած ջատագով... բայց ո՛չ, կ'ըսէր բանականութիւնս, մեր Տէրը անխակալ է, պթած եւ բազում ողորմ, ինչպէս կը յեղյեղէին մեր տէրտէրները... Ար կրնար ըլլալ, որ այդ աստիճան դաժան վարուած ըլլայ Ծանթի նման մէկու մը հետ, երբ զեռ վերջերս, կ'ը գիւղերէն ետք, կողմնակի դռունէ մը զաղտազոդի ներս առնուեցաւ տիրահաշակ Ենովք Արմէնի իսկ, նոյնինքն մեծահոգի Մեծարեցի արհամարհոտ յօժարութեան շնորհիւ: Եւ ինչո՞ւ, ան, մեր Տէրը խառնի իշխանիմ հացին իւղ քսէր՝ մէկ հատիկ ընդդիմադիրի մը ներկայութեան չհանդուրժելով իր պետութեան սահմաններուն մէջ...

- Բայց ո՞ւր է այս մարդը, կը կրկնէի ես ինձի, Վերին Ոսկեաղա-

քէ վերադարձի ճամբուս վրայ, մինչ իրաւ Ոսկեքաղաքի ոսկի մայթերը ներդաշնակ կը հնչէին թեթեւ քայլերուս տակ...

- Վերին Սկիւտար... Սկիւտար... Սկիւտարի սոխակ... Դուրեան... Պետրոս Դուրեան... Պետրոս... Պետրոս... Մօ', կեցէ՛ք, Պետրոս Առաքեալ, աղազակեցի յանկարծ խելագարի պէս... (Ի՞նչ հրաշալի բան է սա՛ դադափորներու դուգորդութիւն ըսուածը):

... Պահ մը ետք շնչասպառ տնկուեցայ պատուակալ դռնապանաբար-խելիսա Պետրոս աղբոր դիմաց:

- Շալո՛մ, Պետրոս եղբայր, ըսի՛. կը ներես՝ եթէ մրափոք խանգարեցի: Հայրենակից մը կը փնտռեմ. առտուընէ ի վեր մարդ, ներողութիւն, արդար չմնաց, որ չհարցաքննեմ. անկարելի եղաւ հետքը գտնել...

- Անո՛ն, ըսաւ կտրուկ:

- Շանթ:

- Արագո՛ւմ:

- Թատերագիր:

Պետրոս առաքեալ բացաւ աստղափռ շեծածուկ մայր տոմարներէն մին, պահ մը թղթատեց, կանկ առաւ էջի մը վրայ ու ցուցամատը սահեցուց վերէն վար՝

- Շէյքսփիր, Շիլլէր, Շօ, Շիրվանզատէ... Յանկարծ դեղ-դեղին կտրեցաւ ծերունկ Պետրոս աղբարը, դողահար ցուցամատը վերջին անունին վրայ...

- Մօ, ի՞նչ խալիք եմ կերեր, բացադանչեց, հիմա ի՞նչ պատասխան պիտի ասեմ Մեծաւորին...

- Ի՞նչ է պատահեր, Պետրոս եղբայր, ըսի իբրեւ թէ կարեկցութեամբ:

- Ձե՞ս հասկնար. տածի՛կ եմ ներս թողեր... սա Շիրվանզատէ՛ն...

- Իայց, Պետրոս եղբայր, Շիրվանզատէն հայ է, ըսի:

- Տանկըցա՞ծ հայ...

- Գէ՛, հայ՝ օղիւ հայ... անո՛նը միայն տանկըցուցած է...

- Ա՛յք օղիւն ճաշակ... (2) պայթեցաւ Պետրոս աղբարը, գայթակղոյն ալ ուրախ, ու ցուցամատը շարունակեց սահեցնել էջն ի վար:

- Շա՛նթ՝ կանգ առաւ դարձեալ:

- Սա արծի մօրուքով, թթակնոցներով ծերունկը շէ՞ փնտռածք, հարցուց քծիծաղ:

- Նո՛յնինքն, Պետրոս եղբայր:

- Հիմա՛ կը հասկնամ, թէ ինչո՛ւ ի դուր փնտռեր ես դինքը, ըսաւ, հնդկահաստի ձայներ հանելով, ինչ որ հրէաբար խնդալու իր ձեւն էր, աղմուկով գոցեց տոմարը, ու շարունակեց:

- Այս մարդը երբ հոս ժամանեց տասն եւ եօթը երկրային տարիներ առաջ, անկարելի եղաւ գինքը համոզել որ բնակի Շէյքսփիրի, Շիլլէրի եւ Իբսէնի հետ միեւնոյն եօթներորդ յարկի վրայ. իսկ միւս՝ առաջին վեց յարկերուն խօսքն անդամ լսել չէր ուզեր:

Մեծաւորը պահ մը խորհեցաւ դինքը սատանին զրկել: Ատիկա Փրանսաբանութիւն (envoyer au diable) չէ: Մաղ մնաց՝ իրապէս սատանին

(2) Պետրոս առաքեալ միզի՛ հայերու հետ Պալատի հայեվարով կը խօսի, որով-հետեւ այստեղ արեւմտահայերը աւա՛ր, մեծամեծութիւն կը կազմեն...

զրկուէր: Բարեբախտաբար սակայն, Մեծաօրը միանգամայն զուարճալի գտաւ մարդկային այդ հիւշէին հիւշէական յաւանութիւնն ու յամառութիւնը... եւ... մտնականք որ ստեղծագործութեան եօթներորդ օրէն է վեր յողնած էր հանգստանալէ ու տաղտկացած՝ Հայաստանեայց եկեղեցիին անվերջ փառաբանութիւններն ունկնդրելէ, իր սուրբ թեւերը սոթակց ու, մէկ օրուան մէջ, ութերորդ երկինք մը ստեղծեց միայն ու միայն ձեր բարեկամին բնակութեան համար... (3)

— Ինչե՞ր կ'ըսէք, Պետրո՛ս Աղբայր, ըսի, հիմա միշտ հօ՞ն է, ի՞նչ կ'ընէ:

- Փիմիկոսի աշխատանոց մը ունի:
- Փիլիսոփայական քա՞ր...
- Ատոր պէս բան մը. աւելի դժուար...
- ...

— Արեւմտահայերէնը, արեւելահայերէնը, սովետահայերէնը եւ Ղերան Աղջկան Հայերէնը ի մի ձուլելու աշխատանքին լծուած է:

— Ամէն պարսկալի, շարունակեց Պետրոս աղբարը, չփորձուի ի Պետր մինչեւ ութերորդ երկինք բարձրանալ — կը տեսնեմ, որ թեւեւեւորդ փոքր են տակաւին — ձեր հայրենակիցը չ'ուզի որ զինքը խանդարեն, այցեկութիւններ բացարձակապէս չ'ընդունի...

Ահաւասիկ, սիրելի խմբագրութիւն «Բազմնոյն», կը ցաւիմ, որ անկարելի եղաւ երականացնել ծրագրածս հարցազրոյցը, քայք, կը յուսամ՝ կողմնակի բաւական մը տեղեկութիւններ կրցայ հաղորդել ձեր ընթերցողներուն՝ Երկնից Արքայութեան եւ Երկնահայութեան այժմու կացութեան մասին:

Երկնաւազ ողջոյններով,
Կ. Ա. Ոսկեան
Վասն հարազատ ընդօրինակութեան
Ս. Ս.

Թ. Գ.— Կը խնդրեմ, որ քաղաքիդ մէջ լոյս տեսնող «Ս» շաբաթաթերթի աշխատակիցներէն Տ. Վ. ի աչքէն հեռու պահէք սոյն նամակս, որ պէտքի այդ բարի տղան «պատմականորէն» մեղանչելու փորձութեան չ'զիջանալով, հեռաւոր օր մը ձեր Պետրոս Աղբար հետ խնդիր շունենայ:

ՆՈՅՆ

(3) Ետէն, կողմնակի ազդերէ իմացայ, քե նախախնամազը, խորհելով որ յառաջիկային նման դժուարութիւններ կրճան յարուցուի նաեւ կոստան Զարեանի կողմէ, նոյն ուրիշորոյ յարկին վրայ բաժնի մը վերադառնալով եւ կարծեմ որ քայք այս վերջինը, ինչպէս գիտէք, տարբեր արձայութիւն ընտրած ըլլալով վերջերս, ուրիշորոյ երկնից ամբողջութեամբ կը մնայ Եանթի արամադրութեամ տակ:

ՃԱԿԱՏԱԳԻՐ

Նա գոհացած էի հացէն իմ սեղանիս վըրայ գըրուած,
Կուժ մը ջուրէն՝ որ լեցուած էր իմ հայրենի ազրեքակէս,
Կը նստէի տիրոջս ինչ լուռ եւ խոնարհ գերիի պէս,
Ո՛ր հնձած էր ցորենն աստֆ եւ կուժին շուրը լեցուցած:

Վառած էր լռյալը ճրագի՞ն՝ որ անցորդին բլլայ վըկայ,
Եւ հոգեկից մտերմութիւն մը վայելե՞նք եղբայրօրէն,
Տւ նստած հոն, ստուերին մէջ, գարշ, մամուսպատ քաջին վըրայ,
Կը սպասէր որ տէրը ելլէր հայրենաբոյր մեր սեղանէն:

Կեանքը, այսպէս, յաջորդութիւն մ'էր օրերու զմայլահար,
Երջամիկ էր գերին տիրոջ բարութիւնով, կարծես աշխարհ
Առաջին օրն իսկ ստեղծուած էր անայլայլ այս օրէնքով:

Այսօր հացն իսկ ա՛լ չեմ գտներ իմ սեղանիս վըրայ գըրուած,
Կուժը կոտրած, եւ քաղցրաշող ճրագին իւղն է սպառած,
Եւ արդ գերի տարուած եմ եւ նոր խոտամբեր տիրոջ մը ինչով:

ԱՆՁՐԵՒ

Անճրեւ, անճրեւ, դեռ ի՞նչ կ'ուզես, վազուց է որ
Հոգիս միայն հեծեծանքներն իր կ'ունկնդրէ.
Ա՛յ չեմ հասկիր ձայնիդ լարերը մեղմօրօր
Սրտիս՝ որ խոնջ է տրամօրէն երագելէ:

Անճրեւ, անճրեւ, եւ ծաղիկները չեմ տեսներ,
Երբ դուն կ'իջնես արցունքի պէս ամպերէն վար,
Այլ մտոցըւած յիշատակով գերեզմաններ,
Լճուած բուսերի՝ որոնք հողին են հաւասար:

Երբոր ե՛ս ալ փակեմ աչքերըս արեւին,
Պիտի ցօղե՞ս ցուրտ հողն՝ որ եւ անխնայեալ՝
Ո՛չ իսկ այլեւս պիտ' ունենամ փոշեքուսալ

Պատանգ մ'արուի բզկտըւած է ծիրանին:
Ո՞ղբ եւ, անճրեւ, թէ միայն խօսք մը հրածեշտի,
Երբ արեւն է՝ որ ձեռքիս վրայ կը կաթկթի...

ԱՐԱԷՆ ԵՐԿԱԹ

ԲԻԻՋԱՆԴ ԵՂԻԱՑԵԱՆ

Ա Ր Ա Բ Յ Ա Կ Ո Ւ Ը

Մեր ինքնաշարժը կը սուրբար մզլուտացող հեւքով մը անապատական տարածութեանց մէջէն, ուղղապէս ճամբուն վրայ, սանձը դիտուն արճակուած արարական սգնուացեղ ձիու մը նման: Կ'օրօրէր մեզ միօրինակ էլեւէջներով՝ կարաւաններու երգերուն նման: Մեր շուրջ ամէն ինչ ուրիշ բանի էր նման, լեռ չկար, ձոր չկար. մեր ետին ու առջեւ, մեր աջին ու ձախին, չոյզը վերածուած էր անծայրածիր բանի մը, ունայնութեան նման, որուն մէջտեղէն՝ ուղիղ քանակով ճեղքուած սահմանի նման՝ ճամբան անշեղ ուղացքով կը մըցէր դուրսէն հասող մեր ինքնաշարժին հետ:

Երբեմն՝ ճամբու փոշու եզերքէն յանկարծ կը յայտնուէր իր իշուկին վրայ կծկուած գիւլացիի մը ստուերը, որ աղնթարթի մը մէջ մեզ կը խաչածուէր, հրկրորդ ակնթարթին կորոտելու համար մեր ետին, թողլով միայն յամեցող մտածումը, թէ ինչօքիկ իրուկը առանց դանդատի պիտի շարունակէր տտիկ-տտիկ չափել նոյն մեր երկար ճամբան, վտաս՛ թէ ինքն ալ պիտի հասնէր մեր հասնելիք հանդրուստին:

Ամէնէն ակնադուարճ տեսարանը

կ'ըլլար՝ հանդիպումը ճամբու երկարութիւնը չափող ուղաներու կարաւանին: Մեր վիշապ-մեքենայի մօտենալուն՝ ուղտերը կը սկսէին ցատկոտել անճոռնի, շուարուն շարժումներով, մեծ-մեծ քայլերով սողին-անդին ապաստան կը փնտրէին՝ իրարու կուշտին զարնուելով: Կը խանդարուէր կարաւանի ուղիղ դիժը, մեր հեռանակէն ետքը միայն վերտտին գտնելու համար իր հանդարտ գնացքով նսլէլլեան շարքը:

Լուռ էինք մենք՝ ես եւ քոյմ նստած մարդը: Դամասկոսէն ի վեր հետն էի: Նախապէս իրարու անձանօթ՝ ճամբու ընթացքով միացեր էինք, ու համաձայնաբար ինքնաշարժին հետեւի նստարանին վարձքը կիսած, երեքի տեղ երկու հոգի յայն-յայն նստած էինք: Մեր երկուքին միջեւ այդ յայն միջոցը լռելեայն պարմանադրութիւն մըն էր իմ կողմէս, թէ մենք զիրար պիտի շխանագրէինք: Առջեւի նստարանին, շարժավարին քովը սեղմուած կային երկու ճամբորդներ, մին վաթթոցաւոր ֆլետով, միւսը էկիլով, որ Լըրեմն մուտիւնով կը ձայնակցէր շարժավարի երգին:

Անապատական մեր ճամբու միջոցինս-
կուսեան կը ներդաշնակուէին այդ երկու
բաները միասին. մեզ իր դիրքին առած մե-
քենայի տեսական հոնդիւնը եւ նոյն մի-
ջինակուսեամբ երկարող երգը մեր շար-
ժավարին:

- Ամէն ժողովուրդի երգ, - դիտել
տուաւ քովէս ուղեկիցս, - Համապատաս-
խան է իր երկրի աշխարհադրութեան
նկարագրին: Անհորիզոն այս անապատ-
ներուն վրայ հոսող կարաւանները պիտի
չկարենային ուրիշ երգեր յօրինել, քան
իրենց օրօրուն դնացքին մէջ ուղտերու
գանդակներու զօղանջին նմանող այս եր-
կարածիզ ԵՄԻՆ-երգերը...

Ան կը խօսէր Փրանսերէնով: Իմ
լուս փոխուս հաւանութիւն ընդունելով՝
յարեց.

- Հիմա սա կը ջանիկ մարդուն երգը՝
նոյն տափակութեամբ, առանց ելեւէջի՝
կրնայ շարունակուիլ մինչեւ մեզ Հասցնէ
Հոմս...

- Ընչ է, - ձայնակցեցայ ես, - ամէն
հող իր նկարագրիւր կու տայ իրմէ սնա-
նող ժողովուրդին:

Ձէի ուզեր հետը բռնուիլ խօսակցու-
թեան մը, որ կրնար երկարել մինչեւ...
Հոմս: Մենք ճամբայ ինկեր էինք դէպի
Հալէպ. բայց կ'երթայինք ո՛չ թէ Լիբա-
նանեան դաւարի Չէջաայի պողոտայով,
այլ բռնիք էինք Դամասկոսի հիւսիսէն
դարձող Սիւրիական ճամբան, անցեր
էինք բլրային ոլորումները, լունչ մը ա-
ռեր նկպէքի մէջ, ու հիմա մեր Տսնք ար-
ձակեր Լինք Հոմս-Համա երկարող ոլորիկ
ճամբուն, իրեն ընտանի անապատի մէջ
թուող ճեյրանի նման:

Բայց խօսակիցս շարունակեց.

- Լիւնային ալիքներով երկիր ունե-
ցող ժողովուրդներու երգերն ու արուես-
տը, ու մտածո՛ւմն ալ, Համապատասխան
են իրենց աշխարհադրութեան բերած այ-
լազանութեանց, գոյներուն ու պայքար-
ներուն: Տափարակ այս անապատներուն
մէջ, սակայն, ամէն ինչ տափակցե՛ր
է...

- Ձմոռնանք, - առարկել ուզեցի ես,
- որ Անմական այս լայնատափակ աշ-

խարհէն է որ ծագում առած է եւ անձ
մարդկային պատմութեան առաջին Հաս-
տատուն քաղաքակրթութիւնը՝ Սումեր -
Ակկատեանէն, Բարեւականէն, Եգիպտա-
կանէն, Ասորականէն մինչեւ Քաղզէսա-
կանն ու Երրայականը:

- Ի՞նչ է մնացեր այդ բոլորէն, -
դատեց ան իր ձայնը բարձրացնելով, -
Սիմական կոշուած այդ քաղաքակրթու-
թիւնը, մէջը հաշուելով նաեւ Փիւնիկ-
եանն ու Երրայականը, սուրուէ՛ր է
պատմութեան յատակին, Ենթախաւին,
Թողուցի միայն քարերու անկենդան ա-
ւերակ: Համաշխարհային արդի քաղա-
քակրթութիւնը կանչուն կը մնայ՝ այդ
Սիմականի միտնգամ-ընդմիջ կործանած
Արիական, Հնդկարական, Յունա-
Հուլմէական ժողովուրդներու կողմէ
կառուցուած վերնախաւին վրայ, զբիտ-
տոնէական եւրոպական նկարագրով, որ
այսօր իր դիտական տիրակալութիւնը
տարածած է մինչեւ Ասիանտեան ու Սա-
ղաղական ովկիանոսները: Իսկ մենք այս-
տեղ դեռ հին ԵՄԻՆներով կ'օրորուինք,
կարօտ՝ այդ արեւմտեաններու ստեղծա-
գործ միտքի փշրանքներուն... Հայուէ՛ր.
մենք սա ինքնաշարժով, սա Հազուստնե-
րով, ձեռքիս սա օրաթերթի թուղթով ու
տպամեքենայով, իմ սա ակնոցներով,
մեր առօրեայ կեանքի անհրաժեշտ դեռ
ամէն բանով, ժամացոյցէն մինչեւ զըն-
դասեղ, մենք դեռ կախեալ ենք արեւմու-
եան այդ քաղաքակրթութեանէն... Ղէնք
մը շինք կրնար շինել առանց անոնց եր-
կաթին, խողովակին, կազմածներուն. մեր
բնակարաններու միայն աւազն ու քարը
մեզմէ են, անոնք ալ փոխադրելու հա-
մար՝ դարձեալ անոնց մեքենաներո՛ւն
պէտք ունինք...

- Մենք ալ խի՛լք ընենք ու դիտանք
օգտուիլ այդ մեծակառոյց քաղաքակրթ-
ութեան բարիքներէն, եւ զայն կառու-
ցողներու հովանիին տակ մեծնալ, զօրա-
նալ, շինել մե՛րը, - բարեմտութեամբ
ուզեցի եզրափակել ես մեր խօսակցու-
թիւնը:

- Օգտուելէն օգուտ չկա՞յ մեզի, - ըմ-
բոստացաւ ան, - օգտուելի ի վերջոյ կը

տանի օգտաբերությունը եւ հնթարկուելու: Հա՛րկ է որ մենք ցնցունք հոգեով, վտարենք այս բու՛րբ մեղմէ, որպէսզի ստեղծուինք հիմէն վերտան կառուցանել մէ՛րը: Մենք համարձակ հռչակելու ենք մեր անկտրութիւնը այս Հոգասար Իշխանութենէն:

— Իայց անկախութիւնը Հրովարտակ ու երգ ու դրօշմէ է միայն, — ըսի ես, — ոեւէ ժողովուրդի համար չկայ քաղաքական անկախութիւն, առանց ասոր նախապայման տնտեսական անկախութեան, ընկերային կազմակերպման, դիտական ստեղծագործ միտքի, շահագրկի դրամագրութիւն եւ հորհրդերու ապահով հովանաւորութեան:

Ճէ՛հ, տես՛նք այդ ապահով հովանաւորութիւնը մեր դիտուն վերեւ, — դատեց ան, — տարի մը կ'ընէ ահա անոնք մեր ձեռքէն խնկոյն մեր Սանճազը ու տուին մեր հարեւանին. կիսեցին մեր Պաղեստինի քարտէսը, ու զայն խոստացան անխնայներուն... Որովհետեւ դարձեալ տենդի բռնուած են նոր պատերազմի մը պատրաստութեամբ. նորէն վառօղի հոտ կայ կուտակուող ամպերու մէջ...

— Ոնգիրը, — ըսի ես, ձայն խորացուցած, — փոխադարձ վստահութեան հարց մըն է: Մեր կրթած հարուածը մասամբ մէկ հետեւանքն է մեր վարած նեղ քաղաքակրթութեան: Եթէ մենք սկիզբէն իրատես իմաստութեամբ շարունակէինք Մեծ Պատերազմէն սկսած մեր վստահելի պորձակցութիւնը Արեւմտեաններու հետ — ինչպէս որ անոնց կը պարտինք մեր ազատագրումը Սուլթանեան բռնակալութեան լուծէն — ո՛չ Սանճազը կ'երթար մեր ձեռքէն, ո՛չ այլ Պաղեստին կամ այլուր մեր շահերը կը վստահուէին: Որովհետեւ այդ մեծերէն թէ՛ մէկուն, թէ՛ միւսին, թէ՛ մերձաւորին, թէ՛ հեռաւորագոյնին շահերը կը զուգադիպին մե՛ր շահերուն հետ. ուստի շահերու այս քնիկ զուգադիպութեամբ, անոնք երբեք պիտի չթոյլատրէին, որ մեզի հետ իրենց մեծագոյն շահերը դուռէն ուրիշներու հետ իրենց փոքրագոյն շահերուն: Մինչդեռ, ի՛նչ է մեր ըրածը այսօր. թէ՛ մէկուն,

թէ՛ միւսին, բուրբին դէմ կը կանգնինք, բայց տնտեսական, դիտական ու քաղաքական բոլոր մարդերուն մէջ առկայեալ ենք անոնցմէ: Փոխանակ դորաւորներու հովանիին ներքեւ ապահով մեծնալու, մենք կ'ուզենք որ շուտով վե՛րջ գտնէ այդ հովանին: Իսկ անոնք, փոխադարձ վստահութեան պատիւն ջիւղել թուալուցումը նկատելով, մեզմէ երես կը դուրձընեն եւ իրենց կապերը կ'ամրացնեն մեզ չըջապատող ուրիշներու հետ:

Լուծ էր խոսակիցս: Ինծի կուզար, թէ լուծ էր նաեւ մեր ինքնաշարժին ձայնը եւ շարժամարին Խալէլը: Առջեւի նստարանէն փաթթոցաւոր ճամբորդը դէպի ետ մեզի դարձաւ, եւ անխալ Փրանսերէնով դարձացուց մեզ.

— Փոքր ժողովուրդներու մեծնալու կերպը շատ տարբեր չէ փոքր մանուկներու մեծնալու կերպէն, — ըսաւ ան, — մեծագոյն դասը, զոր պէտք է սորվին փոքր ազգեր՝ սա՛ է, թէ փոքր ազգեր կրնան մեծնալ ո՛չ թէ ընդդիմանալով մեծ ազգերու, այլ անոնց հետ փոխադարձ գործակցութեամբ, օգտուելով անոնց ընծայած առաւելութիւններէն: Որովհետեւ, աշխարհի հսկայ տարածութեան վրայ՝ ամէն հարստութեան աղբիւր ու գիտական թերիք ու ուղղմական ուժ ու դրամագրութիւն անոնց ձեռքն է: Մեր երկիրներու բնական հարստութեան քարիւղն իսկ հոսեցնելու համար կարօտ ենք անոնց գիտութեան, մեքենային ու դրամագրութին: Իրարու միջեւ մեր ըրած հղբայրական պատերազմներու համար իսկ մենք պէտք ունինք անոնց զէնքէն եւ օգնութեան: Մեր աւերակներու զեղեցուկութեան հիացող թուրիսթ մարդիկն իսկ մեզի դուրսէն պէտք է տան: Եթէ «մէ՛կը» մերժենք, ստիպուած ենք սեղ տալ «միւսին», եւ թերեւ աւելի ապահաւորել մը: Ուստի, մենք պէտք է սորվինք օգտուիլ հղբայրային բարեկամութենէն, եւ անոր առաջնորդութեամբ մե՛նք եւս մեծնանք: Զորպի՛նք մեր թշնամիներով ապահովենք միայն լաւագոյններու բարեկամութիւնը: Եւ ո՛րքան շուտ վերադառնանք մեր մեծ բարեկամութեանց

ապահով ճամբուն, ա՛յնքան աւելի զօրաւոր կ'ըլլանք մենք...

Մերիայի վճիռի մը պէս իջաւ փաթթոցաւորին խօսքը ու լռեցուց մեր թճարստական գեմփերանքը: Ես դիտեցի ասֆալթապատ մեր ճամբու սև սլաքին ցոյց տուած հեռաւոր հորիզոնը: Երեկոյան արևը ծանրացեր-կախուէր էր կարծիր տուրուկի մը նման, պատրաստ՝ մօտեցող ստալին բլրակին հանդէպը: Բա մեր ինքնաշարժը արշաւի մէջ էր իշնող այդ օդապարիկին հետ: Կ'ուզէր՝ դեռ արևը հողին շրպած՝ ինք հասնել չուտ: Նշմարեցի շարժափարի ուսէն, որ արտաքինիչ սլաքը կը ձօնուէր 100-110-ի սահմանին միջև: Կարճ պահիկ մը կատարելով 110-ի դիմին՝ վար կը սահէր, հակասակ շարժափարի ճիգին՝ դայն այդ բարձր աստիճանին պահելու:

Այդ պահուն էր որ պատահեցաւ մեզի ինչ որ միայն սինեմաներու մէջ կը պատահէ:

Հորիզոնին սև կէտ մը պայթեցաւ, ու ճամբու ժապաւէնով դէպի մեր կողմը խոյանալով, խաչորնալով խուժեց մեր ճէյրանին վրայ: Կարծեցի, թէ ան փրաւ մեր զլխուն, ճգմեց մեզ, բայց ողջ թողուց եւ անցաւ... Երկվայրկեանի մէկ կտորակին մէջ՝ մուրճի հարուածի նման՝ սուր ձայն մը միայն, եւ մեր խոչոր ՏԱՅը վերաւոր արծիւի մը պէս ալ՝ ձախ տատանեցաւ, յիսուն քայլի շափ ոտոտեղով ճամբու եզերքի քարերը ճանկոտեց ու կանգ առաւ՝ ունդերէն շոգի հեւալով:

Վար ցատկեց շարժափարը՝ արագաթիչ հայտնաբերեց արձակելով սուրացող քաղցրահամ հետեւէն, որ առանց անկարողանալու իր ետին զործած աւերին՝ դեռ յաղթական թափով կը դարձնէր իր սինեմայի ժապաւէնը:

Ես փորձեցի, բայց չկրցայ բանալ իմ կողմին դուռը: Աջ կողմէն սողալով վար իջայ: Ամէնքս հիմա կանդնած էինք ճամբու եղերքին եւ ապշած կը դիտէինք հեռացող հերոսը, թէ արդեօք ե՞րբ կանգ պիտի առնէր, ե՞րբ...

Մեր շարժափարը, սակայն, թեւատ ինքնաշարժին շուրջը դարձեր, դուռ էր թէ ի՛նչ էր պատահած մեր ճակատագրին:

- Եկէք տեսէ՛ք, նայեցէ՛ք, - կը գոչէր ան՝ հայտնաբերով թրջելով իր այրած շրթները:

Իբրև՝ ի՛նչ էր պատահած. հսկայ ճեռնատար Գամիսը մեր ինքնաշարժին ձախ կողմ քերքը անցեր էր, իմ դրանք բունիչը թոցուցեր, ետեւի բաց երկաթեայ լատակը խորտակեր, շուանները փրցուցեր, ու մեր բոլոր պայտուակները խլեր, ճամբէն հեռու դաշտերուն ցաններ...

Իմ պայտուակս սահմանէն 50 մեթր դուրս քարքարուտներու մէջէն կը փայլեցնէր իր ճոթիկուած կղզանքը՝ արեւու վերջին շուրջու տակ:

Վէճի ընկերս շարունակ ձեռքը կուրծքին կը խաչակնքէր...

- Փառք թեզ, Տէ՛ր, փառք թեզ:
- Եթէ երկու սանթիմ եւս մօտէն դարնէր՝ ամբողջ ինքնաշարժը ուսմբի պէս կրնար պայթեցնել, շրջել, թառու - դուր նետել խրամատին միւս կողմը, - ըսաւ շարժափարը՝ ինքն-իր ջիլերուն հանդարտ լարը գտած ու վերահասու եղած: Թէ ի՛նչ մեծ արկած էր անցած մեր զլխու թովէն:

Մեր ետեւէն հասաւ կանգ առաւ ուրիշ ճամբորդատար մը:

- Ես կը ճանչնամ այդ յիմարը, - ըսաւ նորահաս շարժափարը, - Ապու-Ար-Ա-Այնինչը: Ես անոր թիւն ալ դիտեմ: Առանց բռնի, իրեն շարժուած արտադրութեամբ՝ կը սուրբար անկուրը... Եկուր հետս, - ըսաւ մեր շարժափարին, - առաջին պահակատունէն հեռաձայն ընել կու տանք, ու դեռ Նեպէք կամ Դամասկոս չհասած՝ ժանտարմաներ կը բռնեն սանձէն ու կը ձերբակալեն զայն:
- Կեցի՛ր, մէկ մը փորձեմ, - ըսաւ մեր շարժափարը, ե նստաւ իր հեւասպատ մեքենային: Բայց ի՛նչքան ալ փորձեց՝ չյաջողեցաւ. դայն վերստին շուրջի բերել. խեղդուկ ողբի ձայներ կու դային մեքենայի ցնցուած կուրծքէն:

- Երթա՛մ, - որուչեց, - Հոմսէն ձեզի

ուրի՛չ ինքնաշարժ մը կը զբոսնէր, — սփոփեց ան գմեղ, որ որբացած մանուկներու պէս իրարու մօտ կ՛ծկուած էինք, եւ ինք նստաւ իր բարեկամ շարժավարին զովիկիւր՝

կը՝ Առողջ ինքնաշարժը փոնգուաց, ցատկեց։

Մենք մնացինք ամայի ճամբուն, մթնցող դաշտերու եզերքին։

Ուղտերու շարան մը եկաւ հասու մեր ճամբու ետեւէն, կարաւանապետը իր իշուկին վրայ երկու ոտքերը ճօճելէն, օրօքեց իր գլուխը, բայց կանդ շտառու կարաւանը առանց իր շարքը խանդարելու շարունակեց իր ճամբան, անցաւ մեզ։

Մինչ այդ արգէն մօտակայ դաշտերէն երիտասարդներ հաւաքուած էին մեր շուրջը։ Հո՛ւրի ըրին, թո՛ւրի ըրին, արտերու մէջէն հաւաքեցին մեր արկածնալ պայտասակները, դրին ինքնաշարժին մէջ՝ լման համբանքով։

Իմ պայտասակ շալակին բերած երիտասարդը դիտեցի։ Կայտառ, արագաշարժ, բարեկազմ, կարմիր ու խոշոր հարաներով հերոս մըն էր, որուն աչքերը ժպտեցան, երբ իր ձեռքին սահեցուցի լիբանանեան մէ՛կ սուկի։

Մեր բախտակիցներէն մին, ան՝ որ գլխուն մետաքսեայ ճերմակ էլիլ ունէր, ըսաւ հանդարտասիրտ․

— Անհամբեր մի՛ ըլլաք, խաւճաններ. ես այս վայրերը լաւ կը ճաննամ. երթա՛նք սա Շէյխ Նամիտի հիւղաւանը հանդիներ, մինչեւ հասնի նոր ինքնաշարժը։

Ան Շէյխի մը պէս հրամայեց, որ երիտասարդներէն մին սպասէ մեր վերստուր ինքնաշարժին մօտ, պահակ՝ մեր պայտասակներուն։ Ու մենք միւս երկու երիտասարդներուն հետեւելով՝ բռնեցինք մթնցող արահետը, որ մեզ տարաւ իրենց հիւղաւանը։

Ի՛նչ հիւղաւան... Դաշտի մերկ կուրծքին մաղցող բացութեան մը վրայ նստած քանի մը վրանածէւ աղիւսաչէն

կոններ, մէկ կողմին միայն դռնակով, ներսն ու դուրսը հողաշաղախ ծեփուած, դեռինը նոյնպէս յարդախառն հողով կարծրացուած։

Այդ հիւղերու խումբին մէջ միայն զոյդ մը կանգնէր էին՝ իրարու կող տուած, հաւանաբար միջանցքով մը։ Երկու երիտասարդներէն ան՝ որ իմ պայտասակը էր փրկած՝ վազեց հոն, ու նշան ըրաւ հիւրասիրութեան բարեւով։

— Շէյխին տունն է, — բացատրեց միւս երիտասարդը։

Եւ աղէտեալներու մեր փոքրիկ խումբը առաջնորդուեցաւ հոն։

— Ահա՛ շէնք մը, — կատակեցի ես վէճի ընկերոջս հետ, — որուն բուրը նիւթիւրը տեղակա՛ն ապրանք են։

— Քանի որ դեռ կատակելու սիրտ ունիք՝ հոն նայեցէք, — դիտել տուաւ վիճասէր ընկերս։ ... Եւրոպական փարսլիկէ սպիտակ կոնք մըն էր, ծեփաչէն պատին փակցուած, վերեւը՝ ծորակով ջուրի թիթեղ մը...։

— Փա՛ռք Մարգարէին, Ալլահը ձեզ ազատե՛ր է. դուք մեր հիւրն էք, տեղ ունիք մեր դիտուն վրայ. կը մնաք հոս, կը գիշերէք. տունս քեզն ըլլայ... — Եւ նման ազնիւ խօսքերով դիմաւորեց մեզ հիւղաւանին Շէյխը։ Ու մենք դեռնի միևնուրեքներուն նստանք, դիւրար ծանօթացուցինք։

Փաթթոցաւոր մեր ճամբորդը ըսաւ, թէ ինք Շէյխն է՝ Ա՛մամիի Իմամը։ Վիճասէր ընկերս ըսաւ, թէ ինք փաստաբան ձ-ձ-ն է, որ Հայկէս իր մէկ դատին կերթալ։ Երբ կարգը ինծի եկաւ ու յայտնեցի, թէ Պէյրուսէն կուգամ, Հայոց Կաթողիկոսարանէն, Հիւզասէր Շէյխը կայկտացող աչքերով հարցուց․

— Իրմէ՛ն, դուն էրմէ՛ն... Ես սա մօտակայ նեպէճէն եմ... Հոն ալ էրմէններ կային, ու կան տակաւին։ Ես Թէյրսալ Թագաւորի գինուոր եղած մարդ եմ։ Երբ Թագաւորը, Մեծ Պատերազմի վախճանին, Դամասկոս եկաւ, անոր բարեզայտութի եկաւ քեզ կաթողիկոսը Իսեակ եւ ողջադուրուեցաւ Թէյսալի հետ, թէ

«Այսօր Դո՛ւ՛ք ալ ուրախ էք, Մե՛նք ալ»։ Ֆէյյալ Քաղաւոր Հրովարտակ հանեց, թէ հրմէնները մեր գաւակներն են, եւ ամէն խնամք ու պաշտպանութիւն պիտի ընծայենք անոնց։

- Ի՛նչ բարի հանդէպում Ձեզի Հետ, - ըսի ես, - Ձեր ճանչցած մեր այդ Կաթողիկոսը ո՛ղջ է տակաւին, Լիբանանի մէջ, հիմա ճիշդ 90 տարեկան օրհնեալ ու երջանիկ ծերունի մը, իր ժողովուրդը եղբայրացած արար ժողովուրդին Հետ։

- Փա՛ռք Մարգարէին, - դուէց Շէյխ-խը, - Սա՛լլի Ան-Նե՛պի...

- Փա՛ռք Մարգարէին, - կրկնեցին միւսները։

Ես եւ իմ մէ՛ծի ընկերս իրարու նայեցանք։

Անմիջապէս բերին սուրճ, հատիկ ու շոր թուղ։ Արարական հիւրասիրութեան ամէն շոտայանքով կ'ուզէին սփոփել մեզ, մտոցնել տալ մեր դժբախտ պահը։

Հետզհետէ շատցան հիւղակ մտնող ու մեկնող այցելուները, եւ հիւրերու ու հիւրընկալներու խօսակցութիւնները ուռեցան, մեծցան իմ գլուխէս դուրս նիւթերով։ Ես կը ջանայի հետեւիլ միայն լուռ, երբեմն ժպտով մասնակցիլ փորձելով, միտքս սակայն միշտ դէպի Հալէպ թռչտելով։

Երկար ժամանակ չէր անցած, երբ հիւղակէն ներս սահեցաւ տարեց արար մը, ու հարցուց։

- Ո՞վ է հրմէնը մեր մէջ։

- Հրամայեցէ՛ք, - ըսի, - ե՛ս եմ։

Մարդը ծունկի եկաւ Շէյխին մօտ, բանք մը մուտաց։ Ու Շէյխը ինծի դառնալով ըսաւ.

- Ապու-էյուպ-Աալա՛ր Ձե՛զ տեսնել կը փախաքի եզեր։ Հիւանդ բարի ծերունի մըն է։ Գացէ՛ք իր մօտ. յո՛ւր կ'ըլլայ։ Ամէն մարդ միւսին երեսը նայեցաւ, հոն գծուած պագանիք մը գուշակելու հետաքրքրութեամբ։

- Հետս կու գա՞ս, - հարցուցի փաստաբան ընկերոջս։

- Գա՛մ, - ըսաւ, - թերեւս կերպով մը ինքզինք ալ մասնակից ընելու յոյսով

նորութեան մը, թերեւս ալ զբէ մը հեռանալու՝ այլիւս պաղիլ սկսած այս հիւղի մթնոլորտէն։

Մենք խարխալելով պատգամարկին հտեւէն՝ հասանք ցածիկ հիւղակ մը, հողիւ լուսաւորուած մէթի լամբովը, մինչդեռ Շէյխին հիւղը պայծառացած էր զարիւղի լամբով։ Գետնի խշտեակին մէկ անկիւնը՝ իր անկողինին նստած՝ մեզի կը սպասէր Ապու-էյուպ ծերունին։

Ապու-էյուպ փորձ մը ըրաւ իր տեղէն վեր կանգնելու՝ մեզ դիմաւորելու համար. բայց ես աւելի արագ շարժեցայ, բռնեցի ձեռքէն ու հանգչեցուցի դինք, ուղտ մը ծնկեցնելու հաստատ ճընշումով։

- Ալլահը դրկեց զեզ ինծի, - սկսաւ ծերունին առանց այլեւայլի, - իրաւ էր-մէնի՞ր ես դուն...

- Այո՛, պապա. հրամայե՛ր ես։

- Գուն թրքերէն ալ կը խօսի՞ս, - հարցուց անմիջապէս.

- Այո՛, մանկութենէս ղիտեմ։

- Աւելի մ'օտ նստէ ուրեմն, - ըսաւ ընտանի շարժումով մը, - ես զեզ պատմելիք ունիմ։

Ու շատ սահուն թրքերէնով մը՝ աւելցուց.

- Կ'ուզեմ որ մահէս առաջ իմ այս որդիս լսէ՛ իմ խոստովանանքս...

Ես դարձայ դիտեցի իր մատին ցոյց տուած երիտասարդը, որ մեր հտին կանգներ էր, որուն մինչ այդ չէի անդրադարձած։ Ձէթի միտս լոյսին տակ նշմարեցի... նո՛յն այն երիտասարդն էր, որ ժամ մը առաջ իմ պայուսակ փրկած էր ու մեզի ընկերակցած մինչեւ Շէյխին հիւղը...

- Բարի՛ ըլլայ պատմելիքդ, Պապա՛, - վստահեցուցիչ ձայնով խօսեցայ ես. - մտիկ կ'ընեմ, բայց չյոգնե՛ս. հանգա՛րտ խօսէ։

Եւ ծերունին պատմեց այսպէս, ելեւէջով իր կուրծքէն բառեր հաւաքելով։

Տիւրզում, - սկսաւ ան իր պատմութեան, - ես թո՛ւրք եմ ծնունդով, եւ օտմանիկցի... թէեւ հիմա արաբացած։

«Մեծ Պատերազմի այդ դժոխքին, ես ձեր ժողովուրդի նահատակութեան ճամբան քաղեցի, Հայկական միջին Մեքէնէ, մէկ պոյ, երկու պոյ... Ժամատարմա էի, Ժամատարմա-Ձափաշը, եւ հրահանգ տրուած էր ինծի՝ Հայկական հասարակած հայ գաղթականները խումբ-խումբ մեր հակադուրբեան տակ քշելով տանել միջին եւ մահուան այդ սարսափելի դուռը... Բայց Հայիւ դիմացայ՝ երկու անգամ կատարելու իմ այդ սատանայի դործը...»

«Վարի հրամանով, որ մը, իմ ժամատարմանը ընդատու էր, որ ձեր կաթողիկոսը, իր եկեղեցականներու խումբով, հինգ կառքերով Հայկական Իտիլիայ տարինք, բայց յաջորդ օրը նոյն հրամանով ես Հայկական բերինք: Ձհասկցայ՝ ինչ էր պատճառը այդ վերադարձին: Ըսին այն ատեն, թէ ձեզմալ Կառային մէկ շնորհքն էր: Ատանայէն դիտէի, թէ փառաշահ բարեկամն էր եղած Կաթողիկոսին:

- Ես ալ մանկութենէս դիտեմ Ատանան, - ընդմիջեցի ես:

- Ուրեմն Հէմէլի կ'ըլլանք, - Հաստատեց ան, - Օսմանիէն ժող է Ատանային: Այդ Իտիլիայ աքսոր տանելու ու ետ բերելու ատենն էր, որ ես ս'ըջան ժողէն դիտեցի պատկառելի այդ սուրբ մարդուն փառամօրուս գէմքը եւ խոր նայածքը ու այնքան փոթորկեցայ հոգւոյս մէջ: Ի՞նչ էր այս մարի մարդոց գէմ մեր պետերուն ծուղակած շարութիւնը...»

«Ու յաջորդ ճումաս-Երթիսին, հրք իմ խումբս դարձեալ գաղթական էրմէնիներու նոր կարաւան մը Հայկական ճամբայ հանեց գէպի անսպաս, ծեր, կին, մանուկ, փափուկ տղիկներ... սիրտս կ'ուռէր ու կը թփրտար... Սա անգէն ժողովուրդը մեզի ի՞նչ վնաս հասցուցած է, որ մենք փայրեանցած տխմարութեամբ մը զանոնք գէպի մահուան հեղեղաբ կը քշենք... մինչդեռ երէկ տակաւին անոնց ձեռքէն էր որ կը ստանայինք մեր երկրին պերճեքը:

«Ներսա այդ փոթորիկով՝ մենք հասանք Էֆրատ գետի եզերքին, ուր սկսաւ

դարձեալ աչքերուս առջեւ վառիլ դժոխքին կրակը: Անշէր-անշէրի օր էր... Մեր սպային դիտութեամբ՝ դարանակալ հատուած Ձէչէն դայլ-գազանները յարձակեցան խեղճ ժողովուրդին վրայ. նախ կողոպտեցին, ժօրէ-մերկ ձգեցին ամէնքը, յետոյ զարկին սպաննեցին, որքան որ մարդ արարածի ձեռքերը կրնային դիմտնալ մարդու ոսկոր ջարդելու:

«Այդ պլամ-քալանի պահուէն էր, որ յանկարծ տեսայ՝ ձիուս ամբակին տակ, առջեւ ինկաւ կին մը տրեւնապարտ. իր մէկ ձեռքը երկարեց ձիուս թամբին, որ բռնէր, բայց շարժուեցաւ, ու սահեցաւ դեռին, իր միւս թեւին սեղմած դեռ ողջ իր մանուկը խեղդելով կուրծքին ծանրութեան տակ...»

«Այ պայթելու շփո ուռեր էր աչքս արեւն տեսնելէ:

«Վար ցատկեցի ձիւս, փրկեցի մանուկը մօրը պրկուած թեւէն. ու հոգս չէր, թէ ան ի՞նչքան կը ճշար, կու լար, վե՛ր թոայ ձիուս քամակին, քշեցի ուղղակի մեծ սպայիս մօտ եւ յայտարարեցի համարձակ:

- Ես շեմ կրնար այլեւս շարունակել սճիրի այս ճամբան. ահա ես ե՛տ Հայկական կ'երթամ:

- Ի՞նչ կ'ընակէ՞ր գնդակահար կը սատկեցնեմ ձեռքո՛վս, - սպաննաց սպան.

- Ձա՛րկ եթէ Խալուզ ես. ի՛մ ալ ձեռքս գէնք կայ ահա, - դուռացի ես գէմը կանգնած...»

«Քէօր-շէլքանքին հայհոյելով՝ ան գսպեց իր ձիուն սանձը՝ ձեռքը կողքի ստորճանակին... Ես իմ ձիս դարձուցի ետ գէպի Հայկական...»

«Հասայ տուն, կնոջս զէրկը հանգը չեցուցի փրկուած մանուկը:

- Ա՛ն, ահա սփկա՛ է մեր դաւակը:

«Կինս Հայկական մօտիկ Սիւլէյմանիէ գիւղէն ինծի հանդիպած քաղցր արաբուհի մըն էր, որ սակայն անգաւակ էր մնացեր: Ան իր լացը միացուց մանուկի լացին, ու մենք այնտեղ այդ սրտակաթ լացով ո՛րդեպրեցինք մանուկը:

«Ուրիշ ոչ ոք դիտացաւ:

«Երկու տարեկան քօռուն մանուկ մըն էր մեր դաւակը, աչքերը երկինքի աստղերուն պէս ջինջ, մորթը մանանայի պէս մաքուր, եւ այտերը թարմ-թարմ սալորներ:

«Երկու օր չանցած, սակայն, խելքս գլխուս ետ կաթեցաւ, թէ ինչ ահաւոր սխալ մը գործեր էի ես. դաւաճանե՛ր էի պետութեանս ոչ մի, ու դասալիք մը դարձեր մանտարմայութենէս... Եւ անշուշտ պիտի շուշանար իմ պատիժս. պիտի փնտռուէի, ձերբակալուէի, դնգակտահարուէի. տունս պիտի կործանէր...»

«Որոշեցի անյայտանալ: Լուր իսկ պէտք չէինք տալ կնոջ տնեցիներուն: Լանք էի, թէ Շամի շրջանը խաղաղ և սպառնալիք էր արարական այս դարտ երկրին մէջ: Տուն, տեղ, պաշտօն, ամէն ինչ մէկ օրուան մէջ ձգեցի, միայն կինս, մանուկը եւ ձիւ առի, գաղտնի թոայ եկայ Համա, անկէ Հոմս, եւ ահա այս դաշտերուն...»:

Նոր արկածէ մը պրծածի պէս շքեղ շահեղ զանգ առաւ ծերունին, իր փոքրիկ բարձրին կոթնեցաւ: Կուրծքը կ'ուռէր-կ'իջնէր, ու հեւքը կը ճատ-կը ճատ կը խտանար «Ա՛խ, ա՛խ» հնչումներու:

- Ի՞նչ է պատմածը, - կը հետաքրքրուէր զովէս փաստարարն:

- Կեցի՛ր, թող լրացնէ, - ըսի, - դեռ դադանիք մը ունի, - պատմէ՛, պապա, կա՛րճ րրէ:

- Ղուրպա՛ն ըլլամ Ծարտտան, - գոհացաւ ան՝ վերակեցումով իր պատմութիւնը, - Հոմսի դաշտերուն, բոլոր այն գիւղերը, ուր կայան զրինք՝ ընդունուեցանք խաղաղութեամբ: Բէնչպէրա՛ր իմ ըրինք, աշխատեցանք՝ ես ու կինս, մեր միակ երջանկութիւնը տեսնելով՝ մեր զովն ի վեր մեծցող մեր զաւակին ուրախութեան մէջ: Մեր կեանքի շրջած կոճուղ ալիս իր դալար ընծիւղը արձակեր էր: Այդ մանուկը մեր հասակին բարձրացնել, գայն դաշտ-մալի տէր դարձանք, եւ իր զով շուքին տակ մեր ծերութեան հովանին դաննել:

«Ու դարձեալ փառք Ստեղծողին, ա-

հա քսան եւ աւելի տարիներ անցեր են, մեր զաւակը մեծցած է, մեր ծերութեան յենակ եղած. ժիւր բազուկով, կայտառ ուճմբով, այս դաշտերուն զաջն է ան. ոչ մէկ արկած կրնայ վախցնել իր աչքը: Ու տէր ենք մենք ալ փոքրիկ արտի մը, որ մեր հացը կուտայ մեզի:

«Բայց ինքը, այս երիտասարդը չի դիտեր, թէ ո՛վ է ինք...»

«Երբ երկու տարի առաջ կինս մեռաւ, երդում առաւ ինձմէ, թէ պիտի չսպահեմ դադանիքը: Տղուս ալ ըսի, թէ օր մը դադանիք մը պիտի յայտնեմ: Բայց լեզուս կ'սպառնում մնաց, սիրտս ուժ չունեցաւ իրեն բառ մը ըսելու: Այսօր, սակայն, երբ լսեցի, թէ հիւր էր մէջնի մը եկեր է, ըսի ես ինծի. - Ալլահը ինք զրկեց դայն քեզի. հիմա՛ է առիթը խոստովանելու:

«Ու սիրտիս ամբողջ մաքրութեամբ կը վկայեմ ահա, թէ քովի կանգնած այս երիտասարդը՝ իմ որդիգիրս՝ Հայ մըն է...»:

Այս բառերը արտասանելէ ետք, ծերունին պահ մը ընկղմեցաւ իր կուրծքին իջած խոր լուրթեան մէջ, ու յետոյ պրկուած ուճմբով վեր առնելով՝ կ'ախաջած իր ձեռքերը երկարեց երիտասարդին եւ ըսաւ արաբերէնով.

- Էյ՛ս'ալ, տղա՛ս, այս բարի հիւրը Հայ է, դու՛ն ալ Հայ ես... Ես չէի ուզեր մահուանս հետ թաղուէր զու գաղտնիքը: Ահա իր հետը եկած այս խաւաճան ալ վկայ ըլլայ, դու՛ն Հայո՛ւ արիւն ես... Փառք Ստեղծողին, որ դուն մեծցար մեր թեւերուն մէջ եւ սփոփեցիր ալ մեր ծերութիւնը՝ մօրդ եւ իմ. բայց դուն այլ լիս ազա՛տ ես վերագտնալու զու ժողովուրդի... Ալլահ-Թաալան թող օրհնէ քեզ. մօտեցի՛ր եւ համբուրէ՛ իրմէնի կողքով ձեռքը...»

Շանթահար եղանք, Ղլատեցանք մէնքս ալ: Փոքրիկ ձէթի կանթիղին լոյսը կը դողդոջար մեր ուճմբերուն վրայ, ստուերներու ետին կը պահէր զոնէ՛ իմ արցունքներս: Մերունիին ձեռքը օդին երկարած մնաց՝ շին Կտակարանեան Նա-

Հապետի մը վերջին օրհնութիւնը տալու գիրքով: Ես հակեցայ, ձեռքերուս սեղմեցի իր շորքած մաստները:

- Աստուած քու վարձքը հատուցանէ, պապա՛, - ըսի, - Ալլան Էմէլիւրիմի էօտիւն:

Այդքան միայն կրցայ խօսիլ: Ուսիս ծանրացած էր արարի տղան, որ՝ իր կարգին՝ սիրտին փոթորիկը բարձրաձայն լացով մը դուրս կը պարպէր:

- Եղբա՛յր իմ, ախար՛ս, - կ'ըսէր վիզիս ինկած, կարծես շատ հին քարայրներու մէջէն ետ կեանքի եկած, - ես քեզ չեմ ձգեր...

Երկուսն ալ փաստարանն անտարանին չէր կրցած դիմանալ, կամ թերեւս հաւատալ, հիւղակէն դուրս էր սահնը, երկկոյնեան մաքուր օդին:

Բայց թէ ի՞նչպէ՞ս յաջողեցայ բաժնուրէլ այդ հիւղակէն, որուն մէջի ճեմնէն կարծես խուսկ դարձած էր, չեմ կրնար վերիշուիլ հիմա:

- Ես քու հետք կ'երթամ, - կ'ըսէր տղան՝ գլխուն խոնուող յանկարծակուտակ մտածումներու ճնշումին տակ:

- Ո՛չ, - ըսի ես, - դուն հոս ծերունի հայրիկ մը ունիս. սպանդի օրէն ի վեր կեանքդ անոր ես պարտական. հարկ է հիմա անոր ծերութեան զոհես քու երկտասարդի փափաքներդ:

Ու «եղբայր» մը գտած ըլլալու ուրախութեան տեղ՝ սգաւոր սրտով ես հեռացայ այդ հիւղէն, այդ հիւղուանէն, այդ երեկոյնէն, ուրիշ ոչինչ կարենալով ընել՝ բայց միայն հիւանդի բարձին տակ սահեցնելով թղթազրամի նիւար արձակ մը:

Իմ գիշերս երկարեցաւ խորացաւ մինչեւ Հալէպէն անդին՝ Իսլիսլ ու Մեմպիճ, Մեսքէնէ ու Տէր-Ձօր, բայց սիրտս մնաց Հոմսի դաշտային հիւղին մէջ: Անոր ատուտեան լոյսով մենք Հալէպ հասանք, վեց ժամ ուշացած - Հոմսի ստալիանտան մէջ վար դրուած եւ արկածի մասին մեր իփատէները տուած - ես

դեռ խաւարին մէջն էի Հայոց Աքսորանքին:

Կը կարծէի՝ պիտի կարենայի ամէն ինչ մոռնալ, բայց երբեք՝ Ապու-էյուպի մզմուանջով պրկուած դէմքը:

Սակայն ես մոռցայ:

Մոռնալէ աւելի՝ նախ համոզեցի ինքզինքս, մտքիս ճնշող հարցը քրականացուցի: Է՛հ, Հայ Ժողովուրդը ինչքա՞ն, ի՞նչքան իր տաք երակներէն արիւն էր տուած ուրիշ ժողովուրդներուն՝ դարերու արկածներով: Ո՞րքան Հայու զաւակներ որդեգրուել էին, ապա՛ հայացուեր, ձուլուեր, կորսուեր օտար զոհերու հոխն: Իրենց սպիտակաժորթ մարմինը մնացիւ էր ու տեւեր որդիներու աղչերու մէջ, բայց լեզուն, հոգին, նկարագիրը տյափոխուեր էր ու Հայութեան օտարացիւր, երբեմն նոյնիսկ թշնամի՛ դարձիւ Մայր Յեղին: Հայ արիւնք օտար զաւտեր պարտապանող արիւն է եղած: Քանի՛ քանի երկիրներու մէջ կան Յոյներ, Լեւեր, Պուլկարներ, Բուճիններ, Իտալացիներ, Ֆրանսացիներ, Ռուսներ, Արաբներ, Թիւրքեր, որոնք զձաղումով Հայն են միայն: Ի՞նչպէ՞ս կորսուող այս ատուակները իրարու բերել ու կազմել վերստին մեծ Գետը Հայութեան, ո՞ւր, ո՞ր հողին վրայ, ի՞նչ դաշտ ստեղծուէ:

Կէսօրէ հաք, թէյի փոքրիկ սեղանիս ծօտեցաւ պանդոկատէրս.

- Ո՞ւր էիք մնացեր. գիշերը անցնելն ե՛տքը միայն պանդոկ մտեր ես. նախաճաշի, ճաշի ալ չես իջած:

- Նախաճաշ հիմա կ'ընեմ ահա, ու դեռ ճաշի իրաւունքս ալ պիտի պահանջեմ, - կատակեցի ես: Եետոյ՝ պատմեցի, թէ ինչէ՛ր պատահեր էին մեզի: Ու երբ մուտս ու մուր հիւղին տեսարանը բացի, ան ըսաւ.

- Կարեւորութիւն մի՛ տար. շարք չ'անցնիր, որ մեր պանդոկին ալ մէկ-երկու այդպիսի երիտասարդ չդէմէ, թէ ինք բնական զաւակ է: Անոնց ի՞նչ ալ

ընեա՝ խելլը չկայ: Գրեցի միայն, որոնք մահուութենէ վերջ, պատանութեան գիտակից տարիքին որդեգրուելէն, կը վերադառնան իրենց Հայութիւնը: Միւսները բոլոր մեզմէ օտարացած են, մանաւանդ նկարագրով ու հոգիով: Հազարաւոր տէ՛րք է՝ եթէ քիչ-քիչ անոնցմէ մէկը փրկուի:

Եզրակացութիւնը միշտ նոյնն էր, — ամէն հող ի՛ր նկարագրերը կու տայ վրասն ապրող արարածին: Էյուպը՝ յուզումի մէկ պահուն՝ լացաւ թէ Հա՛յ է ինք, բայց պիտի զգա՞յ միշտ «Հայը» իր մէջ ու վերստին պատուաստուի իր հողին, իր նկարագրերը՝ Հայ հողիին, Հայ նկարագրին:

Այդպէս բանականացուցի ես իմ հողուտյ խոռվէր:

Յետոյ կէսն նոր մարդիկ, նոր հարցերով, խորհրդակցութիւններով: Յաջորդ երեկոյեան՝ ազգայիններու հաշիկերով մը կազմակերպած էին բոլոր բնակիչները: Հրահրեալներով. ու ես հարկ էր հոն ներկայացնէի իմ թէզս:

Միակ ու պարզ էր իմ թէզս: — Մենք հիմա Լիբանանի ծովեզերքին նորահաստատ օւնէինք Հայու Հողիի Տունը: Սահակ ու Բարդէն Աթոռակիցներու ջանքով վերականգնել էր Կաթողիկոսութիւնը իր Գլխավանդով, Մատենադարանով, Տպարանով, Գանձատունով եւ այլ յարակից հաստատութիւններով: Կազմակերպուել էին թեմերը՝ իրենց սահմանադրական ժողովներով, դպրոցներով, ընկերային ու բարեփրական հիմնարկներով: Անթիլիասի կալուածը երկու տարիէ ի վեր գնուած էր Գայրեճեան նուիրատուութեամբ: Ընդհ. Փոխանորդ Սարահան սրբազան, որուն անունով ելել էի չիլի, սկսել էր շինութիւնը Մայր Տաճարի, Վեհարանի, նոր Գլխավանդի, Հիմա Ժամանակն էր, որ մեր «Գաղթական» ժողովուրդին մէջ արթնանար հայրենատէ՛ր ժողովուրդի ինքնուրու հիտակցութիւն մը, թէ՛ Կիլիկիոյ Կաթողիկոսութիւնը ազգին կեդրոնական

ամբաղանջ հաստատութիւնն էր, որուն շուրջ հարկ էին շառաւիղ առ շառաւիղ մշտահաղորդ զործակցութեան մէջ կապուել բոլոր կրթական, մշակութային, ընկերային կազմակերպութիւնները անխտիր, թէ՛ Հայց. Եկեղեցին միայն խունկի ու մոմի խորան չէր, հարկ էր ըմբռնուէր նաեւ Մփիսքի մէջ իբրեւ կեդրոն ազգային գոյութեան եւ ամբողջութեան՝ ամէն տեղ կիրարկելի իր նոյնսօճեւ սահմանադրական վարչակարգով, իր միջազգային վարկով եւ իշխանութեանց մօտ իր համայնքային ներկայացուցչական օրինական հանգամանքով: Ամէն տեղ, Հայ Եկեղեցւոյ 100×150, կամ 50×100, կամ 25×50 ու նոյնիսկ փոքրագոյն գետիներ՝ Մփիսքի մէջ Հայու ազատութեան ու միութեան ապահովագրոյ խարիտին էր. «չկորուածները» անկորուստ պահելու միակ ցանկապատը: Անոր շուրջ պէտք էր կազմակերպուէին բոլորը:

Այս էր իմ թէզս. բայց ասիկա իմ թէզս չէր, Հայութեան թէզս էր:

Ու երբ ես Անթիլիաս վերադարձայ, տեսայ որ Կաթողիկոսական Ընդհ. Փոխանորդ Մարգարէն անպառ խանդով կը շարունակէր ազգին վերաշինութեան գործը, հակառակ շարքի մը առաջ աշխարհատարած ամպերէն պայթած Նովորոզ Մեծ Պատերազմին:

Շատ շանցած, այնպիսի Սահակ Կաթողիկոս՝ խաղաղ ծովով իր մայրոտուտին իջնող արեւի նման՝ կը վակէր իր կեանքին 90 տարիներու իրթորակից պատմութիւնը մարմարեայ շիբի մը տակ, եւ ազգին աչքը ամէն կողմէ կը զատար դէպի արժանաւորագոյնը արժանաւորներուն մէջ — Սարահան Պետրոս սրբազանին:

Միածանուող — մշուշուող յոյսերու

այդ օրերուն էր, ձմրան կէսօր մը, հե-
նամայն Հնչեց Պէյրուսին, պատուական
բարեկամ վաճառականէ մը:

- Արաբախօս երիտասարդ մը եկեր
է, կ'ըսէ, թէ Հայ է եւ կ'ուզէ Կաթողի-
կոսարան դալ ձեզ մօտ:

- Ինչքեմ, պարոն Թ., Հասկցուցէ՛ք
իրեն, թէ Կաթողիկոսարան դալու պէտք
չունի. դրկեցէ՛ք զինք Առաջնորդարան.
Հաւանաբար օգնութեան խնդրանքով ե-
կած մտորեայ մըն է. նպաստ մը կը յանձ-
նեն, կը ճամբեն:

- Ո՛չ, - ըսաւ Հեռախօսը, - առաւօ-
տէն իվեր կէցեր է մեր մօտ, չի հեռա-
նար. կ'ուզէ միայն ու միայն Կաթողիկո-
սարան դալ:

Սանճապի դադիականաց տեղաւոր-
ման Հարցը աճէն տեղ մեր ժողովուրդին
ուժերը լարած էր Հաւաքական ճիւղերու.
Ո՛վ պիտի գրադէր այդպիսի անհաս զի-
մումով: Ուստի մերժեցինք ու մերժե-
ցինք, մինչեւ հեռամայնի միւս ծայրի
ծայրը յոգնեցաւ բարեխօսելէ:

Ի՞նչ օգուտ սակայն. նոյն օրը, կէ-
սօրէ ետքը, Կաթողիկոսարանի բակին
մէջ մեզ կը գտնէր արար երիտասարդը,
որ՝ Հազիւ զիս տեսած՝ վազեց վրդիս...
«Ախուլլի... Ախուլլի», գոչելով:

Հիւզակի դիչերուն արցունքով
մկրտուած մեր «Հայ եղբայրն» էր:

Պետրոս սրբազան Հետաքրքրուեցաւ
Հայրական յուզումով մը, երբ պտտմեցի,
թէ այս երիտասարդը փրկած մարդը նոյն
այն ժանտարմա-չափունն էր, որ Սահակ
Կաթողիկոսը եւ ձեզ Իտլիպ տարած ու
ետ բերած էր: Այս անգամ սրբազանը
ի՛նք սկսաւ խանդով պատմել, թէ ի՛նչ էր
եղած իրենց Հալէպ վերադարձուելուն
հազտնիքը:

- «Երբ մեր ձիակառքերը Իտլիպ մօ-
տեցան, - պատմեց սրբազանը, - յան-
կարծ Սահակ Վեհափառի նստած կառքը
բարի մը վրայ ոտուած մը ըրաւ եւ մէկ
անիւր կ'ըսեցաւ զետին ու փլաւ: Բարե-
բախտաբար, գովէն գացող այդ ժան-

տարման անմիջապէս ցատկեց Հասաւ,
ու Վեհը վար չիմկաւ:

- «Չարաշուք նշան է ստիկա, - ըսաւ
Կաթողիկոսը, երբ զինքը իմ նստած
կառք առի, - տարաբախտ մեր ժողո-
վուրդին փշրուած բախտի անիւն է այս:

- Ո՛չ, Վեհափառ, սիրովեցի ես զին-
քը. ստիկա նշան մըն է, թէ Ձեր Իտլիպ
աջութուիլը սխալ ջայլ մըն էր, եւ Դուք
պիտի ետ կանչուիք:

Յիտլիպ, Հալէպէն դէպի Հարաւ -
Տէր-Ձօրի հակառակ ուղղութեան վրայ -
Յոյն-օրթոտքը քրիստոնեաներով բը-
նակուած զիւղաւան մըն էր: Երբ Վալին
ծանուցեր էր Կաթողիկոսին, թէ Հրա-
հանդ եկաւ որ Հալէպէն հեռացուիք, Սա-
հակ Կաթողիկոս փափաք յարոնած էր
Իտլիպ զրկուիլ, որովհետեւ ծանօթացած
էր այս աւանի եպիսկոպոսին: Իւ արդա-
րեւ, Իտլիպէք մեծ պատիւներով ըն-
դունեցին մեզ, բայցին իրենց Եկեղեցին,
Առաջնորդարանը եւ Վանքը: Տասնեակ
մը եկեղեցականներ էինք աջութեաներս,
որոնց մէջ նաեւ՝ Կարոյիտն սրբազան,
Գլորդ Յ. Վ. Ասլանեան՝ յետոյ Պատ-
րիարք Պալաոյ, Խաչ ու Եփրեմ Մ. վար-
դապետներ, ու մեր շրջախումբը: Հան-
գիստ մը տեղաւորուեցանք:

«Յաջորդ օրը, սակայն, մեր բախտը
իր դարձը դտեր էր այսպէս. Ճեմալ փա-
շան, որ Ընդհ. Հրամանատարն էր արա-
բական ճակատին, եւ նախապէս՝ Ատա-
նայի Վալիութեան օրէն՝ լաւ ծանօթ
Սահակ Կաթողիկոսին, Հալէպ անսպա-
սելի այցի կու գայ: Բարեկալուստի փո-
թացողներուն մէջ, Հալէպի Ազգ. Առաջ-
նորդարանի փոխանորդ Արսէն քահանան
կ'ըսէ փաշային.

- «Սահակ Կաթողիկոս Հալէպէն հե-
ռացած ըլլալով՝ իր անունով ե՛ս բարե-
դալուստի եկալ Ձերդ Վսեմութեան:

- «Ինչո՞ւ, ո՞ւր դնաց օր Կաթողի-
կոս էֆէնտին, - կը հարցնէ փաշան.

- «Վալի պէյի Հրամանով Իտլիպ
գնաց, - կը պատասխանէ քահանան:

«Ու փաշան անմիջապէս վալիին
դառնալով կ'ըսէ. - Ասանց իմ հրամանիս

որեւէ տեղ պէտք չէիր դրկեր կաթոյլի-
կուսը: Իսկ վալին կը բացատրէ, թէ այն-
քան լաւ գանգատները ըրաւ Սահակ կա-
թողիկոս եւ ուղղակի հեռազիր քաշեց
Բ. Դրան, իր ժողովուրդի վիճակը ող-
բարով, որ Պոլսէն հրահանգ ստացայ ան-
միջապէս զինք հեռացնելու:

- «Ատիկա նախ ինձի՛ իմացնելու
էիր, - կը սաստէ ձեռնալ փաշան, -
չո՛ւտ, հիմա՛ իսկ մարդ զրկէ՛, ե՛տ բերել
տուր կաթողիկոս էֆէնտին...»

«Յետոյ ալ, յաջորդ օրը, անձամբ
վեհափառի հետ սեռակցութեան, ձեռնալ
խորհուրդ տուաւ:

- «Ձեզի համար ապահով չէ այստե-
ղիքը կենալ: Ես կարգադրեմ, Դուք ա՛ռ
քու եկեղեցականներու խումբդ ու Երու-
սազէմ Հայոց մանաստըրը գնա՛: Հոն ա-
պահով կը մնաս մինչեւ պատերազմի
վերջնանալը, եւ աղօթի՛ որ շուտ գայ այդ
վերջը...»

- «Ուրեմն մեզ իսլիսով տանող-բերող
ժանտարմա շափո՛ւշն է եղած այս տղուն
փրկարարը, հր՛ջ, - եզրակացուց Պետ-
րոս սրբազան: Եւ քսանըչորս տարիներու
իր յիշատակները զինք անձնական զգա-
ցումի կապով մը կարծես ընտանեցուցին
այդ տրամբ զէմքին:

- Պապադ ս՛ր է, - հարցուց տղուն
քաղցրութեամբ:

- Մեռա՛ւ, - պատասխանեց տղան,
առանց շարժումի:

- Կալուած-արտ լուծի՞ս դուն:

- Ունի՛մ. հօրս ձգած արտն է. եւ
ցանքը ըրած եմ արդէն:

- Լա՛ւ, կ'երթաս եւ ահա այդ հողը
կը պահես, - խորհուրդ տուաւ սրբազա-
նը:

- Դրա՛մ պէտք է, - ըսաւ պատրաս-
տարանօրէն երիտասարդը, - դրամ հա-
ւաքեմ, որ երթամ գործիք գնեմ, եղներ
առնեմ, ուրիշ արտեր ալ հերկեմ...»

- Նե՛րս առէք սա տղան, թող մեզ
ձօտ մնայ, - հրամայեց սրբազանը, -
այսքան շինութեան գործեր ունինք, աշ-
խատաւորի պէտք ունինք. եթէ ուշիմ է

ու ձեռքը գործի վարժուի, Հայ մը եւս
փրկած կ'ըլլանք...»

- Քու անունդ ի՞նչ է, - դարձաւ
տղուն նորէն:

- Էօ՞նի՞Պ:

- Էյո՞ւպը ինչ է. թող ՅԱԿՈՒԲ ըլլայ,
վեռեց Սրբազանը:

Իայց որովհետեւ արարախօս էր Յա-
կոբ՝ անթիլիսացիներ զինք կոչեցին «Ս-
ԲԱԲ-ՅԱԿՈՒԲ»:

Եւ Արար-Յակոբ սենեակ ստացաւ,
նոր հազուստներ ստացաւ, էկիլի ծած-
կոյթէն դուրս ելաւ իր հայրապա՛ծառ
դէմքը, հանգստաւէտ անկողին ու սնըն-
գառար կերակուր ստացաւ, գուրգուրան-
քով լըջապատուեցաւ, բայց իր ձեռքերը
ոչ մէկ գործի կրցան վարժուիլ: Ի՞նչ
պետի կարենար ընել՝ ամբողջ կեանքը
հողի վրայ անցուցած, քաղաքի գործիք-
ներուն ու կենցաղին անվարժ պէտելի
մը: Աղիւս ու քար կրել գիտարին կու
դուր: Հաղիւ համակերպեցաւ շինութիւն-
ներէն քակուած տախտակները տեղափո-
խելու, դիզելու, երբեմն ուրազով-աք-
ցանով անոնց դասերը քաշելով:

- Ծէնքերու վրայ գիշերապահ՝ դրէք
զինք, - հրամայեց սրբազանը:

Կարգադրեցինք նաեւ, որ Դարեհվան-
քի ուսանող մը Հայերէն դաս տայ Արար-
Յակոբին: Եւ ուսուցիչ-ուսանողը երկու
շաբաթներ ետքը տեղեկացուց, թէ ան-
պիտանին միտքը բաց էր, բայց հար-
ցումները միշտ հասարակ նիւթերու ու
դրամի մասին էին: Իր կծիկ խելքովը կը
փնտռէր, թէ մարդիկ ի՞նչպէս կը հարբա-
տանան. կը հարցնէր, թէ գործաւորնե-
րու վճարելու այդ դրամը ո՞ւրից կը բե-
րէր հայր-տուրը՝ արձակ-տրձակ:

- Նկարագրի՛ր է. զինք սեղմած կա-
ղապարէն դուրս չի կրնար ելլել, - դի-
տել կու տար Փառէն հայր-սուրբ: - Թիւ-
յը ո՛րքան փոխես՝ խույը տա՛կն է:

- Այս տղուն թի՛ւշն ալ պետի փո-
խէք, խո՛ւշն ալ, - վճռեց սրբազանը:

- Մօ, շո՛ւտ սորովէ հայերէնդ, որ

քեզ մկրտենք,- կը ծիծաղէին ուսանողները...

- ... Հայր-սուրբ, ասոր մկրտութիւնը ի՞նչպէ՞ս կ'ըլլայ:

- Կը բաւէ միայն ձեռքերն ու երեսը մորձենք, - կը խնդար Փառէն հայր սուրբը:

Միշտ բաց էր սակայն Արար-Յակոբի հետաքրքրութիւնը Եկեղեցիի մէջ տեսած զոյնզոյն թանկերու հանդէպ: Աչքերը կը փալիւսի զարմանքով, երբ կը գիտէր Ս. Խորանի սպասները, խաչն ու բուրվառը, կախուած ջահերը: Ու երբ իր հարցումներուն ի պատասխան լսէր, թէ ասոնք բոլոր արծաթ ու սոկի էին, ձեռքերուն շարժումը հաւատքի ու պաշտումի կը վերածուէին: Միթէ այսքան շատ հարստութիւն ունին եղեր իր «Հայ եղբայրները»:

Եւ ապշանքի հասաւ Արար-Յակոբի

շացքը, երբ Ս. Լուսաւորչի տօնին, տեսաւ սոկի եւ արծաթ ո՛չ միայն խաչեր, աւետարաններ, այլ եւ խոշորածոյլ Ս. Աջեր եւ անոնց արծաթապատ արկղերը:

- Ամբողջ սոկի՞ է սոկիկա, - հարցուցեր էր ան շարժափար Մարտիկին՝ դիտելով Լուսաւորչի Ս. Աջը:

- Է՛հ, դեռ ինչքա՞ն թանկեր կան այդ Գոնձատան մէջ պահուած, - իր հաւատքը բուրվառեր էր Մարտիկ:

Սոկիներու, արծաթներու, ճեղքաւոր շուրջաններու ցուցահանդէսի մը մէջ էր Արար-Յակոբ այն օրը, որու վախճանին՝ տօնավաճառի մանուկի մը զմայլանքով դիտած էր այդ բոլոր թանկագին նշխարները:

- Ի՞նչ թաքուն յուզում, որ հոգւոյն խորը անթեղուած ցեղային հաւատքը կ'արծարծէ, - կ'ըսէին Դպրեվանքի սաները:

Բ. Ե.

ԱՆԻԷՆ ԿՈՒ ԳԱՄ

Անին տեսայ հեռուէն, սեզ քագուհին Շիրակի,
Հին յուշերով տիրեցայ, սուգի արցունք քափեցի.
Բայց երբ մօտէն դիտեցի աշտարակներն երկնալաց,
Մոռաց զարդեր ու քալան, հագիս մեծցաւ ու խայտաց:

Ի՞նչ մեծ ազգ ենք, խորհեցայ, որ ֆարերով կանգնեցինք,
Գեղարուեստի այս կոթողն՝ հանճարին մեր երաշխիք.
Բայց չկային մեծ դռներն, ստիտի դէմ պաշտպաններ,
Անոց փոխան կաւ լային, ինկած ֆարերն ու խայեր:

Հազիւ կոխած մուտքէն ներս, նշմարեցի զարմանքով
Կաթողիկէն Անիի՝ իր գարդերով հագեթով.
Ափսոս սակայն, հագա՛ր ափսոս, անոր գմբէթը չկար,
Հայոց գանին ու հաւատին որպէս վսեմ յայտարար:

Յանկարծ վարէն լսեցի Ախուրեանի հառաչանք,
Ձիւ կը կանչէր պատմելու տեսած օրերն ու տանջանք:
Անդին եզկու վիրաւոր, բայց սիրունիկ տաճարներ,
Դեռ կ'ապրէին տփալով, գմբէթներով կիսուեր:

Դարձայ զէպի արեւելք, տեսայ ստեմանն հայկական,
Երազանքէ արթնցաւ կարծես հագիս արամեան.
Աւերակներն Անիի յանկարծ շէնցան, շողացին,
Տարածուեցան, միացան երեսանին, Մասիսին...

Բագրատունի արքաներ եւ հերոսներ ֆաբարի,
Ծիրանիով ու ձիով իջան ազնիւ գուպարի.
Ու տիրեցին ծովէ ծով, Կասպից ջուրէն կիլիկիա,
Եւ յազբուրիսն երգեցին զանգակները վարազայ...:

Ննջէ՛ Անի, դու՛ն ննջէ, ազգոյ կ'ապրի տակաւին,
Օր պիտի գայ, որ մենք չեզ պիտ' պսակենք քագուհի...
Պիտ' խոնարհին ինչ առջեւդ թշնամիներդ յարգանքով,
Ու մարտնչին որդիներդ որ դու իշխես դարերով:

Հ. ԱԻՆՏԻՔ ԹԱԼԱԹԻՆԵԱՆ

ՆՈՒՊԱՐ ԶԱՐԽՈՒՑԵԱՆ

ՄԱՀՈՒԱՆ ԿԱՄՈՒՐՋԸ

(Կ Է Պ)

Գ Ի Ր Ք Ա Ռ Ա Ջ Ի Ն

ԱՂԱՂԱԿՆԵՐ ԱՆԳՈՒՆԳԷՆ

ԳՂՈՒՆ Գ.

Բակին դուռը բացուեցաւ, ոտնաձայն մը լսուեցաւ: Արշակն էր: Միմոն պլանիկը վառեց կայծքարով եւ ոտքի ելաւ, գիծաւորելու համար իր անդրանիկ դաւակը: Յած ձայնով խօսեցան բակին հեռաւոր մէկ անկիւնը ու միասին դուրս ելան:

Մարթա Կազիրեան եկաւ ու հաւաքեց ամանները եւ սփռոցը: Կարճահասակ կին մըն էր, անորոշ տարիքով: Դէմքը ունէր արձանային անշարժութիւն մը, անսակ մը անտարբերութիւն կեանքի անակնկալներուն հանդէպ: Բայց իւրաքանչիւր կնճիւղը, իւրաքանչիւր պրկում մը, արտայայտութիւնն էր կրած տառապանքներուն եւ զգացած յուսախարութիւններուն:

Նայուածքը ուղղեց Վահանին վրայ, որպէսզի յարաբերութեան մէջ մտնէ անոր պարսպուած հոգիին հետ, որպէսզի լսէ անոր ձայնը. բայց տղան, աչքերը յառած առաստաղին, կը խուսափէր մօրը նայուածքէն: Վահան կը խորհէր իր ընկերներուն մասին: Արդեօք ո՞ւր էին անոնք հիմա, Միքայէլը, որ անհետացած էր Եւրոպայէն վերադարձին, Թորոսը՝ Տէր Գեորգիին որդին եւ եղբայրը Շուշանիկին, որ ձերբակալուած էր իջ-

նայի մէջ եւ զրկուած ճակատ, Սահակը, որ քաշքշած էին փողոցէ փողոց, վիզին շուան մը անցուցած, որովհետեւ տան մէջ գտած էին ծանգոտած որսի դանակ մը: Եւ քանի ուրիշներ՝ մտրակելով բաժնած էին մայրերու եւ քոյրերու բազուկներէն եւ փողոցներու մէջ քարկոծած էին իբր դաւաճան, որովհետեւ հայերէն հին զրգեր գտած էին անոնց զարակներուն մէջ: Դատարան նոյնիսկ չէին տարած զանոնք, նոյնիսկ չէին բանտարկած:

Պատերազմի սկիզբէն ի վեր, քաղաքի մեծ հրապարակին վրայ բարձրացուցած էին հսկայ կախաղան մը, ուր կարելի էր մէկ անգամէն կախել քսան-երեսուն հոգի: Ամէն առտու վար կ'առնէին զխակները եւ ազրակառքերու մէջ դիզելով՝ կը նետէին ձորի մը մէջ, քաղաքէն հեռու եւ տեղերը կը բարձրացնէին նոր դոհեր, տուներէն հաւաքուած, զնդաններէն դուրս հանուած: Եւ թուրք ամբօխը, խուռներամ կը հաւաքուէր հրապարակին վրայ. կիներ իրենց երեխաներուն ձեռքէն բռնած, ծերեր, որոնք հազիւ ուժ ունէին քայլելու, մարդեր, որոնք կը ձգէին խանութ ու գործ: Հսկայ եւ անմարդկային քնքալէ մըն էր, մուտքը ձրի, զոր թուրք կառավարութիւնը կը հրածցնէր իր ժողովուրդին:

Օր մը, Վահան գտնուած էր հոն,

ամբոխին մէջ: Գլուխներու ծովուն վրայէն, ուրկէ կը բարձրանային զբքի՛ններ, լուսանքներ եւ անէճքներ՝ դանդաղօրէն կը ճօճուէին երեսունի շափ դիակներ: Վահան, քայլ առ քայլ մօտեցաւ հրապարակին կեդրոնը եւ ճանչցաւ Վարդանը, որ իր դպրոցի ընկերն էր, ճանչցաւ Գրիգորը, որ իր խաղընկերն էր, ճանչցաւ Վիպէնը, որ իրենց թաղեցին էր... Բարի եւ քաջ տղաք, որոնց միակ ոճիբը հայ ըլլալն էր:

Եւ այս անշարժ ու լուս զէճքերուն տողեւ, Վահան քարացած մնաց, մինչ իր ներսիքին կը բարձրանար բողբոջի կարմիր բոցը, այս հազարաւոր մարդ-անտուններուն զէճ...

Ձինը սակայն բանտ չէին նետած, ճակատ չէին դրկած, չէին քաշքշած փողոցներու մէջ պարան մը վիզին: Ինք անսնանաշնորհեալ մըն էր, իր կզբօրը պէս, իր հօրը պէս եւ այդ բոլոր հարուստի դուստրներուն պէս, որոնց կեանքը զնուած էր ոսկիրով:

Բայց ինք հայ ըլլալով հանդերձ, ինչո՞ւ զերծ կը մնար իր աղջին ճակատագրէն: Վահան նուստացում մը կը պարտ այս անարդար կացութիւնէն: Կարհամարհէր ինքզինքը, որովհետեւ չէր բաժնած իր սիրելի ու քաջ ընկերներուն ճակատագրերը: Եւ կը նախանձէր այն բոլոր անծանօթներուն, որոնք իրենց կեանքով կը վճարէին հայ ըլլալու իրենց աղիտաբեր պարտքը: Ի՞նչպէս կարելի էր հանդիսօ ըլլն զնանալ, երբ իր խեղճ ազգը անարդուած, բղիտուած ու անտորդի հանուած էր մահուան շուկային վրայ, երբ անոր դառն ճակատագիրը կը դժագրուէր իր չնքերուն առջեւ նոր Գողգոթայի մը լերկ ու մթամած բարձունքին պէս:

Մայրը զբաղած էր ամանները վրայ վրայի շարելով: Վահան նայուածքը վար առաւ առատաողէն եւ բերերուն մետաղեայ լոյսը ուղղեց մօրը կողմը: Ընդճ կեանք, սակայն, շպտաախանեց զաւկին նայուածքին եւ ամանները վերցնելով մտաւ խոհանոց:

Վահան կը սպասէր իրեն, արծիւի մը պէս, որ որոշած է սուրալ որսին վրայ: Ուշ կամ կանուխ, խոհանոցը կարդի զնեյէ ետք, մայրը կրկին պիտի անցնէր սենեակին դուռը:

Այս անգամ, ան չկրցաւ խուսափել տղուն մահացու նայուածքէն, որ ուղղուած էր իր դէժ սպառնացող հրացանի մը փողին պէս:

— Լեւոնիկին ծնողքէն լուս մը աւի՞ր, — պոռաց յանկարծ Վահան:

— Նորութիւն մը չկայ, տղա՛ս, բայց լսածիս համեմատ վիճակը բարեխուսելու վրայ է եղեր, — կմկմաց մայրը:

— Ինչպէ՞ս գիտես որ բարեխուսելու վրայ է: որմէ՞ քաղեցիր այդ սխալ տեղեկութիւնը:

— Մեր դրացի տիկին Ջարգարեանը ըսաւ: Երէկ կէսօրէն ետք մեզի եկաւ, քիչ մը նստաւ ու խօսեցանք:

— Տիկին Ջարգարեան այս տունը ստք չի կոխեր ամիսներէ ի վեր: Ո՛ւ մէկ հայ, ո՛ւ մէկ մարդ, որ ինքզինքը կը ճաննայ չի՞ դիջիր այս սեմէն ներս անցնել:

Ընդճ կիրը աւելի կծկուեցաւ, աւելի մանրացաւ՝ իր զաւկին ամբասանութիւններէն խուսափելու համար:

— Ո՛չ, Լեւոնիկին վիճակը լաւ չէ, այդ շատ լաւ գիտես: Ետտ լաւ գիտես որ Լեւոնիկը մեռաւ երէկ իրիկուն եւ գուն չու համարձակիր այցելել որք եւ այրի մօրը եւ անոր յայտնել ցաւակցութիւններդ: Ձե՛ս համարձակիր նոյնիսկ նայիլ անոր աչքերուն մէջ: Կամ ընչնաս որեւէ հայու երեսին նայելէ, հօքս պատճառաւ: Հիմա Պարթեւեաններուն տունը աւերակի վերածուած է, օճախը մարած: Երկու սեւակիր կիներ մնացին, մայրը եւ աղջիկը՝ լալու ու ողբալու համար իրենց կորուստը: Հայրը մեռած ըլլալու է աքսորի մէջ, Միքայէլը կորսւած ըլլալու է ընդմիշտ, Լեւոնիկը սպանուեցաւ փողոցին մէջ, ցերեկով, մեր տունէն քանի մը քայլ անդին, թուրք լսկոտներու քարերով:

— Ջաւա՛կս, — ըսաւ մայրը լալկան

ճայնով մը, - ժամանակները այնքան
պէշ են, որ ոչ ոք կը համարձակի միջա-
մբտել նոյնիսկ իր եղբայրը պաշտպանե-
լու համար: Մեր ամբողջ ազգը մահուան
դատապարտուած է...

- Եթէ մեր ամբողջ ազգը մահուան
դատապարտուած է, ուրեմն մենք ի՞նչ
կ'ընենք Հոս: Կ'ուտենք, կը խմենք ու
կ'ապրինք հանգիստ, կարծես հայ ըլլա-
լինք: Ինչո՞ւ չենք բաժներ մեր արհնա-
կիցներուն ճակատագիրը: Մենք ոչ մէ-
կէն աւելի լաւ կամ աւելի վատ ենք:

- Մենք ոչ ոքէ աւելի լաւ կամ աւել-
ի վատ չենք: Հայ ենք հողով ու մար-
մընով. միայն թէ՛ միւսներէն քիչ մը ա-
ւելի բախտաւոր ենք եւ կ'օգտուինք այլ
բարեւոյն: Ո՞վ ինքզինքը կամովին կրա-
կին մէջ կը նետէ: Երբ փոթորիկը սպառ-
նայ, մարդ ինքզինքը դուրս չի նետեր,
այլ կը պատսպարուի տան անկիւնը:

- Ես շատ լաւ կը ճանչնամ բոլոր ա-
նոնք, որ պատսպարուած են այս փոթո-
րիկէն: Լեցուն քսակներ ունին եւ ոսկիով
կը զննն իրենց սիրելիներուն ապահովու-
թիւնը: Բայց մենք ո՛չ արծաթ ունինք
պահուած եւ ոչ ալ ոսկի եւ սակայն հե-
ռու կը մնանք փոթորիկէն:

- Գիտես որ հայրդ շատ ազգու բա-
րեկամներ ունի Սերայի մէջ: Ժամա-
նակին մեծ ծառայութիւններ ցրած է
կառավարութեան եւ շահած է վալիին
վատահովիտը. այդպիսով, յաջողած է
ժամանակի մը համար մութին մէջ ձգել
քու եւ եղբորդ դոյութիւնը...

- Ի՞նչ տեսակ ծառայութիւններ կըր-
նայ ցրած ըլլալ հայրս կառավարու-
թեան: Ո՞վ է ինքը: Ան երբեք համազ-
գեստ չէ կրած, երբեք պաշտօնայ չէ ե-
ղած Սերայի դրասնեակներուն մէջ:
Տոթթոր Մուրատեանին տունէն վոնտուե-
լէ հաք իբր անվտանգութիւն անձ, զիշեր
ցերեկ կը թափառի սրճարանէ սրճարան:
Արդեօք թափառումներու միջոցին պահ-
ուած դա՛նձ մը գտած է, կամ մեծ դու-
մարնե՞ր վերցուցած է բժիշկին տու-
նէն...

- Մենք պահուած գանձ չունինք,
զաւակ: Հայրդ մեր ապրուստը կը ճա-

րէ իր կարելիութիւններուն սահմանին
մէջ: Կառավարութեան կը ծառայէ ա-
նուղղակի կերպով, առանց պաշտօնայ
ըլլալու: Կարծես մեր թաղի մուխթարին
օգնականն է:

- Մուխթարի օգնական: Դուն կը
հաւատաս ըստծնէրուդ: Ինչո՞ւ կը
պաշտպանես զինք անհաւատալի սուտե-
րով: Գիտե՞մ որ շատ բարի ես, բայց...

- Վահան, ես զինք չեմ պաշտպա-
ներ, այլ քեզ: Ձե՛մ ուզեր որ աղաքտի
վիճանն հողիդ:

- Բայց մո՞յր, կարելի՞ է միշտ ապ-
րիլ կեղծիքի վարպետի մը ետեւը: Ես
դուակդ եմ, մի՛ վախճար, ըսէ՛ ինձի
ճշմարտութիւնը: Ի՞նչ է հօրս բուն ար-
հեստը:

- Ըսի արդէն, զաւակս, մուխթա-
րին օգնականն է:

- Մուխթարին կ'օգնէ ի՞նչ բանի
մէջ:

Մայրը նախընտրեց լուել ու զլուելը
խոնորէլ յանցապարտի մը պէս:

- Անպարճան, - շարունակեց Վա-
հան, - կը մատնանէ կուտակցականե-
րուն տունըրը, ցանկը կը պատրաստէ
բոլոր անոնց, որ հայրէն թերթեր կը
կարդան, կամ Հայոց Պատմութեան զիբք
կը պահեն իրենց տունը, բոլոր անոնց,
որ կը հաւատան, թէ Հայը մեծ ազգի մը
պաւակն է եւ իրաւունք ունի ապրելու ա-
զատ եւ անկախ իր հայրենի հողին վրայ,
բոլոր անոնց, որ մերժած են թուրքին եւ
քուրդին սարուկը ըլլալ եւ թոյլ շտալ որ
բռնաբարութիւն մեր քոյրերը իրենց հայ-
րերուն աչքին առջեւ:

Կինը զլուելը բարձրացուց բան մը
ըսելու համար, սուտ մը անկասկած,
բայց չթունջները կիտարաց մնացին,
որովհետեւ զուակին աչքերուն մէջ, ար-
եան զիբիրով գրուած էր բառ մը, որմէ
ամօթ պիտի զգար նոյնիսկ ոճրագործ
մը, - դաւաճան:

Տղան ոտքի ելաւ, ձեռքով կոկորդը
կը շփէր. այս երգիքին տակ կը տիբէր
թունաւոր եւ հեղձուցիչ մթնալուրտ մը:

- Ո՞ւր կ'երթաս, Վահան: Այս օրե-
րուն ամէնէն ապահով տեղը Ծորէն այս

տունն է: Գրտես որ թշնամի ալքեր դե-
լեր ու ցերեկ կը հսկեն մեր դրան վրայ:
Փողոցը միշտ վտանգաւոր է:

- Փողոցը կրնայ վտանգաւոր ըլլալ,
բայց դո՛ւն է դուրսի օդը ապականած չէ:
Արդէն շատ հեռունեքը երթալու նպա-
տակ չունիմ: Եթէ առտունն ժամերգու-
թիւնը տակաւին կը շարունակուի, կը
մտնեմ եկեղեցի, խաչ մը կը հանեմ եւ
«Հայր Մեր» մը կ'ընեմ:

- Գնա՛, ազօթէ՛ մեզի համար ալ:
Քրիստոս մեր միակ ապաւէնն է: Բայց
զո՛ւ՛յն, միշտ ամայի փողոցներէն քալէ:
Վահան քայլեց ամայի փողոցին մէջ:
Ո՛րքան տունէն հեռանար, ա՛յնքան կը
նուազէր մզմաւանջը: Յանկարծ կանգ
առաւ ու քաշուցաւ պատի մը ետեւը:
Դիմացի կողմը, իրմէ բաւական հեռու,
Պարթեւեաններու բակին զուռը քաց էր
եւ սեւ հագուած կիներ կը մտնէին ու
կ'ելլէին: Լեռնիկին թարմ դիակը, քաց
վէրքի մը պէս պէտք ունէր արցունքնե-
րու եւ ազօթքներու: Որքա՛ն կը փափա-
քէր ներս մտնել եւ մասնակցիլ եղբրա-
մայրերու ողբերուն: Բայց չէր համար-
ձակիր, կ'ամ չնար, կարծես ինք ալ մաս-
նակցած ըլլար անմեղ տղուն սպաննու-
թեան:

Երկար մնաց անշարժ, եւ տեսնելով
որ դուռը միշտ քաց կը մնար, նահանջեց
եւ կողմնակի ճամբէն դառնալով՝ հասաւ
այն քառուղին, ուր քարկոճեր էին Լե-
ռոնիկը: Քիչ մը անդին պզտիկ ոճրա-
զօրծները կը շարունակէին իրենց ուժը-
եայ խաղերը: Տեսաւ արիւնջուայ ձեռ-
քեր, որ զնդիկ կը բռնէին: Վահան գայ-
րացաւ: Թե՛ն թիփափաք մը արթնցաւ մէ-
ջը, վազելու անոնց վրայ, բռնելու այն
մէջը, որ քարի հարուածով մը գետին
տապալած էր Լեռնիկը, զայն ծեծելու,
գետին զարնելու մինչեւ որ ա՛ն ալ դիտ-
կի մը վերածուի: Բայց ի՞նչ օղուտ: Ա-
տիկա ընելով պիտի կարենա՞ր փրկել
մահէն միւս բոլոր անպաշտպան Հայր-
դիները, որոնք արդէն բռնած էին սպան-
դանոցի ճամբան:

Եկեղեցի մտնելէ առաջ, կանգ առաւ
ու պրոցի խարխուլ դրան առջեւ: Լայն

եկեղէն մը դիտեց բակը, ուր խաղցիւր էր
ատենին, երբ տակաւին աշակերտ էր:
Մենաւոր ծառերը, որոնք չէին հասկը-
նար այս ամայութեան պատճառը, յու-
սահատ ծնողներու պէս դիւրար կը դի-
տէին: Քորէ անդուխը, ուրկէ կը բարձ-
րանային վերի դասարանները՝ ծածկուած
էր խոտով: Վահան յիշեց իր մանկու-
թիւնը, իր անկեղծ ու անմեղ ուրախու-
թիւնները, իր ընկերները, իր ուսուցիչ-
ները: Ո՛րք էին հիմա, ո՞ր անկիւնը կր-
ուրած, ո՞ր հողին մէջ թաղուած էին
Միքայիլը, Թորոսը, Սահակը...

Եկեղեցիին զուռը փակ էր: Հրեց ու
ներս մտաւ: Թորանին առջեւ քահանայն
«ՏԷ՛ր Ողորմիտ» կ'երգէր, եւ հաւա-
տացեալները, անկիւն մը խմբուած, ան-
հովիւ ոչխարներու պէս, կը կրկնէին շա-
րականին բառերը: Տէր Գեորգին ձայնը
կոտորուած էր եւ չունէր իր երբեմնի
ծաւալը եւ եռանդը:

Վահան խաչակնքեց ու քանի մը
քալլ առաւ դէպի աջ, այն կողմը, որ այ-
րերուն վերապահուած էր: Առանձին էր
հոն: Զախ կողմը, քանի չափ կիներ,
սալայատակին վրայ ծնրադրած, լուս
կ'ազօթէին: Վահան նշմարեց Շուշանի-
կը, Տէր Հօր աղջիկը: Սիրտը սկսաւ
տրոփել: Այսպէս կ'ըլլար ամէն անգամ
որ տեսնէր Շուշանիկը: Կը ճանչնար զայն
պղտիկուց, մանկապարտէզի սեղաննե-
րէն, բայց ամէն անգամ որ իրարու հան-
դիպէին, Վահան տակնուվրայութիւն մը
կը զգար: Շուշանիկը անմեղ ծաղիկ մըն
էր իր փշոտ կեանքին մէջ, քաղցր լոյս
մը, որ տանելի կը դարձնէր իր խաւարը:

Երկար մնաց ինքզինքը մոռցած:
այնքան խաղաղ ու քաղցր էր մթնոլոր-
տը, այնքան սիրտփշի: Երբ դուրս ելաւ,
մզմաւանջը մեղմացած էր: Քիչ մնաց որ
երախտազիտութեան զղացում մը ծնէր
հօրը հանդէպ, զինք ողջ ու առողջ պա-
հած ըլլալուն համար այս քաղաքին մէջ,
ուր կ'ապրէր իր Շուշանիկը, ինք՝ որ
միտք ունէր անվախօրէն թափառելու
քաղաքին հրապարակներուն վրայ, յիշեց
մօրը պատուէրները եւ խոհեմ գտնուե-
ցաւ: Անմիջապէս բռնեց տան ճամբան:

ՏՆ

Սիրոնն Կաղիբեան առանձին վերադարձաւ առնն, Վահանին մեկնումէն բաւական ետք: Նոտաւ իր սովորական բաղձոցին վրայ եւ գրպանէն Հանեց դեղին սաթէ Համբրիլը, որուն հատիկները շատ երկար կը մնային մատներուն մէջ, մատներով մտածումներուն շփոթութիւնը: Ատեն մը ետք կինը կանչեց խոհանոցէն:

- Ո՞ր է Վահանը:
- Վահանը եկեղեցի դնաց աղօթելու: Ըսի որ դուրս չելիք, բայց մտիկ չըրաւ: Քու մասիդ Հարցումներ ըրաւ, ուզեց Հասկնալ թէ ի՞նչ գործով կը զբաղիս ներկայիս: Ձանացի գինք Հանդարտեցընել, բայց չուզեց Համոզուիլ:

- Քամոզուի՛լ, ի՞նչ բանի Համոզուիլ: Ի՞նչ կ'ուզէ տակաւին: Շատեր կը նախանձին իր ներկայ վիճակէն. կ'ուտէ կը խմէ, եւ զիջերները Հանդարտ կը ընկերներէն ամէնէն բախտաւորը Հաղիւ պատուաւորած վրան մը ունի իր գլխուն վերեւը եւ շան կեանք կը վարէ: Ո՞ր Հայրը պիտի ընէր ա՛յն՝ որ ես ըրած եմ զսակներուս Համար:

- Կ'ուզէ Հասկնալ, թէ ինչպէս կը ճարես մեր ապրուստը եւ ի՞նչ միջոցներով յաջողած ես զանոնք զերծ պահել միւս Հայ երիտասարդներուն ճակատագրէն: Բանէ մը կը կասկածի, պէտք է խօսիս իրեն, բացատրե՛ս, Համոզե՛ս, եթէ ոչ կընայ խենթութիւններ ընել: Բակին դուռը բացուեցաւ ճոխնչով: Մարթա անմիջապէս անցաւ խոհանոց: Վահան ներս մտաւ եւ նայեցաւ Հօրը երեսին. աչքերուն մէջ նուազ ատելութիւն կար: Դանդաղ քայլերով մօտեցաւ անկիւն մը, եւ տեղ առաւ ցած տիւանին վրայ:

- Վահան, - ըսաւ Հայրը, - ինչո՞ւ այս ժամուն կը թափաբիտ տունէն դուրս: Մայրդ ըսաւ որ եկեղեցի գացեր ես: Գիտցի՛ր որ Հայու մը Համար այս օրերուն եկեղեցի երթալը ամէնէն վտանգաւոր արարքն է:

- Բայց աշխարհի ամէնէն վատ բանն ալ տունին անկիւնը կծկուիլն է: Ինչո՞ւ

պիտի չկարենամ քալել փողոցներու մէջ:

- Մօրդ Հետ վէճ ունեցած ես. ուզած ես լուսաբանուիլ իմ զբաղումներուս եւ մշակած յարաբերութիւններուս մասին: Իրաւունք ունիս դիտնալու, թէ ինչ գործով կը զբաղի Հայրդ, որովհետեւ այլեւս երեխայ չես: Արշակը, որ քեզմէ քանի մը տարու աւելի մեծ է, գիտէ ամէն բան եւ Հետս կ'աշխատի:

- Արշակ Հե՛տդ կ'աշխատի: Բայց Արշակ ոչ մէկ արհեստ սորված է:

- Երեւոյթներէն մի՛ խաբուիր, ան ինծի շատ օգտակար է, եւ առանց իր օժանդակութեան մեր բոլոր ջանքերը ապարդիւն պիտի մնային...

- Ո՞ր ջանքերը, ի՞նչ արդիւնք...

- Ձեռ գիտեր ի՞նչ կենթադրես. ինչո՞ւ կը կասկածիս: Այսօր իսկ պիտի Հասկնաս մեր զաղտնապահութեան պատճառը: Շատ կարեւոր գործ մը ունիմ կարգադրելիք. մեր ազգը շատ օգուտ պիտի քաղէ անկէ: Մտադրեցի այդ գործին քնն ալ մասնակից ընել, Արշակը յարմար չգտայ, որովհետեւ խորքին մէջ քու վրադ աւելի վստահութիւն ունիմ, քան իր:

Տիրեց ծանր լուսթիւն մը: Մահանոցէն կու դար դաշներու եւ պղինձ տաններու ձայնը: Մարթա միշտ կը լուար, կը ցօղուէր, կը մաքրէր, այս էր իր ճակատագիրը: Երջանկութիւն բառը լսած էր ուրիշներուն բերնէն եւ իրեն կը թուէր ըլլալ պտուղ մը, որ կը բուսնի Հեքիաթային ծառերուն վրայ: Կեանքը միօրինակ ու երկար ճամբայ մըն էր, որուն երկայնքին բուսնող ծառերը կը կոչուէին նուստապուտ, զոհարերութիւն եւ տառապանք:

Վահան շունչը կը բռնէր յսելու Համար Հօրը բռնիքները: Սիրոն, արագ - արագ կը քաշէր Համբրիլն Հատիկները: Մտքին մէջ կը պատրաստէր նախապատեթիւնները: Երբ մատներուն շարժումը դանդաղեցաւ, ոտքի ելաւ ու եկաւ բաղձիլ տիւանին վրայ, գաւկին քովը:

- Սիրելի՛ տղաս, շատ լաւ դիտես, թէ ինչ ողորդական օրեր կ'ապրի մեր ազգը, այնքան մութ օրեր, որոնց քով

մեր անցևալի բոլոր զժբատութիւնները հետազային մեզի պիտի թուին երանութեան շրջաններ: Մենք մինակ ենք մեր օհոսի ճակատազրին հետ: Մեր թշնամիները որոշած են մեզ ջնջել պատերազմի վերջաւորութենէն առաջ: Այդ ընկուհամար՝ կը հետեւին տարիներ առաջ պատրաստուած ծրագրի մը, որ ամէն բան նախատեսած է: Գործադրութիւնը կ'ըլլայ հանդրուաններով, որպէսզի յանկարծ չզոտնուին անակնկալի մը առջև, այսինքն՝ Հայերու դանդաղածային դիմադրութեան մը: Սկիզբը ամէն բան կ'ընեն օրէնքի պիտակին տակ, որպէսզի ո՛չ ոք իրաւունք ունենայ բողոքելու: Զօրակոչ, զինուորագրութիւն, տեղահանութիւն սահմանափակ շրջաններէն: Սակայն անոնք որ կը զինուորապետին, նախ կը զրկուին ամէնէն վտանգաւոր ճակատները, առաջին զիծերու վրայ, յետոյ կը զինաթափուին՝ կազմելու համար Ամելի Թապալուները, այսինքն սարուկներու անզէն բանակ մը, յատկացուած ճամբաներու, կամուրջներու, զօրանոցներու շինութեան: Անոնք կ'աշխատին ա՛յնպիսի պայմաններու տակ, որ ամէն օր հազարներ շնչապատ կ'իյնան ճամբաներու վրայ, իսկ վերապրողները կը տարուին ամայի ձորերու մէջ եւ հոն կը գնդակահարուին ու կը թաղուին: Անոնք որ զանազան պատճառներով կը ձգտէին փախուիլ ու կը բանտարկուին, որոշ պատուականներով արդէն մահուան դատապարտուած են: Անոնց երեք քաւորներ արդէն կը մեռնին անօթութենէ, հիւանդութենէ եւ ծեծէ, կամ կախաղան կը հանուին հրապարակներու վրայ: Միացեալները՝ այր մարդիկը կ'աքորուին հետաւոր անապատներ եւ կը ջարդուին ճամբու ընթացքին՝ իրենց զբանջուած վայրերու ժողովուրդներէն: Անոնք ի՞նչ կը մնայ իրր հայ. ծերեր, կիներ, մանուկներ. անտէր ու անպաշտպան ոչխարներու հօտ մը, որ պիտի կոտորակուի, պիտի բաժնուի, պիտի վաճառուի սպանդանոցներու առջև: Եւ այսպէսով հայ անունը պիտի ջնջուի աշխարհիս երեսէն: Նոյնիսկ յիշ կիներուն

եւ ծծկեր մանուկներուն պիտի լինայ: Ինչ որ դոյութիւն ունի երկրի վրայ, կ'ուզէ մեր մահը. նոյնիսկ ծառերը կ'ուզեն մեր մահը, նոյնիսկ քարերը, նոյնիսկ լեռները, նոյնիսկ դետերը: Շատ քիչեր տեղեակ են այս ճշմարտութեան: Արդարեւ, եթէ բոլորս ալ տեղեակ ըլլայինք այս ճշմարտութեան, ի՞նչ պիտի կարենայինք ընել: Ի՞նչ կրնայ ընել ոչխարներու հօտը, զոր սպանդանոց կ'առաջնորդեն: Տեսա՞՞ծ ես դառնուկ մը, որ յաջողած է խուսափիլ իր ճակատագրէն. ճանչցա՞՞ծ ես մապրոծ մը, որ գթալով խնայած է այն խեղճ դառնուկին, որ անմեղօրէն վիզը երկարած է սուր դանակին...

Սիժոն կանգ առաւ, վայելելու համար իր խօսքերուն ազդեցութիւնը գաւկիծ վրայ: Վահան լարուած մտիկ կ'ընէր:

— Այս պայմաններու տակ ի՞նչ կ'ըլլանայ ըլլալ քաղութիւնը, ի՞նչ կրնայ ընել առանձին հայ մը, որպէսզի կարենայ փրկել իր կեանքը: Չե՞ս ընդունի որ այդ նպատակին հասնելու համար բոլոր միջոցները լաւ են... չ'արժ՞ որ մարդ խաբէ թշնամին, ստէ՞ ու կեղծէ՞ մորթը սպասելու համար:

Վահան աչքերը չէր հեռացներ հօրը շրթունքներէն: Ինչ որ կը լսէր սարսափելի էր, բայց իրական ու ճշմարիտ:

— Ներկայի՛ս, — շարունակեց հայրը. — փրկութեան միակ լատար ոսկին է: Առժամեայ լատար մը, որ պէտք չէ լարալար գործածել: Կար նաև երկրորդ միջոց մը, որմէ այլևս չենք կրնար օգտուիլ. պէտք էր ամէն գնով պահել մեր գէնքերը եւ կոտէլինք: Բայց անոնք մեզմէ ճարպիկ զանուեցան, մեզ քնացուցին, լրտգեցին եւ հաւաքեցին հրացան, ատրճանակ, սուր ու դաշոյն: Քանի մը զէնք եւ քիչ մը յանդուրժութիւն եւ ոչխարը կը դառնայ խոյ, կը դառնայ ցուլ, կը դառնայ առիւծ:

— Այո՛, եթէ ունենայինք զէնքեր, ո՛չ ոք կը համարձակէր զպիլ մեր մարդերուն... Բայց ուրի՞՞ ճարել զանոնք, ինչպէ՞ս վճարել անոնց գինը:

- Իսկ անոնք որ մեզի պէս ոչ ոսկի ունին եւ ոչ ալ գէնք, կը փորձեն ուրիշ միջոցներ, կը գործածեն իրենց խելքը եւ ճարտիկութիւնը...

Վահանին աչքերը կրկին մթազնացան. կասկածները խիստ մշուշներու պէս սկսան բարձրանալ խաղաղած հողիք մէջ...

- Բայց ամէն բան կորսուած չէ, - շարունակեց հայրը, - Վանի մէջ ժողովուրդը կրցած է մահէն ազատիլ՝ Ղեմազներով թշնամիին եւ չհաւատալով անոր խոստումներուն: Հերոսական կրիներ մղուած են Ձէյթունի, Սասունի, Մուսա-Տաղի եւ Եսպին Գարահիսարի մէջ: Նոյնը կրնանք ընել այստեղ, եւ ուրիշ տեղեր, պայմանաւ որ կարենանք գէնք հայթայթել մեր վերապրող երիտասարդներուն: Կրնանք բաղձացնել Ֆետայական խումբերը եւ պաշտպանել մեր զինուորը, թաղերը, մեր անպաշտպան կիներն ու մանուկները: Այն ատեն ջարդարարները անպատիժ պիտի չմնան եւ պիտի դաղիւրեցնեն իրենց սիրապարծութիւնները եւ մեր խեղճ ժողովուրդը շունչ մը պիտի քաշէ:

- Բայց ո՞ր մէկ թուրքը պիտի ուզէ մեզի գէնք ծախել. իսկ եթէ գտնենք այդ հաղուազիւտ թուշուրը, ինչպէ՞ս պիտի վճարենք գէնքերու գինը: Մեզի տոպրակներով հնչուն ոսկի պէտք է:

Սիմոն Կազբրեան չպատասխանեց զուկին: Երկար կ'որոնար ըտելիքները, կը կշռէր բառերը, կը չափէր նախադասութիւնները:

- Եստ գժուար գործ է, բայց ոչ անկարելի: Երբ բաժնուեցայ Տոբթոր Մուրատեանէն, անգործ չմնալու համար լիման մէջ մտայ կառավարական շրջանակներու հետ: Եւ ինչու յանցանքս պահեմ, անոնց տեղեկութիւններ կու տայի մեր հայկական կեանքին մասին, մեր երեւելի հայրենակիցներուն գործունէութեան մասին, ջանալով միշտ մեղմացնել գէպքերուն տարողութիւնը, այնպէս որ, անուղղակի կերպով կը ծառայէի մեր ազգին եւ կը շահէի թուրք կառավարու-

թեան վստահութիւնը: Այդ վստահութիւնը միշտ կը տիրէ, կը շարունակեմ մանր-մունր ծառայութիւններ ընել գինուորական իշխանութիւններուն: Բայց կը վախնամ որ, օր մը, հասկնան իրենց գլխուն խաղցած խաղերս եւ մեզ բոլորս ձերբակալեն... Եփման մէջ մտայ մեր քաղաքի հարուստ ընտանիքներուն հետ, որոնք սիրալոյս պիտի բանան իրենց քսուկը Ձէյթին ֆոնտ մը հիմնելու համար: Միւս կողմէն՝ կրցայ գինապահեստի պատասխանատու սպային հետ յարաբերութեան մէջ մտնել, որ խոստացաւ այսօր իսկ երկու անտուկ գէնք յանձնել մեզի, պայմանաւ որ ափին մէջ կանխիկ համարենք հարիւր դեղին ոսկի: Առտու հանդիպում մը ունեցայ սպային հետ եւ գումարը յանձնեցի իրեն... Հիմա մեզի կը մնայ սպասել: Անմիջապէս որ անտուկները հասնին, զանոնք կը պահենք հոս, թաղին մէկ անկիւնը, յետոյ կը փոխադրենք ապահով տեղ մը:

- Բայց ո՞վ պիտի գործածէ այս գէնքերը եւ ի՞նչ միջոցաւ պիտի տնցնի մեր բաշխուած մեռը:

- Այդ գործին պատասխանատուն է Տէր Գէորգը: Այս գիշեր, հրք փողոցները ամայանան, անտուկները կը փոխադրենք եկեղեցի եւ մնացածը կը ձգենք քահանային. ան արդէն չփման մէջ մտած է մօտակա լեռները ապաստանած խումբերու հետ, որոնք անհամբեր կը սպասեն այս գէնքերուն, քանի չափ երկրորտասրդ Ֆետայիներ զինելու համար:

Վահան յարուած՝ կը խմէր հօրը խօսքերը: Կը զղջար իր սնուցած շիւ կասկածներուն համար այս մարգուն հանդէպ, որ կեանքը կը վտանգէր եւ ինքն իրեն կը հազցնէր դաւաճանի եւ լրտեսի սեւ պատմունանը՝ իր ազգին աւելի լուծառայելու մտքով: Քիչ մտոց որ ծուկի դար անոր առջեւ եւ ներողութիւն խընդրէր իր անբարտաւան գատումներուն համար, Բայց իր վերապահ ընութիւնը արդիւնց, որ թատերական ձեւով արտայայտէ իր զլացումները:

- Բայց, հայրիկ, ինչո՞ւ այս բաները ժամանակին չբացատրեցիք մեր

մեծերուն, մեր քաղաքական եւ եկեղեցական ղեկավարներուն:

- Ո՞վ ըսաւ որ չբացատրեցի: Ամէն տեղ, առտուրնէ իրիկուն, քեզի ըսածներս կը կրկնէի: Գիտէի ինչ փոթորիկներ կը պատրաստուէին մեր ազգին դըլխուն. շատ բաներու տեղեակ էի, բայց ո՛չ ոք մտիկ կ'ընէր զիս: Կը կասկածէին անկեղծութեանս վրայ. թշնամիին պոքոնակիցը կը կարծէին զիս. կը վնասէին ակումբներէն, ժողովներէն: Ձգուանքի առարկայ դարձած էի... եւ զանոնացած ամէնքէն, որոշեցի վրէժս լուծել: Եւ յաջողեցայ: Վրէժս լուծեցի հարիւրապատիկ... բայց իմ դիտցած ձեւովս:

Այս խօսքերը արտասանելու ատեն, Սիմոն Կաղիբիան անձանաչելի դարձած էր: Քիչ առաջուան զուսպ եւ խոհեմ մարդը, յանկարծ ինքզինք մոռցած, դուրս կու տար իր ներքին գայրոյթը եւ ատելութիւնը:

Ձիերու ոտնամայներ լուսեցան դուրսէն:

- Կարծե՞մ մեր մարդիկն են, - ըսաւ Սիմոն ոտքի ելլելով, - երթում գիրենք դիմաւորեմ. դուն ներսը կեցիր եւ ոչ մէկ պարագայի իրենց մի երեւնար. կրնան կասկածիլ, որովհետեւ քեզ չեն ճանչնար:

Սիմոն արագ քայլերով դուրս ելաւ եւ լայն քայլով քակին դուռը: Վահան պատուհանին վարագոյրը զիջ մը վեր առաւ: Մէկիկ-մէկիկ ներս կ'անցնէին ձիաւորներ, որոնք զինուորական հին համազգեստներ հագած էին: Վերջին մտնողը հոտէն կը քաշէր ջուրի մը, որուն թամբին վրայ հաստ շուաններով կապուած էին երկու անտուկներ: Ձիաւորներէն այն մէկը, որ իրենց պետը ըլլալու էր, իջաւ ձիէն եւ երթալով անկիւն մը, Սիմոնը քովը կանչեց եւ սկսան ցած ձայնով խօսակցել: Յետոյ դրսուանէն հանեց պզտիկ քսակ մը եւ զայն դրաւ Սիմոնի ափին մէջ: Միւսները իրենց ձիերէն վար իջած՝ կ'աշխատէին անտուկները վար առնել: Այնքան ծանր էին, որ երկու հոգի հազիւ կրնար տեղափոխել զանոնք: Քովի քովի զետեղուցան, անկիւն մը,

խոհանոցին մօտ: Սիմոն ձիաւորներուն ընկերացաւ մինչեւ փողոցը եւ անոնց մեկնումէն ետք՝ բակին դուռը զոցեց: Երբ ներս մտաւ սենեակէն, ղէժքին վրայ գոհունակութեան ժպիտ մը կը ճառագայթէր:

- Ամէն ինչ պէտք եղածին պէս կ'ընթանայ, - ըսաւ, ձեռքերը իրարու շփելով:

- Անկեղծ ըլլալու համար ըսեմ, որ այս մարդիկը վրաս շատ լաւ տպաւորութիւն չափեցին, - միջամտեց Վահան, - նաեւ գործողութեան արագութիւնը եւ դիւրութիւնը զիս չափազանց զարմացուցին:

- Երեւոյթներէն երբեք մի խաբւիք, ողա՛ս: Գործին դժուար մասը երկրորդ հանդրուանն է. այսինքն՝ զէնքերը հասցնել իրենց նպատակին: Գալով այս մարդոց, զանոնք տարիներէ ի վեր կը ճանչնամ: Ատոնք արհեստով մաքսանենդներ են եւ գործակատարները զինպահանսի ոլտասխանատուին: Ատոնց համար մէկ քան գոյութիւն ունի միայն՝ դրամը:

- Բայց ինչո՞ւ զինուորական համազգեստներ կը կրէին:

- Այդ ձեւով կրնան երթնելիլ արդիւրած զօտիներուն մէջ եւ զիւրութեամբ փոխադրել վախատական ագրանքներ:

Բացատրութիւնները գոհացուցիչ կը թուէին, բայց տակաւին կար կէտ մը, որ կը շարշարէր Վահանին ուղեղը:

- Վարագոյրին տեսէն կը զիտէի բակը ուշի ուշով. տեսայ ձիաւորներուն պետը, որ ափիչ մէջ քան մը կը զնէր զգուշութեամբ եւ կը խօսէր ցած ձայնով...]

- Ինծի յանձնեց անտուկներուն բանային եւ խոստացաւ մօտ օրէն ուրիշ զէնքեր հայթայթել մեզի: Հիմա երթամ աչք մը պտտցնեմ եկեղեցիին կողմը: Ամէն տեղ լրտեսներ կը վխտան, մահաւանդ մեր թաղերը: Դուն տունէն դուրս չելլես, եւ ոչ ոքի առջեւ դուռը չբանաս: Նոյնիսկ այն մարդիկը, որոնց վրայ կոյր վստահութիւն ունինք, պէտք չէ այս

սնտուկները տեսնեն: Եթէ կառավարութիւնը ամէնէն պզտիկ կասկածը ունենայ, որ մենք զէնք կը պահենք մեր տան մէջ, ամբողջ թաղը կըրնայ պատասխանատու նկատել եւ խիստ պատիժներու ենթարկել:

Սիմոն մտնեցաւ սնտուկներուն, աչք մը նետեց անոնց վրայ եւ մտնեալով վաճանին, անոր սկանջին փսփոսաց.

- Մոռցայ ըսելու որ սնտուկներէն մէկը կը պարունակէ ձեռնառուձեր: Մի՛ փորձեր բանալ, ո՛չ ալ տեղափոխել զանոնք: կրնայ գէշ աղէտ մը պատահիլ, ցնցումէն ուսմբերէն մէկը կըրնայ պայթիլ եւ ամբողջ տունը ուր հանել:

Սիմոն արագ քայլերով ելաւ փողոց եւ բակին դուռը գոցել տալէ ետք երկաթէ նիւթով, ուղղուեցաւ գէպի եկեղեցի: Քննեց շրջակայքը, քանի մը անգամ զնաց ու եկաւ շրջափակի պատին երկայնքին: կատու մը իսկ չկար աղօթարանին մօտեկաւ: Անմիջապէս բարձրացաւ քարէ երեք աստիճանները, որ կը տանէին նախապատիւի եւ հրեց դուռը: Ընդհանրապէս գիշեր ցերեկ եկեղեցիին դուռը չէին կղպեր: Իսկ այս անգամ դուռը չբացուեցաւ: Կրկին հրեց...

- Ահա՛ դէ՛ շնակնկալ մը, - մըմբաց Սիմոն, այս բանին չէի սպասեր:

Սկսաւ աննպատակ թափառիլ փողոցներուն մէջ. ուղեղը լարեց աղուէտի մը պէս, որ կը ջանայ թակարդէ մը դուրս գալ: յանկարծ բացազանչեց.

- Ի՞նչ ապուշ եմ եղեր. ի՞նչպէս առաջ չեմ բռնեցայ այդ մասին:

Քահանային տունը եկեղեցիէն շատ հեռու չէր: Տէր Գէորգ նոր վերադարձած էր այցելութեանէ մը, զոր տուած էր յաջորդ օրը կախուելիք խումբ մը հայ բանտարկեալներու:

- Տէր հայր, - ըսաւ Սիմոն քահանային աջը համբուրելէ ետք, - իմացայ որ նոր խուզարկութիւններ պիտի ընեն ստիկանները հայ տուներէ ներս: Պէտք եղած նախազուշտութիւնները ստա՞ծ էք:

- Նախազուշտութիւններ տունելու

պէտք չունիմ, որովհետեւ ոչինչ ունիմ պահելիք:

- Գիտե՛մ, դուք ոչինչ ունիք պահելիք, բայց մտածա՞ծ էք ուրիշներու մասին, իմ մասին:

- Ի՞նչ ի՞նչ կըրնաւ ունենալ պահելիք: Տունդ ապահով է, եւ կը վայելեալ կառավարութեան վստահութիւնը:

- Կառավարութիւնը կը կասկածի թուր անոնցմէ, որոնք կը կրեն հայ առնուե, հաւատարիմ ըլլան անոնք կամ ոչ: Պէտք է ըսեմ որ պահելիք առարկաներս ինծի չեն պատկանիր: Շատ թանկագին բաներ են, աւելի թանկագին, քան ոսկին եւ աղամանը: Եւ իբր հայ ու քրիստոնեայ, որո՞ւն կըրնայի դիմել, եթէ ոչ եկեղեցականի մը:

- Այս օրերուն ո՛չ ոսկին արժէք ունի եւ ոչ ալ աղամանը. միայն կեանքը եւ հուստքը թանկագին են:

- Երէկ գիշեր անծանօթ մարդիկ ինծի յանձնեցին երկու ծանր սնտուկներ: Իմ աղջեւ բացին զանոնք. կը պարունակէին թանկագին դիրքեր եւ հազուադէպ ձեռագիրներ: Համբարձման վանքին աւերակներուն մէջէն գտած են: Կը վախնամ զանոնք տունս պահելու:

- Համբարձման վանքին ձեռագիրները մեր աղջին զանձերն են: Պէտք է զանոնք փրկել ամէն գնով:

- Մտածեցի որ այդ սուրբ մատենաները եւ հինաւուրց նշխարները պահելու ամէնէն յարմար տեղը ձեր եկեղեցին է:

- Իրաւունք ունիս. եթէ այդ դիրքերը եւ ձեռագիրները վանքէ մը կու գան, պէտք է անպայման պահուին եկեղեցիի մը մէջ: Լաւ ըրեր էք որ ինծի էք գիմեր: Ե՛րբ պիտի բերէք սնտուկները:

- Պէտք է այս գիշեր իսկ սնտուկները փոխադրուին ապահով թաղատոց մը: Թուզարկութիւնները կըրնան սկսիլ լուսարացին իսկ:

- Շա՛տ լաւ, մինչեւ կէս գիշեր ես եկեղեցիին մէջ կը սպասեմ եւ կը բանամ դուռը անմիջապէս որ ինքնութիւններդ յայտնէք:

(Շար. 8)

Ն. Զ.

ՏԵՂ ՄԸ ՀԵՌՈՒՆ

Երբ քաշումը ֆամիներն հովիտին մէջ ալ լռեն.
Ու դաշտերէն ծանրածոց ծով ծաղիկներ ծիծաղին...
Գիտեմ թէ տեղ մը հեռու՛ն, պիտի դարձեալ քեզ գտնեմ,
Շուշանափայլ ափերուդ փունջ մը ծաղիկ փրփրագին:

Մինչ կակաչներ ալիքառ պիտի յանկարծ երգեհունն,
Արեւածոր այտերուդ բո՛ցն ըմպելու ըզճանքէն...
Լո՛ւրթ աչքերուդ մէջ պահուած լռութեամբդ հագեցրաւ,
Պիտի ըսես ա՛յն՝ ինչ որ շրթներդ երկա՛ր մերժեցին...:

Ու այն ատեն, պահ մը գէթ, ես մանկօրէն յուզալիւս,
Համբարներուս հրաշքով պիտի սիրեմ քեզ այնքա՛ն,
Որ թիթեռ մը ձիւնաքոյր, ծաղիկ ծաղիկ ուստուտում՝
Պիտի հծծէ թէ ինքն ալ կ'այրի սերէ մը քա՛ռում...:

ԱՇՆԱՆԱՅԻՆ

Թախծուտ աչքերուդ մո՛ւթ հայեացքներէն,
Աշնան շքուկով ծառեր կը խշշան.
Ո՛ւր է երբեմնի քրքիջն անտանա՛ն,
Թախծուտ աչքերուդ մո՛ւթ հայեացքներէն...:
Յուշ մըն է կարծես սէրդ անցեալէն,
Երբ հիմա ցնարքն հեռո՛ւ է այնքան...
Թախծուտ աչքերուդ մո՛ւթ հայեացքներէն,
Աշնան շքուկով ծառեր կը խշշան:

ԿՂՍԷ ԹԷ

Կ'ըսէ թէ շատով լուսին կը հասնին
Ու կը տիրանան անք ծիծաղին...
Դարերու խորհուրդն յանկարծ կը դառնայ
Մո՛ւթ գիշերէն վերջ արշալո՛յս մ'հսկայ...
Բայց քեզ ի՞նչ ըսեմ, օ՛, ծեր գիտնական,
Աշխարհի վրայ երբ դեռ աչքե՛ր կան,
Աչքե՛ր լալագին,
Որ լուսին համար պէտք է որ հակի՛ն պատերու ետին
Ու յետոյ կաթիլ-կաթիլ արիւնին...:

ՓԱՆՈՍ ԶԵՐԱՆՅԱՆ

ՆԱՆՈՐ ՆԱԶԻԿԵԱՆ

ՃԱՄԲՈՒ ՎՐԱՅ

Ընդհատ անկողինէս կը ցատկեմ: Ժամը ուր է արդէն, դաս ունիմ եւ հագիւ քառասուն վայրկեանը կը բաւէ տունէն համալսարան հասնելու:

Օթոպիւսի կայանը: Կ'անձրել: Հանելի տեսարան...: Կարծէք անձրելը կեանքի պայտարը կը պատկերացնէ, երբ քաղաքը կը կծկուի իր տարափին տակ եւ մարդիկ խոյս կու տան...:

Օթոպիւսը կը հասնի: Այր մարդիկ ի՞նչ անհազաբայար են: Այս հրմշտուկին մէջ ինքզինքս կը գտնեմ անձրելէն պատուաբարուած եւ մեծ դժուարութեամբ կը տեղադրուիմ պատուահանին քովը, մացառուտ անտառէ մը ազատուածի պէս: Կը տարուիմ դիտելով անձրելին գոք-արծաթեայ քելերը, քրտնաքօք ինքնաշարժներն ու հովանոց կրող մարդերը, որոնք մեծ-մեծ քայլերով կ'ուզեն մրցիլ այդ պզտիկ մեքենաներուն հետ: Միքէ կեանքի մէջ ալ այդպէս չէ՞: Քանի՛-քանի մարդիկ՝ երեւում լաստի մը ապաւինած՝ իրենք զիրենք կը յանձնեն փութարկած ովկիանոսի սոված ալիքներուն:

Բազմութեան մէջէն ազդիկ մը կը յառաջանայ անհոգ: Հագած է շատ «սփօք» եւ գեղեցիկ վերարկու մը եւ «այօթ» մը: Կ'արշնք գնել յար եւ նմանը անոնց:

Կը մտնեմանք հրապարակ: Եռուզեռ: Կազանդի աթիւ բոլոր վաճառատուներուն ցուցափեղկերն ու սրահները գարգարուած են նոր տարազով: Յուցողութեամբ առարկաները տարբեր հմայք ստացած են: Ջարմանայի է սակայն: Այս մեյամազճուտ օդին՝ ամէն երեսույթ պայծառ ու գեղեցիկ կը թուի ինձի եւ խորհուրդ մը կը պատմէ:

Կը յիշեմ գպրացը ու կը բանամ դասագիրքերէս մէկը, բայց չեմ կրնար կնդրումանալ: Հագիւ էջ մը կարդացած՝ դարձեալ կը դիտեմ գուրսի անցուղարձը:

Շեղբայէ մը կը հայածէ դեռտտի ազդիկ մը: Յանկարծ սրտ-մաղրութիւնս կը փոխուի: Կը մտաբերեմ, թէ երբէ օր է նոյն այդ ինքնաշարժը կը հայածէ նաեւ զիս, օթոպիւսի վերջին կայանէն մինչեւ դպրոց:

Կը մտնեմ ամերիկեան հիւանդանոց: Ուսանող-ուսանողուհիներ կը շտապեն դասի, ունեն Խոժոռ, ունեն ժպտում, ուրիշներ՝ գեղեցիկ կամ տգեղ դէմքով: Իրաբանչիւր դէմքին ստեղծ պահուած է ամբողջ մարդկա-

յին աշխարհ մը, հսկայածաւալ, մեծ մասամբ անընթեռնելի գիրք մը: Հա-
զիս դուրս նետուած ապականած օգէն՝ նախահաշիւս կը շոգիանայ:

Մարմինս կը ցնցուի, երբ կը տեսնեմ նոյն երիտասարդը, որ կը
սպասէ անկիւնադարձին վրայ: Մօտէն կ'անցնիմ՝ բարկութիւնս ծածկած
անտարբերութեամբ ֆօզով:

- Օրիորդ, կարելի՞ է երկու խօսք:

Կը գարմանամ, կը ջղայնանամ այդ յանդգնութեան համար եւ ա-
ռանց իր կողմը դառնալու, կը շարունակեմ քամբաս: Հետզհետէ մէջս
հետաքրքրութիւն մը կը ծնի սակայն իրեն հանդէպ, կ'ուզեմ քանչևայ ինք-
նութիւնը, շրջանակը, ու նոր խռովում մը բեռնաւոր՝ կը մտնեմ առօր-
եայիս մէջ:

Ամբողջ երեկոյնս եւ յաջորդ առտու ջղային վիճակ կ'ունենամ: Նախ
բարկացած գիրք կը բռնեմ անծանօթին հանդէպ, սպա կը մեղմանամ, կը
ծանօթանամ: Վե՛րջը...:

Երբեք չէի կրնար երեւակայել, թէ այս սովորական դէպքը հետա-
քրքրութիւն պիտի արթնցնէ մէջս: Դաժան հարցումներ մէյ-մէկ մտւոյն
դարձած՝ օրն ի բուն կը հարուածեն ուղեկս: Ի՞նչ է կեանքը...: Ի՞նչու
կ'ապրիմ ես...: Ի՞նչու տղա մը հետ դուրս չելլելու այս խիտ սկզբունքը:

Մինչեւ հիմա ինծի համար աշխարհը գիրք մըն էր, պատմութեան
մէջ մեծ անուն մը, դպրոցս եւ ծնողքս էր:

Հիմա՞...

Յաջորդ առտու, փոխանակ ինքնաշարժով հետեւելու, յանկարծ կը
ցցուի դիմացս եւ յարաբայլ կը մտնեայ ինծի: Առանց ինքզինքս մտնու-
լու՝ կը շարունակեմ ֆայել:

- Բարի լաւ, օրիորդ, - ապշումով իր կողմը կը դառնամ, առանց
պատասխանելու: Կը սարսում թափուն երեւանում: Ինքզինքս կը նկատեմ
վէպի մը հերոսուհին:

- Անուն Բաֆֆի է եւ կը փափաքիմ ծանօթանալ ձեզի հետ:

- Կը ցուիմ, - կը պատասխանեմ չոր:

- Բայց այդ ո՞րն ձեր արտաքինին չի համապատասխաներ:

- Օ՛հ, կը ցուիմ, որ յոգնած էք երկար ուսումնասիրութիւններ կա-
տարելով:

Անցնող ինքնաշարժէն խոյս տալու պատրուակով՝ կը գարմուխ ինծի,
գիրքերս գետին կ'իյնան: Կը ծռիմ հաւաքելու, կ'օգնէ ինծի, խոք ցաւ
յայտնելով: Մեր գրութիւնները կը գարնուին իրարու...: Կը դիտեմ գրնէ: Ան-
բողջ գիշեր մը արթուն մնացողի երեւոյթը ունի: Շագանակագոյն խոշոր
աչճերք երկար թարթիչներու մէջ կը փայլի գրաւիչ թափածով մը: Գե-
ղեցիկ գլուխը վայելչօրէն կը հանգչի բարեհաճ հասակին վրայ: Սիրտս կը
դողայ: Վայրկեանօրէն ծնած այս զգացումը կը ծածկեմ կեղծ գայրոյթով:

- Դո՛ւք ուրիշ գրազուս չունի՞ք:

- Հայրս առեւտրական կեդրոն մը ունի, բաւական մեծ եկամուտով:

Օրը քանի մը ժամ կ'երթամ գրասենեակ:

Կը մտնեմ գրադրոցի:

- Կը ցուիմ, որ ձեզ յուսախոք ըրի, - կ'ըսեմ ու կը մտնեմ դրո-
պոց: Կը պահուրտիմ դրան ետեւ ու գաղտնօրէն գրնէ կը դիտեմ: Յաղթա-

պանծ հասակ, առնական թիկունք եւ ճայուածք: Կը մտնեայ ինքնաշարժին: Վայրկեան մը կը դառնայ մայր պողոտան: Անծանօթ գգացումներով կը պարուրուի հագիս: Լալու բուռն փափաք կ'ունենամ: Հագի ինքզինքս կը գուցեմ եւ դասարան կը մտնեմ: Ամբողջ օրը մտացրիւ կը մնամ: Կը հետեւիմ դասախօսութիւններուն, առանց մեծ բան իւրացնելու: ... Արդեօք պիտի վերադառնամ՞...:

Երկինքը իր մուսյլ դէմքը տարածած է ճազաբիւն վրայ, բայց ուրախ եմ մարդիկ: Կը գուարանան: Պողոտաներուն վրայ թեւանցուկ կամ ինքնաշարժներու մէջ սեղմ նստած գոյգեր կը թափառին, մինչ եւ միայնակ կ'անցնիմ իրենց ճովէն: Ոչ մէկ ընկերութեան կը պատկանիմ: Կ'աղբիւր բոլորովիմ առանձին: Ո՛չ մէկ տղու հետաքրքրութեան արծանացած եմ: Թերեւս անշնորհք եմ կամ տգեղ...: Թերեւս ո՛չ մէկ տղու աչքերուն ժպտած եմ մեզմէ, ճազը եւ հրապուրիչ ձեւով: Սակայն մէջս սիրոյ լուայ մը սկսած է եռալ: Ոչ ոք ծանօթ է տագնապիս: Ապտտամբ արցունքներ կը կուտակուին աչքերուս մէջ: Ճիշդ ճովէս իրարու ձայնած գոյգ մը կ'անցնի: Կը նայիմ անտեսուածի արտայայտութեամբ: Նախանձը կ'այրէ գիւ, երբ տղան կը խօսի.

- No, honey, please:

Ոչ մէկ տղայ ըսած է ինձի՝ «ոչ հագիս, հագիս», ո՛չ մէկ, կ'ըսեմ եւ ինձի, ակոտներս սեղմելով:

Անձրեւը կը տեղայ: Թըշուած եմ, հոգ չեմ ընել: Գլխիկար կը յառաջանամ, եւ ինձի դէմ գայրացած է «Ձախաւեր, հրաւեր մը ընդունիլ անգամ չես գիտեր, ներկայ վիճակիդ ստեղծիչը դո՛ւն ես... ա՛խ, Բաֆֆի», կը հառաչեմ ու գաղտնի շատիկանի մը դերին մէջ՝ կը բնեմ բոլոր ինքնաշարժները...:

Ամբողջ շաբաթ մը նոյն խորհրդածութիւնները, նոյն գգացումները...: Եւ սեսա յանկարծ կրկին կը յայտնուի Բաֆֆին: Խումբ մը ինքնաշարժներու հետ՝ կը սպասէ լոյսի նշանին: Կը վազեմ ամբոյսին մէջ, աչ ու ձախ գարնունելով: Կ'անհայարեմ: Կ'ուզեմ որ սեսնէ գիւ, խօսի հետս, դարձեալ գարնուի ինձի: Կ'անցնիմ ինքնաշարժին ճաւելով: Ակնբարբի մը մէջ լուսերը կը փոխուին: Ինքնաշարժին նշակին ձայնը եւ աղաղակս իրարու կը խօսուուն: Ձախ կողմս վիրաւորուած է եւ շտէս տեղ-տեղ քերթուած՝ կ'արիւնի: Ապշած գիւ կը դիտէ:

- Կ'աղաչեմ, ներեցէ՛ք...

Կը ժպտիմ: Կը բարեւեմ: Կ'առաջարկէ գիւ տուն հասցնել: Կեղծ երկընտրանքէ՛ւ մը ետէ՛ կը գրտեմ «տեղա»:

- Ձեմ գիտեր ինչպէս պատահեցաւ այս արկածը, - կ'ըսէ սիկառէ՞ք մը վառելով:

Մինչ եւ շտէս արիւնը կը արբեմ, Բաֆֆի ձայնալսողներ կը գետնէ «փիֆափին» մէջ: Ի՞նչ գեղեցիկ երգեր, որոնք, յանախ, վերացումով մտիկ կ'ընեն: Գաղտագողի գինէ կը դիտեմ, միշտ գգուշանալով շեշտակի ճայուածքներէ: Կը վախճամ: Գուցէ մտնեմ խռովէս: Քաղցր ու անծա-

նօք վախ մը կը համակէ գիս: Յուզումէս շառագունած՝ կը դիտեմ բազուկ-
նեքը...:

- Շատ տարուած ես: Նուազը յիշատակեն՞ր կ'արթնցնէ հոգիիդ, -
հարց կու տայ:

Կը սքափիմ, նայուածքս ուղղած ձայնապնակիմ՝ կը պատասխանեմ
շփոթած:

- Ո՛չ: Յիշատակներով ապրելու սովորութիւն չունիմ:
- Անո՞ւնդ:
- Յասմիկ:

- Իրապէս Յասմիկի տեսք ունիս: Որքան հանելի է քու ընկերակ-
ցութիւնը:

Ինքզինքս աւելի ազատ կը զգամ ու շոյուած: Առաջին գովասանքն է,
որ կը լսեմ տղու մը շրթներէն:

- Կը հաւատա՞ս որ ուրիշ տեւ ազգիկ այսքան չէ հետաքրքրած գիս,-
կ'ըսէ յուզումով:

Բառ չեմ գտներ արտասանելու...

Կանգնած եմ հրապարակիմ մէջ ու նորէն կը սպասեմ լոյսի ազգա-
նշանին:

- Յասմիկ:

Գլուխս կը քեֆեմ իր կողմ: Ետիտի քայլայ մը՝ շղարշի նման՝ կը
ծփայ մեր դէմքերուն միջեւ: Դիւթիչ երազ մը կը դիտէ գիս: Աչքերուն
փայլիմ տակ կը դառնամ շնչատար արձան: Խորհրդաւոր ծայրս մը կ'ուր-
ւագծուի դէմքին վրայ:

- Շա՞տ կը սիրես գիրքերդ:
- Բնական է:
- Տակաւին շա՞տ մանուկ ես: Մարդ միայն մէկ սորվելիք դաս ունի --
ապրի՛լ:

Լոյսի նշանը կը փոխուի:

- Կը զարմանամ, - կը շարունակէ Բաֆֆի, - մարդիկ ի՞նչ անի-
մաստ հարցեր կը քննեն, կը վերլուծեն, կը սորվին: Պատմութիւն, գիտու-
թիւն, հոգեբանութիւն ... Ինծի ի՞նչ, թէ երէկ ո՞վ կ'ապրէր հաս, կամ
վաղը ո՞վ պիտի ապրի: Կարեւորը ա՛յն է՝ որ այսօր ե՞ս կ'ապրիմ: Ո՞վ,
ի՞նչ իրաւասութեամբ ինծի ապրելու որոշ ձեւ եւ օրէնքներ կրնայ պար-
տադրել: Կեանքս կը վարեմ ա՛յնպէս՝ ինչպէս կը կարծեմ երջանկութիւն
կը պատճառէ ինծի:

Պահ մը կը լռենք:

- Կ'ուզեմ քեզ համբարել, - կ'ըսէ յանկարծ Բաֆֆի, - բայց կը
վախնամ որ ինքնաշարժս ուրիշ ինքնաշարժի բախի:

- Փռզօցի՞ մէջ:

- Ի՞նչ մանուկ ես: Գիտե՞ս՝ թէ այս բոլոր մարդիկը քանի՞ ազգիկ
համբարած են:

- Բայց ոչ փռզօցիմ մէջ:

- Ի՞նչ է տարբերութիւնը: Հիմա երբ քեզ եւ գիս հով-հովի կը տես-
նեն, իրականութիւնը մանրամասնութեամբ կրնան գիտնալ: Իրենց աչքիմ
առջեւ համբարեմ կամ ոչ՝ գիտե՛ն, կրնան գիտնալ:

- Ինծի համար անհասկնալի է այս փիլիսոփայութիւնը:

- Ձեմ գարմանար, շատ բնական է, բայց մօտ ապագային պիտի
անդրադառնաս որ ամէնէն մեծ ուսուցիչդ եղած եմ ե՛ս: ... Հա՞... հա՞...

հա՛... խնթրե՛ր, լուսին ելլելու փորձեր կ'ընեն: Երկրի վրայ ի՞նչ ըրին, որ երկիրն կը սուրան: Մարդկութեան սկիզբէն ի վեր ի՞նչ փոխուած է կեանքէն: Կը ծնինք երկու ոտքով, գլուխով մը... Կը մեռնինք մայր կազմով: Կը սիրենք, կ'աստենք, կու լանք, կը խնդանք, կը պայտարինք, յետո՛յ...

- Քայց գիտութեան քարիքները կ'անտեսէք:
- Քարիքները չեմ անտեսեր. այլ շարիքները մոռցայ թուելու: Լուսին ելլեն ի՞նչ պիտի ընեն, որպէսզի ֆալսագիտութեան քաջատանջ ունենան, մարդոց գլխուն տեղացնելիք ուսման տարակէն գերծ մնալու: Տուն կը հասնինք:
- Վազը ժամը վեցին կը սպասեմ սինեմա «Համրա»-ի մօտ: Կը փորձեմ առարկել: Մտը շքունէն, լուսինն սաստելով՝ կը մեկնի արագ:
- Ամբողջ գիշերը անկողինիս շուրջ կը տատանի ծուխի ամպին մէջէն ժպտացող խորաքափանց հայեացքը ու դէմքս կ'այրի անծանօթ ու անանուն զգացումով...:

•*

Առանց վարանումի ու հաշիւներու՝ կը հասնիմ ժամադրավայր: Այնքան երջանիկ եմ ու հպարտ: Երիտասարդի մը կողքի՛ն պիտի քայլեմ: ... Պատահաբար կը բացուի: Ամերիկեան երկաթուղի խումբ մը, սանձարձակ կը գործէ: Վաւաշտ շքունէնք, քծնող նայուածքներ, տարփալի գեղումներ...: Կը ներդառնան: Դժուար կը շնչեմ: Կը ցնցուիմ: Կ'ուզեմ փայտէ՛լ, ո՛ր:

•*

- Քեզի տունն ցոյց տամ, թերեւս օր մը ուզես այցելել, - կ'ըսէ ու թեթեւ մը կը խոնարհի, զիս ինքնաշարժ երաւիտելով: Համբաւ ամբողջ տեսութեան՝ պատուահանը սրտատախի վերածուած, վրամ կը տողանցեն շարժանկարի տեսարաններ: Դերասանները կրկին կ'երեւին, իրար կը խաչածեւեն, լաբիւրինքնու մը կը տեղծուի: Յատակ ոչինչ կը տեսնուի: Կողմէն փեղկը վար կ'առնեն ու ազատորէն կը շնչեմ սառն օդը: Այրող բիրտ ու դէմքս կը գովանան: Բաժնիկն կը խօսի, կը փիլիսոփայէ: Միայն բզզիմ մը կը հասնի ականջիս:
- Ահաւասիկ տունս: Չսրբորդ յարկ, թիւ սասը: Ուշադրութեամբ կը քննեմ չորս կողմս, ստուգելու համար, թէ իրեն կից ո՞ր հանրածանօթ վայրը կը գտնուի:
- Կը շարժիմք: Ջրածիզ շարժումով կ'առնեմ ինծի երկարած սիկարէթը ու սառած նայուածքով կ'երգեմ... կ'երգեմ:
- Մեր քաղն եմք, ամայի է, կ'անձրեւէ: Կ'իջնեմ, կը դառնամ զգիշեր քարի՞ ըսելու, մինչ Բաժնի Ետիս կայնած՝ լուռ կը նայի: Առանց խօսքի, միտքի կը մտնենք շէնքի մուտքէն: Աստիճաններուն մօտ, ազօտ լռային մէջ, կը բռնէ ուսերես ու կը կատարուի իր բազանքը, կը սարսամ բազանկներուն մէջ, հոգիս կը խայտայ: Գաղջ գեփիւռ մը կը ծփայ դէմքիս: Կը ժպտի, երեխայի մը պէս հզամակաւոր զարձ» կ'ըսէ ու մաթիմ մէջ ստուերը կը քալի: Կ'ուզեմ վազել Ետեւէն, փարիլ իրեն պինդ ու լալ, աղաչել որ զիս հետը տանի: Ձկա՛յ:

Մինչև արուստ անծանօթ մզմաննջ մը կը կրծէ գիս, բունը ար-
մատախիլ բնեղով աչկէս: Կ'երեսակայնեմ: Կ'արտասուեմ:

Մուրը իր հետ կը տանի մզմաննջը:

Լոյսը իր հետ կը բերէ դատողութիւն ու նոր միտքեր: Պզտիկ գնու-
մի մը համար դուրս կ'ելլեմ: Երբեք այսքան ուշադրութեամբ չեմ քննած
ազդիկները, ցուցափեղկերը:

Նդանակ մը մրբմրբալով կը վերադառնամ:

Կը բանամ պահապանը եւ բոլոր հագուստները դէմքիս բռնած՝ կ'ը-
րոշեմ, թէ իւրաքանչիւրը ի՞նչ աստիճանի կը վայելէ ինձի: Դէմքս կ'օծա-
նեմ: Շրթներս կը ներկեմ: Ամբողջ կապս կապոյտ շուֆով թեթեւ կը ծած-
կեմ ու թարթիչներու շուրջ սեւ շրջանակ մը կը գծեմ ճիշդ այնպէս՝ ինչ-
պէս դերասանուհիին աչկերը: Կը կախեմ մաշու նոր օղերս ու մանակս:
Մագերս կը զուսեմ կանակիս ու դէմքիս մէկ մասիս վրայ: Ամբողջ հասակս
կը դիտեմ հայելիին մէջ՝ դանդաղ դառնալով: Կը ժպտիմ, շարժումներով
կը խօսիմ, բարձրաձայն կը ծիծաղիմ, ապա կը նստիմ ռուս ռուսիս վրայ
դրած ու սիկարէթ ծխելու փարձեր կ'ընեմ: Կ'ընեմ այնպէս՝ ինչպէս երէկ
դերասանուհին ըրաւ: Կը սեանչանամ բազմապիսի շնորհներու վրայ:
Խոր ապրումով կ'երգեմ: Կը պարեմ: Ներքին խորտումը դարձած էր ան-
ծանօթ մզմաննջ, իսկ անծանօթ մզմաննջը այսօր կը դառնայ յստակ
քննաճանաչում:

Ջայնասփիւռէն յարողաբար կը յարդին մեղմ, թովիչ եղանակներ:
Անոնց նօթերում մէջ պարփակուելով՝ կը փոխադրուիմ Բաֆֆին քով: Կը
դիտեմ սենեակին ներդաշնակ կահուստները: Անկիւնի երկար լամպը թե-
թեւօրէն կը լուսատրէ սենեակը: Քիչ անդին, ճայնապակ մը միլամազ-
ձիկ կը նուագէ: Ինձ կը նստի լոյսի կողքին, որուն ստուերը կը խողայ
դէմքիս մէկ մասին վրայ, ամբ տալով անդիմադրելի գրաւչութիւն մը:
Կը ծխեմ... Կը մօտենամ: Կը սքափի ու ապշած՝ բացագանչութեան ճիչ մը
կը խնդրէ բաց բերնին մէջ: Ձիս կը կլանէ նայումս: Ոտքի կ'ելլէ եւ ա-
մուր, շա՛տ ամուր կը ցրկէ գիս ու համբոյրի տարափ մը կը տեղայ դէմ-
քիս ու գլխուս վրայ: Արցունքները կոպերուս կ'իջնեն: Գլուխս ուսին դը-
րած՝ աչկերս խուփ, կը պարեմ թեւերուն մէջ: Կ'արբենամ: Նիւթակամ
աշխարհը կը ցնդի երկվայրկեանի մը մէջ: Եթերային տարածութեան մէջ
կը մնամ միայն ինձի եւ ես: Մեր սրտերուն տրոփները կը ձուլուին իրարու:
Ամբողջ տիեզերքը կը փոխադրուի պզտիկ սենեակին, ապա՝ բազուկներուն
մէջ: Ինձ գիմքս այնքա՛ն ապահով ու երջանիկ կը զգամ: Յանկարծ ճայնա-
փիւռի մեղմ եղանակներու շարքը կը վերջանայ, ապա՝ կը սկսի ավերիկեան
երածչութեան մէկ յարձանգը: Կը սրտնեղիմ, բռունցքի թեթեւ հարուած
մը կու տամ գործիքին: Հայելիին մէջ դարձեալ կը դիտեմ ինձգիմքս: Ամ-
բողջ դէմքիս վրայ օճածեւ, խանու, սեւ ալիք մը կ'երկարի:

Մինչև երեկոյ իր բազուկին պատրանքը մէջքիս շուրջ կը զգամ:

Երբէ օրէ ի վեր գուր կ'արձնեմ Բաֆֆին նամբուս վրայ, գուր կը
սպասեմ իրեն դպրոցին դուռը:

Դասախօսութիւններէն բան չեմ հասկնար ու գիշերները բունն չի
տանիր: Դէշ երազներ կը տեսնեմ: Կը տանջուիմ: Բա՞ն մը պատահած է
իրեն արդեօք: Մտաւանդութիւնը քայքայիչ աստիճանի կը հասնի...

Կ'որոշեմ սուներ երթալ:

Երեկոյեան՝ ամենէն շատ ինծի վայելող հագուստը կը հագնիմ: Կը շպարտիմ: Կը գաղղարուիմ: Մագերս շատ թալ կը հաւաքեմ վեր, ծայրերը ձգելով ցիրուցան, որպէսզի թեթեւ ցնցու՛նով ամբողջութեամբ տաքածուի ուսերուս եւ կոնակիս վրան:

Վայրկեաններուն հետ, որոնք զիս կը մտնենք գրան, շնչառութիւնս արագ ընթացք կը ստանայ: Ջիզերս կը պրկուին: Ամբողջ մարմինս լաքւած՝ կը դողայ: Գէլ՛քս կ'այրի յուզումով, երջանիկ պատկերի մը հեռանկարով արբշխո: Մինչ իրենց տան աստիճաններէն կը բարձրանամ, ծունկերս կը կթոտին, սրտիս տրտիւր կը հասնի մինչեւ ակամջս: Մտառ զայանակի նման կը հանգչի զանգի կոնակին վրայ: Հապնեալ մագս կը յարդարեմ ու ժպիտը դէմքիս՝ կը սպասեմ:

Ձուարճախօսութիւն մը կը լսուի, որուն վերջին բառերը կը խեղդելին ընդհանուր ծիծաղի մը մէջ: Կը սկսիմ մտաեռուիլ: Բացարձակապէս չէի ուզեր Բաժնիկն զատ ուրիշ անձերու հանդիպիլ տան մէջ: Մերթ ընդ մերթ կ'նայ մը ձայնը կ'առնեմ: Ո՛վ է արգեօք, մա՛յրը, քո՛յրը: Վախ մը կը սողակի սրտիս մէջ, բայց ես դառնալու մտքին չեմ մտածեր: Կրկին կը գարնեմ զանգը: Ձայները կը դադարին այս անգամ եւ կ'նայ ոտնածայն մը կը մտնեմայ իմ կողմս: Կը քացուի դուռը, եւ... Ատուած իմ, ա՛՛մ է, Բաժնիկի հետապնդած մ'իս աչքիկը:

Կարծես աշխարհը փուլ կը գայ վրաս:

Բուզէ մը ետք Բաժնիկն կը հասնի:

— Օ, Յասմիկ, ինչպէ՛ս ես, այս ի՞նչ անկնկալ այցելութիւն, ներս անցիր, ծանօթացէ՛ք, Գարօյին, Յասմիկ: Գարօյինը ազգակցան է, այսօր եկաւ Հալիպէն, երեք տարի է չէի տեսած, — կ'ըսէ Բաժնիկն առանց կենցալու:

Գարօյինի դէմքին կը կոտենեմ մեղսակից ժպիտ մը եւ զգայնութիւնս աւելի կը զօրանայ: Ներքին խռովքս կը կաշկանդէ խօսելու եւ շարժելու ազատութիւնս: Ես կը դառնամ սեմէն եւ զգազրգիտ կը խուժեմ վար: Բաժնիկն կը հետեւի ինծի, աստիճաններուն վրայ ուժով կը բռնէ թիւնս եւ ցրնցելով իր կողմ կը դարձնէ: Մագերսս մէկ մասը կը բանդուի: Արցունքով որոզուած՝ կը նայիմ աչքերուն: Յայտնութիւն ընողի մը կերպարանքով կը դիտէ զիս այնքան խոր, որ կարծես անյայտ հորիզոններ կ'որոնէ:

— Ձգէ զիս ու գնա՛, գնա՛ ազգակցանիդ քով, — կը պոռամ վայրագօրէն: Բաժնիկի ձեռքերը կը թուլանան եւ ճիշդ այդ պահուն, դժոխային ճշրփիջ մը կը պայթի օդին մէջ: Գարօյին, դրան սեմին, սիկարէթը մատնեռուն մէջ՝ յաղթական կեցուածքով լիտեագագ կը ծիծաղի:

— Հա՛, հա՛, հա՛, հա՛...

Ամբողջ մամբուն վրայ Գարօյինին քրքիջը կը զոռայ ակամջիս — հա՛, հա՛, հա՛, հա՛:

Կը հասնիմ տուն: Կ'անցնիմ հայելիին առջեւ եւ չեմ գիտեր ինչո՛ւ ճիշդ Գարօյինին պէտք քրքչալու փափաք մը կը ծնի մէջս ու կը քրքչամ ձիշդ անոր պէտք — հա՛, հա՛, հա՛, հա՛...

ՀԱՅՈՑ ԵՐԳԵՐ

Դուք բխում էք ժողովրդիս խորունկ սրտից,
Համեայների մտքից՝ ելած վառման վարդեր,
Դուք յոյսը մեր, մեր մշտավառ ջանք լուսեղ,
Խնդրաբիւն ու սէր անտոզ՝ հայն՛ց երգեր:

Աղբիւր գուլալ դուք կարկազուն ամէն սրտից,
Վերքեր բուժող, ու բաց անող բազում վերքեր,
Դուք ցնծութեան, ուրախութեան անտարեր,
Գուժողք դուք բիւր ցուերի՛ հայն՛ց երգեր:

Դուք վեհուքիւն անասելի ու սրբութիւն,
Դուք գուսանի ամենի մտքից ծնունդ լոյսեր,
Դուք ոսկէ գանգ, փթթեցընող բազում յոյզեր,
Փարատողք դուք տրտմութեան՝ հայն՛ց երգեր:

Ոչ լեռ էք դուք եւ ոչ լճեր անշարժացած,
Դուք փրփրաբաշ ու աղմկող հսկայ ջրվէժ,
Լցրէ՛ք հայոց սրտերի մէջ կորով ու սէր,
Յանբժական ու չմարդ՝ հայն՛ց երգեր:

ԱՆՎԵՐՆԱԳԻՐ

Թռի՛ր քիթեռ, քռի՛ր դէպի գերկը լոյսի,
Խլոտա՛ դու ազգ գիշերը շուրջը նրա,
Ու քող յուզուի ու արտասուի մամը սիրուցդ
Արցունքների շիթերը քող կաթեն վրադ:

Օ՛, պտուռի՛ր, շրջի՛ր բոլոր շուրջը նրա,
Հառաչանքի կանչով նրա, մաշի՛ր հագիդ,
Ափսոսանքի հառաչներով նրա՝ տրտում,
Մի ջահ վառի՛ր անշէշ, անմար դու էո սրտում:

Թռի՛ր քիթեռ, դէ՛ պտուռիւր շուրջը մամի
Խնկաբարուած սիրածի պէս
Մէկէն նետուիր գերկը նրա,
Մոխրացի՛ր դու, վերջին շունչդ փչիր այնտեղ,
Լացեցըրու դու էո մտեով անվերջ նրան,
Ու տե՛ս, ինչպէ՛ս նա էլ լքած աշխարհը մեր
Կը գայ դէպ՛ ճեզ,
Կը մահանա՛ք իրար գրկում
Երկու ջանել սիրածի պէս:

ՌԻՄԱ ԳԱՌՕՆԷ

Իմացական Հարժույճ

ԽՂՃԻ ՊԱՐՏԲ ՄԸ...

Արեւմտահայ գրականութեան պատմիչներուն մէջ քաղաքիկ գէժքը եղաւ Յ. Օշական եւ ՀԱՄԱՊԱՍՏԻԿԵՐՆԵՐ ՄԻԱԿ ՂԵՔԱՉԱՆՉՅԱՆՈՒՄ ԺՆՈՆԱՐԿ ՄԸ՝ իր ամբողջութեամբ ու լայնքով:

Շարքին հինգ հատորները լոյս տեսան նախորդ տասնամեակին. առաջինը՝ Հեղինակին ողջուցը, 1946-ին, հինգերորդը՝ 1952-ին, իսկ միւսները՝ յաջորդաբար 1953, 1954 եւ 1956 թուականներուն:

Ձեռնարկում զգրկանութեան երկրորդական գործիչներուն նուիրուած յուանման էջերը, այն հինգ հատորներու Չ Հազար մեծագիր էջերուն դրոյ՝ Յ. Օշական երեք սերունդէն կարկառան է երեսուն գէժք:

Ու առիկա գործին հիշող կէտն է դժու: Միւս կէտը՝ Եղիշէ Եպօ. Դուրեանէն մինչեւ Յ. Օշական հիզող արուեստագէտ սերունդին նուիրուած բաժինն է, որ նոյնքան ծառայ ունի եւ կը հաշուէ նոյնքան անուններ:

Ձերտ սերունդ, չորս հազար էջ, վաթսուսն գէժք: Ապագայէն մէջ իրապէ՛ս անզերազանջելի կը մնայ Օշական, ու տիրական՝ բանակ մը մեծ նազըրդներու գործը մինակը յաղթահարած ըլլալու էր շողարմակ փառքովը:

Ու հիմա ուրախալի նոր լուր մը՝ - բուսով, Համազգայնի նուարանէն, լոյս կը տեսնէ ՀԱՄԱՊԱՍՏԻԿԵՐՆԵՐԻ Զ. հատորը:

Ու վեցերորդին պիտի յաջորդէ հոթներորդը:

Ու հոթներորդին հետ տխուր լուր մը:

Հատ հեղինակին զուսուրթման՝ հոթներորդ հատորին մէջ պիտի մտնէք նաեւ վահան Քէֆէհանի մասին զբուած մենագրութիւնը, որուն լրին օրինակը կը պահար Հարազատներուն: Յիշուեալ մենագրութեան ամբողջական օրինակը, ինչ-

պէս դիտել Օշականի գրականութեան մասին հետեւեալ անձերը, պահուած էր գիտնամ սրցանակն-սով եւ կը զանուէր գիտնամ Մտտեմազարանին մէջ, այլ հիմա, գրագէտին պարագաներէն կ'իմանանք, որ հետեւած է մտտեմազարանին ու չէ վերադարձուած, հոն չէ, քայքայ սակայման մեկուն ջոճն է, ու այդ մէկէն կը խնդրուի, որ բարի ըլլայ եւ հարազատներուն կամ Համազգայնի հասցէին ջրկէ զան:

Մեր պաշտօնակիցներէն, գրագէտ ու ընթերցող բարեկամներէն, ամէնքէն ու հաւասար լափով կը խնդրենք, որ հետեւեալ ըլլան այն հարցին, արժանանան ոչ-ուրախ այս լուրին, կորսուած հարազատ մը փնտելու տեսնով փետուն մեծ բանաստեղծին մասին մեծ քննադատին դրան այդ թանկարժէք զործը: Անձեւը պարտք մը ունի հաս, պէտք է զոնուփ այն մեծագիրը եւ խնայուի մեզի նոր խղճարայթ մը կրկուտ տառապանքը...

Յ. ՕՇԱԿԱՆ

ՀԱՄԱՊԱՏԱԿԵՐ ԱՐԵՒՄՏԱՀԱՅ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ

ՎԱՀԱՆ ԹԵՔԵԱՆ

(ՀԱՏՈՒԱԾ)

«ՀՐԱՇԱԼԻ ՅԱՐՈՒԹԻՒՆԸ»

Այս հատորով Վահան Թէքեան լիութիւնը կը գտնէ իր տաղանդին:

Անիկա կը պարուսակէ զերթուածները, որոնք զրուեցան 1901-1914 տարիներուն: Առ այդ թուականներուն ցուցմունքովը, կը պարուսակէ զարձեայ մէկը անոր կեանքին խափ ու ալեծուփ շքերէաներէն, - ծաւի երիտասարդութիւն ու առաջին ալիքները: (բառը գործածելով դասական ըմբռնումէ) իմաստութեան ու մոխիրին:

Անշուտ հատորին մէջ տեղ ունին կարեւոր թիւով մը զերթուածներ, որոնք, պարագայական իրենց նկարագրովը, ընթերցողը այսօր անտարբեր կը ձգեն: Բայց ինծի կու գայ, թէ մեղի համար թիւ կամ բնաւ բան չըտող այդ բանաստեղծութիւնները սիրելիագոյնները կը մնան իրենց հեղինակին: Ատոնց բացուողիկ անձնականութիւնը թերեւս պատճառաւ ալ է անոնց անհարգութեան: Կը հաւատամ, թէ համակրալից ու անկեղծ պատրաստութենէ մը ետքը, ընթերցողին կողմէ, այդ թոյլ, մութ, անհազորչ ու hermétique նկատուած կտորները պի-

տի պարզուէին, խորանային ու լուսալիք դառնային, ազատելով կամաւոր ու եղբական մշուշէն զիրենք այդպէս մեհնադրոշմող սիրտը: Ատիկա ըբած են ուրիշներ, Ռէնպոյի, Մայարմէի, Վէրլէնի կարգ մը զերթուածներուն վրայ: Առ մեկնաբանուած այդ խորհուրդները, այդ աշխատանքին դիմովը տուած են սքիւրալի պեղեցկութիւնը վարագուրուած ցուերուն կամ մեղքերուն: Չլիթթել այդ մշուշտ զերթուածները բառերով լաստակերտուած սէնպոլիպմին հետ, որ փորձուեցաւ աւելի յետոյ մեծ լարախաղացներու կողմէ:

Գիրքին վերջաբանին մէջ հեղինակը կը յայտարարէ. «Անոնք որ կը սինտաքս պիտի չգտնեն այստեղ ոգիի եւ նիւթի միութիւն»: Բայց չի կրնար չաւելցնել զանի մը տող աւելի վար, թէ՛ «հազիւ կրցաւ անոնցմէ (զերթուածներէն) երկու խմբում ընել, - կը խոստովանի որ թիւ մը կամայական եղան ասոնք. առաջինը՝ աւելի անձնական. երկրորդը՝ աւելի ընդհանրական նիւթերու, որոնք այսպէս կազմեցին իր հոգիին երկու երես-

ները... որպէսզի, թերեւս, երբ մէկ երեսին զարնեն, միւսը կարենայ դարձնել»...

Թանկագին այս վկայութիւնը լոյս մըն է մեզի չափ իրեն ալ, որպէսզի փորձելինք, իր տողերուն տակ տեսնել ինչ որ ինք խուսափած է ըսելէ: Ուրիշ նոյնքան hermétique գերթուածի մը համար, «Խմ Աւի-հաւրիկս», տպուած՝ «Զուարթնոց» հանդէսին մէջ, ես ըսի իմ պիտոցածը: Ու այսօր, այս միակ լոյսով այդ գերթուածը գտած է անմահ գլուխ-գործոցի մը իր իսկական իրաւունքը: Ուրիշ գերթուածներ կը խորհիմ, թէ պիտի շահնին նոյն լուսաւորումով, եթէ դուռէին դիւրենք թիւղադրող ազդակներու ճառագայթման մէջ, կ'ըսեմ այսպէս, վասնզի ոչ ոքի մօտ բանաստեղծութիւնը հոգեկան պահի մը Հարազատ փաստագիրն է, որքան իրեն մօտ: Ձէ գրած տող մը, ոչ թէ գերթուած մը, ուրիշ պակտէր ինքը: Անհաղորդ նկատուած այդ գերթուածներէն դուրս, պիտի չհաղորդական, մեր լեզուով ամէնուն մատչելի ու խօսող մասը մնայուն ու անխորտակելի արժէք մըն է մեր գերթողութեան համար:

Հակառակ իր ծաւալին փոքրութեան, այդ հատորին մեզի բերած յանդիմանքը այնքան ընդարձակ են, որ պարտաւոր եմ դարձեալ արեւստագիտական բաժանումներ գործադրել անոր մարմինին վրայ, ծանրանալու համար քանի մը կարգաւորան յատկութիւններու:

Ահա մէկ քանիները անոնցմէ:

ՆԻԻԹԵՐՈՒ ՆՈՐՈՒԹԻՒՆ

Մեր բանաստեղծութեան մէջ ընթացիկ պարտէզները, անունները, նոյնիսկ մեծատաղանդ ուսուցիչներու յարգարած պողոտաները կը յանձնեն մեր նկատառումին ու կ'անցնին: Հետաքրքրութեան համար հաւաքեցէ Ալիշանի, Պէշիկթաշիանի, Գուրեանի տաղարաններէն հիմնական նիւթերը: Այն ատեն միայն դժուարութիւն պիտի չունենաք Համոզուելու աշխարհի, ոչ ինչ, աչքի, զգայնութեան այն

անհուն զանազանութեան, որուն յայտարարները կը միան հջերը այդ հատորին: Ի վերջոյ, կարելի է տրամօրէն հանդուրժել լուսիններն ու զեփուտները, լճակներն ու քնարները, արշալոյսներն ու վերջալոյսները: Ու, աւելի լայն միտքով մը, ընդունել վարկածը, որուն համետ մեր գերթողները իրար կ'արձագանգեն կամ կ'երկարաձգեն, եթէ չեն ընդօրինակեր: Թէրզեանին ու Ալիշանին, Դուրեանին ու Պէշիկթաշիանին ուսման թիւղաները, Սիպիլին ու Զօպանեանին իրապաշտութիւնը վերածելի են իրարու: Աստեղծ գործ չեղողները

– Անլուրտ: Մեծարենց, Ջրաքան, Թէքէհան: Ու ազգայնական նոր երանգ գերթողները՝ Վարուժանն ու Սիւսանթոն: Կարծեմ տուած եղայ մեծագոյն անունները մեր գերթողութեան:

Այսպէս որ Հրաշալի Յարութիւնը մեզի կու տայ արհարով այն նիւթերէն, որոնք բնա չին փորձուած մեր մէջ: Գայլը, Կանճարեւ տղա, Առիւնքը, Կարապետը Համպուրի լիճիմ մէջ, Խամիմ, Պաքիլլէի մաւր, Տաղ առ Վերլէմ, Տաղ առ Պոսլէր, Մանաֆայլերգ Եօփէնի, – վերնադիրները չեն միայն մեզի համար տարերկրայ թիւղաբեկներով, այլև հոգեկան facette-ներ, որոնց վրայ օտարութեան մեծ այդ ուխտաւորը սեւեռած է անկոյնելի մաս մը իրմով իր ժողովուրդէն: Ու նաև այն միւսները, որոնք փորձուած են մեր քնարեպոստութեան մէջ. ինչպէս Թալիմ, Խաւարի պաներ, Ալիմ-Տաղի անտառը, Ապրիլ, Գեղջկական ու տակուին քսաններ, յիսուններ, անոր խառնուածքին մէջէն մեզի կը հասնին այնքան այլապաճ, նորոգուած ու նորոգած: Կարգապէս հատորին Հայրենի զրոյցներ վերնագրուած բաժինը ու դուք պիտի համոզուիք, թէ ինչ ծիւղն, խուսափուկ, բայց նոյն տուն ամբաջանդակ արուեստով մը, մեր պատմութեան ամէնէն օտարական, ընթացիկ ասումներն ու յուզումները կը բարձրանան ամէնէն ինքնատիպ, շարժիկ պատկերներու: Կա՞յ, չեմ գիտեր, մեր քնարեպոստութեան մէջ գեր-

թրած մը, որ տար մեր ցեղին ճակատագիրը, խորհուրդը, անմահ սպասումը այնքան ցայտուն ու անկորուստ կարկառով, որքան Գեղոն Սօսեաց անտառինը: Առ սահկա պարզուկ գրոյցէ մը: Կա՞յ աւելի տպաւորիչ պատկեր մը, քան Վառնայ տառնիսին աւ կախիթի գինիին նշխարաւ միւս պատկերը, ուր 20-30 տողի մէջ ամբողջ երկիր մը, ամբողջ պատմութիւն մը, ամբողջ ողբերգութիւն ու ոսկեղար մը կը մնան ընդմիշտ բեւեռաւած:

Նոյնիսկ ամէնէն մաշած նիւթը, պատկերը, բառը, անոր հպումովը, կը հազնին անսպասելի շնորհ, նորոգում ու կարկառ: Քանի մը յատկանշական օրինակներ աւելորդ պիտի չզային: Այսպէս, մեկնելով ամէնէն սովորականներէն.

ա) Բնութեան: Ձոր ծիծաղելի ըլլինք լճակներով, զեփուռներով, սոխակներով ու լուսնակներով: Ձոր աւելի վերջը, հեւասպառ տեսիլներու անգայտապարի մը վերածեցին բառերու ծփծփումներով ու յանգերու մեղեդիով օրորւող: Ձոր կտրն ըլլալու համար, իջեցուցինք ափեմին ու չափեմին համարումին կամ տարփոցումին: Վ. Թէքէեան զայն յի հասկնար իբր պատկերներու շտեմարան մը, որմէ մեր բանաստեղծները, նոյնիսկ տնտարկէիօրէն օժտուածները, իրենց սովոր սուպերակներով կը հանեն երբեմն տպաւորիչ, ծիծառնուած, խալտանկար զեղեցկութիւններ երեք թեքիքներով ալ (առումքիք, սյունաստան, սեպուխք), Գուրեհի Թրքուհին, Միսիրի Գարավերջիկ հիւանդը, Մեծարեցի Զրտուէր, յիշելու համար հանրածանօթ կտորներ, կը մնան նմայշները այդ ձեւ առնուած ու տրուած արտաքին աշխարհի մը: Վահան Թէքէեանի համար այդ բնութիւնը աւելի յաճախ հոգեկան զաշտանկար մըն է ու իբր այդ շատ սերտօրէն կապուած, զրեթէ նոյնացած զայն զգացող հոգիին գոյնին:

Իրարու մէջ՝ բարձրաբերձ
ու քտիանցիկ որմերով,

Սրահներ են ընդաքաճակ,
կանանց մթին սրահներ,
Պալատի սը որ հողէն յամբօրէն
վեր է ծլեր...:

Վերան ու շուրջը ծով է, արեգակի,
օդի ծով,
Որանց երկար ալիքներն անվերջօրէն
կը քախին
Ու կը սփռեն հոն իրենց ցոլքն ու
շշուկը խորին...:
Ձեղանը քա՛րքար, ամպածրար
արհեստանոց մը անհուն՝
Ուր ժրագան պարիկներ ծաղիկ,
տերեւ կը հիւսեն
Ու կը թափին գետնին վրայ,
յուշիկ, ծըւէն առ ծըւէն...:

Մերք խորերէն այդ բարձանց,
նրազածու մը անոնս,
Լըռութենէն ներշնչեալ եւ
Ստուերէն հմայուած
Նորաստեղծել կը սկսի եղանակ մը
երկիրում...:
(«Այգի-Տաղի անտառը»)

Այս հատուածները կը փորձուիմ
բաղդատել ուրիշներու, վերջուած նշանաւոր ուրիշ քերթուածէ մը (Առ փիւռն Ալիմ-Տաղի) ոչ անշուշտ զրագիտական (տուէք այս բառին դասական իր իմաստը) արդիւնքներու ուշադիր, այլ ցոյց տալու համար տարբերութիւնը կեցուածքին: Միւրիչ Պէշիկթաշլեան կը նկարագրէ դասական անտառը փափկիկ սուրհանդակին թեւերով.

Սլացիր փափկիկ դու սուրհանդակ,
Լուր տար հովիտն աւ ծառծառիմ
Ծու անտառաց բարձրադիտակ
Ուր երաւով սոյսակք թառիմ:

.....

Հոս նեմէին երեկոյեան
Ի գով ստուեր պար մի կուսից,
Մագերն հոգուն բազմաբարեան
Սիրտք ընծայուած հեշտ վայելից,

Շող լուսնեկին, կայսն ու ծաղիկ
Ձիթար շոյն սիրտարփիկ...

Երկու քերթուածներն ալ կը խօսին
պատմական անտուռէն: Ու այդ խօսքին
տարբերութիւնը տարբերութիւնն է մեր
քնարերգութեան, երկու սերունդի բա-
րելի շնորհումովը իրացած: Ռոմանթիք ու
հիւանդ քերթողին համար այդ անտարբ.
Մտածանց շուք է եւ Փրփուր հեղ առուա-
կի, ուր լուսնակարկաչ ազրիւրներ հոյին
զգուանքին տակ որգիտէր մօր (ընու-
թիւնը) գիրկին փառաբանութիւնը կ'ը-
նեն: Վիճակին անկեղծութիւնը, գոյնե-
րուն արտնութիւնը, մահուան պապակը
զիրար կը լրացնեն: 1860-ին մեր բա-
նաստեղծները այդ զգայութիւնները ար-
տայայտելու ատեն իրենց ամբողջու-
թիւնը կը յանձնէին իրենց սողերուն:
Կէս դար յետոյ, ուրիշ բանաստեղծ մը,
այդ ծառերուն մէջ թափառած ատեն
լուսնեկներ կը լսէ, որ Ստուերին
կ'ունկնդրեն: Ու կը տեսնէ տերեւները
որոնք զունջ չեն առնիր, լսելու համար
այդ երգն հիշատար...»:

Այս մերձեցումը կը պարզէ տեսա-
կէտը, որ կը ճշդէ Վահան Թէքէեանի
զիրքը այդ բնութեան հանդէպ: Շատ
կտորութիւն Պոստիլը ճանչցող այդ բա-
նաստեղծը պիտի պտտի հողերուն եւ
խոտերուն մէջէն, բայց այցուած անոնց
միեւնոս պատկերէն աւելի անոնց անըն-
չաւթիւններէն: Խորհուրդը մրի բառ մը
չէ, երբ կը գործածուի այդ կարգի հո-
գեկան աղերսներ ճշդելու դուրսէն դէ-
պի մարդը:

Անշուշտ Հրաշալի Յարութիւնը կը
պարունակէ գեղեր, պարտէզներ, կա-
մուրջներ, տեսարաններ, խորհուրդէ ա-
ւելի, գոյնի ու գծի կառույց: Բայց ա-
ռաջին ակնարկը պիտի բաւէ զանազա-
նելու ալլապէս բարդ անոնց հողեկա-
նութիւնը, մեր միւս տաղանդաւոր քեր-
թողներուն զիւրին անիրականութենէն:
Մենք կը դժուարինք հիմա Պետրոս
Դուրեանին հետ հարցնելու երբեք շտե-
նրած լճակի մը.

Ինչու ապշած են, լընակ
Ու չեն խայտար քո այեակէ
Միթէ հալուող մէջ անկաւ
Դեղուի՞ մը նայնցու...:

Նշանաւոր քերթուածին (Լնակ) այս
մէկ հատիկ տունը կը բացատրէ երանգը
իմ մտածումին:

Վահան Թէքէեան չի գիտեր բնու-
թեան, անկէ քերթուած մեկուտ հա-
մար:

Ու, շարունակելով վերլուծումը կը
կենամ երկրորդ կարեւոր թեմային առ-
ջիւ, որ կիսն է քնարերգութեան մէջ:
Անիկա մեր ուսմանթիքներուն մօտ կայսն
է. տարտամ որքան ողբերգական, ամե-
նագեղ որքան անգութ: Որմէ համար
կ'անենք երբ ճարտիր շող կը մարիմ
հորիզոնի վերելիս: Հարկ չկայ ար-
տայրիկ հոս եղբերակները Մ. Պէշեկ-
թաշլեանին, որպէսզի համոզուինք այդ
պատկերին կամուտը կամ անուան մը-
դոնութեան: Հրաշալի Յարութիւն-
մէջ կիսը խմոր մը չէ ընթացիկ յուզում-
ներու, կամ ջնար մը քիչ մը շատ միա-
միտ, շրտելու համար անիրական ողբե-
րու, այնքան յատկանշական թախտու-
թեամբ մեր մեծ տաղանդաւոր ուսման-
թիքներուն:

Նաւր, ինչպէս ձող մը սաթի եւ ինչպէս
մուշկը՝ բարեան,
Մարմինն ամբողջ հագի էր եւ
այուրներն՝ ամբողջ շունջ,
Կը տեսնէիր իր տարիքը գերք
թոշուն մը, ուսին վրամ
Միւսանագօծ դեռ այտեր եւ սրբագրկ
ունէր դունջ...:
(«Տարբեր»)

Եւ կամ սա միւսը

Քու պատկերդ այժիս մէջ եւ քու
ճայնդդ ակնայն,
Կը բորբոքում այս գիշեր, երակներու
մէջ կարծես
Քաղցրախոս շունջդ է լեցուած ար
կը գգիտէ, կ'որրէ գիւ,

Մինչ երեսուս ալ կ'անցնին կարծես
մատներդ անտես... :
(«Բու յիշատակդ այս գիշեր»)

Եւ կամ սա միւսը, զոր չեմ կրնար չար-
տազրեւլ ամբողջութեամբ .

Միակըտուր սեւ-անփայլ մետաքս
ամբողջ զինք ծածկած
Եւ ճայլերուն մետաքսէ խոր
շրշիւնովը թեքել,
Որ ազդերուն բնարին կարծես
Յըւազն ըլլար ցած,
Կ'երթայ Հանրմն՝ յազնով մուշկի
այիք մ'իբ ետեւ :
Ժանեկայարդ թեւէն զարս կը բխի
ձեռքը պոտիկ,
Ձոր ճախանձառ սեւ ձեռնաց մը
կը պահէ կիսովին,
Մինչ ուղղակիւն անկաստէն ինկած
Տօզն ալ լուսանցիկ
Մանրածարիր աչքերուն կ'անթեղէ
հարքը խորին... :

Կամուրջին վրայ, յարդագեղ
վերջալոյսի մը ներքեւ,
Կ'երթայ Հանրմն այսպէս,
հարիզմէ հարիզմ,
Մըթնցնելով Ոսկեղջիւրն ու դիւթելով
երեկոն... :

Կ'երթայ Հանրմն՝ անմտայց,
Տօզածածակ, հոյսահեւ,
Կին կամ ոգի, պահ մ'իլած
պալատներէն Պոլիսի,
Պոլսոյ սգի՛ն, խուսափուկ, անգննելի՛,
սիրալի՛... :
(«Հանրմն»)

Բանաստեղծութիւն մը սա plastici-
տե՛ով ու թելագրականութեամբ վեր
է բացատրական եղանակներու հասողու-
թենէն : Այս տողերով սեւեռուած տեսի-
լը անշուշտ կոյսը չէ հիներուն, ոչ ալ
աղճատուած, պղծուած ճայրը նորե-
րուն : Զգայնութեան ու յոյզի հօր խառ-
նուքը մը պատկերն ու հայիլին էրարու

կը համախառնէ, այնքան սերտ ու սեռն,
որ կը փորձուիմ զայն (կինը) անուանել
երկրորդ զէմքը բանաստեղծին : Այս-
պէս տարազուած, այդ զգացումը կը
շահի տարօրէն ընդարձակուելով ու չի
փոքրանար բաշխուելով իսկ երկրի խնդ-
նեղումն : Շատ մը քերթուածներու մէջ
այս միաձուլումը ա'յնքան կատարեալ
է, որ չենք փնտռեր այլեւս զանազանու-
թիւնը :

Այս գծագրութեամբ ու այս մարմի-
նով կինը նորութիւն էր մեր քնարերգու-
թեան մէջ :

Ու նորութիւն է դարձեալ անոր կեց-
ւածքը հանդէպ ցեղային մղձաւանջին,
ուրիշ սրտին պատկերներ, հռետորա-
կան շատ հնչեղ թեմաներ կը հանեն մեր
քերթողները, փոխաբերութեան եւ ուժ-
գին verbe-ի ջահերով լուսաւորուած :
Նպատակ չունիմ այդ բանաստեղծներուն
փաթեթիք ու գրգռող հաղորդականու-
թիւնը արժեքդրելու : Անշուշտ «Հայնա-
յանի» (Գ. Վարուժան) ու «Հիւնի էլ
լանեմ»-ին հռետորութեանցը մէջտեղ կայ
արժէքի հսկայ անջրպետ : Ու այս ան-
ջրպետը արուեստով միայն կը կամըր-
ջուի : Ինչ որ պիտի ուզէի յանձնել ըն-
թերցողին նկատաւորին, ան ալ, այդ
նիւթերուն զէմ կեցուածքի ոչ թէ տար-
բերութիւնը պիտի ըլլար, այլ զանոնք
այլապէս զգալու, ապրելու տրամադրու-
թիւն մը : Այսպէս, «Հայաստանին» մա-
կազրուած քերթուածը կը սարգէ ինչ
որ կը զատուի հոգեկան այլութիւնով
մը .

Սիրեցիմք քեզ մախ՝ Դրօշակի մը պէս...
Մեզ ըսեր էին, երբ փոքր էիմք դեռ,
Թէ լերանց կատարն էիք պանծացեր,
Թէ ծալիք, նետեր էիք հիմա քեզ,
Բայց թէ պիտի գար այն օրն, ուր Ոտրէմ
Պիտի ծեծուէիք զուն լայն հովերէն
Ու լուսաւորէր պիտի ցալէդ մեզ...
Սիրեցիմք քեզ մախ՝ Դրօշակի մը պէս... :
Իրրեւ Ուսնի՛ մը քեզ սիրեցիմք...
Հերարձակ գումար կ'օրրէիք մեզմիւ
Նայելով կոտրած Յիւզերուդ անթիւ .

կ'անցնէին Բովիդ ժամադէմ անձիմք՝
Հաստատուն կոնգրէզ գարնելով կացին...
Ա՛հ, Քեզ մեր աչքերը ծով-ծով լացին
Երբ այլ քստնաբէշ շինեցին սրինգ...
Իրան Ուտենի՛ մը Քեզ սիրեցինք...:

(«Հայաստանին»)

Այս խորութեամբ ու հանդարտութեամբ, հայոց պատմութիւնը կը խորհրդանշուի այսքան քիչ տողերուն մէջ ու սակայն անդրադարձով մը մեր մըտքէն ներս, որուն ուժգնութիւնն ու թախիծը հաւասար կու գան հատորով եղբրեղներու տպաւորութեան: Իր ազգը ողբալու ձեւը, սա պարզութեամբ ու երկարածողով, հիմնովին կը տարբերի կանխող սերունդին հետարական սոմանիքիցէն, ինչպէս ժամանակակից մեծերուն լայն ու բազմաղաղակ թեքիքէն:

Հարկ պիտի ըլլար քիչ մը շատ երկարել սա խոսացումները, մէջբերումներու անելի առատ լոյսով պարզելի, մօտենայ կրնալու համար նիւթերու կմախքին: Կ'անցնիմ, ծանրանալով միակ յաւելումի մը, անոր որ ինքն է բերած մեր քնարերգութեան: Ու ասիկա, դարձեալ պարզ եղանակով մը, ինչը, այսինքն՝ կտոր մը միտ սիրտը, դրուած առջին ու պաղին, լոյսին ու մութին, փողոցին ու քարանձաւին: Միտ մը նետուած մայթերու տառապանքին, առօրեայ ողբերգութեան ընկալումին, երբ մեր սոմանիքները իրենց անձին իբր տաղաւար վարդաշատ ու նոճեկանձ բուրստաններ կը հանդերձեն ու մեր իրապաշտները այդ անձին համար տափակ իրակասութիւնը կամ սնոտազարդ ու չիճծու

ածուններ կը յորինեն: Անոր յաւելումն է մեր մէջ բազմաշիղ այլ թափառականը, երկրէ երկիր ու մշակոյթէ մշակոյթ, որ պիտի դողայ անցնող ամէն շունչէ, քստող ու սեւցող միւնէն, մեծ ստաններու ծուխէն աղպէս սուգով շղարչուած, կամ մայթերն ու հասարակաց պարտէզները նայուածքի ու ձգողութեան անսպառ ճոճանակի մը վերածող բազմարուբեան ձեւերէն: Յուզուող բոլոր, պատուհանն ի վեր հեւացող ճաճանչներ պիտի կոծեն ափ մը անդունդը այդ ողբալին: Ու քալուածք մը, որուն կը հետեւին մուշկին սիրալի ու ճնշող ժայռաէնը, զայն պիտի դողացնէ սիւնազարդ կամարներէն, վասնզի սուս չէ բացատրութիւնը, որ կիներուն ոտքերը արշաւի կը հանէ մեր սրտի քստուղիներուն: Այս լայնքով բունուած պատկերացում մը էջերով չի կրնար սպառել ստորագիծները անոր նոր անձնաւորութեան: Կը փակեմ այս փարակրաֆը, ծանրանալով այդ սրտի մէկ խորանին, դարաւոր ատրուան՝ ուրկէ քուլայ-քուլայ կը թափուի մեր ցեղին հողին, խաւարին վրայ իր լոյսը ծաղիկի պէս բանալով: Մեր ստուերակոծ ու դժբախտ հոգիներուն համար՝ նոր կ'ըզ յոյսին: Առանց ասոր, իմաստի պիտի չիլլէր մեր աննուան կարօտը դէպի երջանկութիւն, ազատութիւն, մեծութիւն ու պեղեցկութիւն, որոնք բառ ըլլալէ առաջ մեր սիրական մեռելներն են մեր ներքը թաղուած, սպասելով մայրին, որոնք զիրենց պիտի արձակէր իրենց պատանքներէն: Այսպէսով է որ ողբն ու յոյսին վստահ լոյսը իրարու կը խառնուին ու կու տան մեզի՝ նոր մեր ապրելու:

Լ. ՄԿՐՏՉԵԱՆ

ՊԵՏԱԿԱՆ ԻՐԱԻԱԳԻՏԱԿՑՈՒԹԵԱՆ

ՁԵՒԱԻՈՐՈՒՄԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ

Բեդիյեանի աշխատութիւնը աւելի ընդարձակ ծառայ ունի, շոշափած նիւթերն աւելի բազմաթիւ են, բովանդակութիւնը անհամեմատ խիտ է եւ նպատակաւորաց, քան նախորդները: Բայց նա եւս տառապում է այն ընդհանուր Հիւանդութեամբ, որը յատուկ է խորհրդային շատ հեղինակներին: Գիրքը բաղկացած է չորս գլխից, որից առաջինը նուիրուած է ընդհանուր պատմական ու տեսական հարցերի, միայն երկրորդն է նաեւ անւանապէս վերաբերում հանրապետական ժամանակաշրջանին, իսկ փաստորէն գրքի մեծ մասը յականջ-յանուանէ հանրապետութեան կեանքից է պատմում: Այնպէս որ, նախախորհրդային Հայաստանի մասին խօսելու շատ տոնքներ են ներկայանում: Բայց ինչպէ՞ս է արտաստատում Բեդիյեանը այդ Հայաստանի ու նրա գործերի մասին: Բաւական անպատասխանատու լեզուով ու ոճով, թէ՛ եւ գիրքը սպուել է 62 թուին, իրականում կրում է աւելի վաղ տարիների ընդհանուր նիւթերի վաղ տարիների ընդհանուր միջոցաւոր է եւ նրա նկատմամբ գործածած լեզուով է, որ իւրաքանչիւր հեղինակ անմիջապէս գոյց է տայի իր գոյնը: Բեդիյեանի գրքի երկրորդ գլուխը կոչուած է՝ «Պաշտակցական Հայաստանը եւ նրա այսպէս կազմած անկախութիւնը»: Նոյն գլխի երկրորդ ենթագլխի

վերնագիրն է՝ «Պաշտակցական պետութեան «Պետականատիգմը», «Ժողովրդայնութիւնը» եւ դասակարգային էութիւնը»: Եւ այսպէս շարունակ, - անտեղի շակերտներ, անհիմն պիտակներ, Հայհոսարան արտաստատութիւններ, որոնք տալիս են գրքի սկզբից մինչեւ վերջը: Արդ, ո՞ւմ են պէտք դրանք, որքա՞ն է լինելու դրանց կեանքի տեւողութիւնը եւ մի՞թէ հարց է ծագում, Բեդիյեանը դիտանական է դարձել պարզապէս ամէն տեսակ էժանազին լուտանքներ շարադրելու համար: Բեդիյեանի գրքի առթիւ, տեղին է ընդգծել մի ընդհանուր հակասութիւն, որը նկատելի է նաեւ խորհրդահայ շատ ուրիշ հեղինակների աշխատութիւններում: Կան հեղինակներ, որոնք Հայոց հայրենիքի եւ Հայ ժողովրդի ազգային շահերի ու իրաւունքների մասին վերացականորէն ճառելիս՝ ուղղակի բառ չեն խնայում պանծացնելու Հայրենական ու ազգային արժէքները: Իսկ երբ հերթը հասնում է իրենց այդ սկզբունքների անմիջական տեղադրմանը՝ պատմական որոշակի իրականութեան մէջ, նրանք անսպասելիորէն երեւում են ճիշդ հակառակ կողմից, այսինքն ամենաբառն խօսքերով վատարանում են Հենց Հայրենական գործի վաւերական մշակներին ու յետին հաշուով պանծացնում նրա բացարայտ հակառակորդներին: Արդ, այդ երկու տրամադորէն հակառակ սկզբունքները չեն կարող գոյակցել միեւ-

նորն անձի մէջ եւ ուստի ներկէի է ենթադրել, որ դրանցից մէկն ու մէկը անպայման կենդ է. կամ Հայրենասիրական զեղումներն են կենդ, կամ էլ անպատասխանատու Հայհոյանքները: Սրբորդ բացատրութիւն դժուար է դռնել: Այստեղ խօսքը չի վերաբերում, անուշտ, այս կամ այն երեսօթի Հանդէպ ինքնուրոյն, զննական վերաբերմունք ցուցաբերելուն, եթէ նոյնիսկ զա լինի խիստ կամ մասամբ չափազանցուած, այլ ուղղակի՝ դրոյթներ ինչ որ բնութագրումներն անհամատեղելի Հակասական ոգուն: Բեզիյեանի ներկայացուցող աշխատութիւնն էլ աշքի է ընկնում այդ կողմով: Բայց Բեզիյեանը, - խորհրդային Հեղինակ պէտք է լինել՝ այս բանը անտեսելու եւ արհամարհելու Համար, - իր զբոսով միայն անիմաստ լուսանկարներ չի շարտղել: Նա ներկայացրել է պատմական անողին նիւթ եւ կատուցել ծաւալուն մասնագիտական աշխատութիւն, որն ունի եւ պիտանի էջեր: Պէտք է բացայայտել եւ այդ դրական բաժինը:

Բեզիյեանը եւս իր աշխատութեան ծնունդը արդարացնում է վերին իշխանութիւններէ ընթացիկ որոշումներով: Այսպէս, կուսակցութեան 21-րդ Համագումարը թելադրել է, որ «մեր գիտութեան կենսական խնդիրներից մէկն է հանդիսանում, ոչ միայն կենսաբանում, այլեւ յատկապէս միութենական համըպետութիւններում, խորհրդային սոցիալիստական ազգերի պետականութեան զարգացման ուսումնասիրութիւնը»: Եւ Բեզիյեանը գտնեպնդուելով այդ վերին թոյլտուութեամբ՝ եւանդով անցնում է իր ընտրած դործին: Նա սեզեակ լինելով, որ «մի շարք գերիշխան ազգային խորհրդային պետութիւնների կազմաւորման ու զարգացման հարցը այս կամ այն չափով լուսարանուել է» խորհրդային իրաւագիտական գրականութեան մէջ, արձանագրում է նաեւ, թէ «գերիշխան հորհրդային Հայկական պետութեան միատմամբ այդ հարցը դեռ չի եղել յատուկ հետազոտութեան առարկայ: մինչդեռ նման մի աշխատանք մեծ մշա-

նակութիւն ունի ո՛չ միայն հորհրդային Հայաստանի աշխատաւորների, այլեւ հարիւր հազարաւոր սփեւտահայերի համար, որոնք Հայաստանը իրաւամբ իրենց մայր-հայրենիքն են համարում», Իրերի կացութիւնը աւելի յստակօրէն պատկերացնելու Համար, աւելորդ չէ մէջբերել Բեզիյեանի զբոսի առաջաբանի նաեւ Հետեւեալ տողերը. «Ազգային սոցիալիստութեան եւ պետական գերիշխանութեան հարցը ներկայումս պետականգիտութեան արմատական հարցերից մէկն է: Ազգային սոցիալիստութեան ու գերիշխանութեան զարգացումը հարագատ է իւրաքանչիւր խաղաղասէր ժողովրդի: Հայ ժողովրդին այդ զարգացումը առանմահալէս հարագատ եւ քանկ է, որովհետեւ նրան վիճակուել է դարերի ընթացում մշտապէս անհաւասար պայտար մզել յանուն իր ազգային ազատագրման՝ յորհակամ, պարսկական եւ այլ ներգրկներից: Բոլորովին չի արդարացում այն, որ խորհրդային իշխանութեան տարիներին չի գրուել ոչ մի պատմա-իւրաւագիտական մեծագրութիւն, ոչ մի էիջ քէշտ նշանակալից գիտական յոգուած, որը յատկապէս նուիրուած լինի գերիշխան հորհրդային Հայկական պետութեան տեղումն ու զարգացման հարցի հետազոտմանը: Մինչդեռ երկրի պետական արխիւներում հարուստ նիւթ կայ, տարբեր ժամանակ հրատարակուել են փաստաթղթերի ժողովածուներ: Հարցի առանմին կողմեր լուսարանուել են վերջին տարիների պատմական հետազոտութիւններում: Ահաւասիկ, կրկին, այս կիսաստուպատային պայմաններում է, որ հրեան եկաւ Բեզիյեանի աշխատութիւնը, բացեց իր աղօսը՝ Համայնական տարածութեան իր անկիւնում:

Բեզիյեանի աշխատութեան ամէնից ինքնուրոյն եւ մեայուն մասը, մեր կարծիքով, նրա առաջին գլուխն է, որտեղ ներկայացուած է նախախորհրդային Ռուսաստանի բազկացուցիչ ազգութիւնների կացութիւնը եւ ընդմին շարադրուած ազգային Հարցի լուծման մանաւանդ լեւնիկեան դրոյթները: Լեւնիկեան դրոյթները

րի մասին չէինք յիշատակել, եթէ չլինէր մի էական պարագայ: Ամէն մարդ գիտի, որ Խորհրդային Միութիւնում տպարանները գրելը-ցերեկ ամէնից շատ հենց Լենինի հատորներն ու Լենինի մասին դըբւած այլեւայլ գրքեր են տպում: Բայց դա չի նշանակում, թէ Լենինի, իսկ առաւել եւս Մարքսի, նրա գործակիցներին ու մտացեալ հետեւակ մարքսիստներին երկերը տպում եւ ուսումնասիրում են պատշաճ քարեղծութեամբ: Մարքսի ու Լենինի անունով՝ իբրականում իւրաքանչիւրն իր փորձան է օրակարգի նիւթ դարձնում, իր մտածումներն ու ակնկալութիւնները ձեւակերպում: Այնպէս որ, կարելոք չէ, թէ Լենինն ի՛նչ է ասել, այլ կարելուն այն է, թէ նորօրեայ հեղինակներէց ո՛վ ինչի վրայ է շեշտը դնում: Եւ այդ տեսակէտից, բոլոր հասարակութիւնները իր գրկում տեղաւորելու ու արդարացնելու համար, Լենինի ուսմունքը իսկապէս գրեթէ անպատ շտեմարան է: Բեգիտանք էլ, Լենինի ուսմունքը շարագրելիս, ինքնաբերաբար բացայայտում է կողմնակի ու յակեղալ իրողութիւններ, որչ թարմութիւն մըտցնելով:

Բայց նա առանձնապէս լու է ուսումնասիրել ցարական Ռուսաստանի պայմանները եւ գրքում դա երեւում է, Ընդհանրապէս սովորութիւն է ասել, թէ ցարական Ռուսաստանում ողջիւղական եւ աղլային ճնշում կար, սակայն մինչեւ հիմա աստածը գերազանցապէս ուսմանափակում էր կարճ ու հարեւանցի կրկնուող յայտարարութիւններով: Բեգիտանք շեշտը դնում է փոստական վկայակոչումներին վրայ, դրանք վերցնելով ժամանակի երկերէց ու փոստաթղթերէց, ցոյց տալով, թէ յատկապէս ինչումն էր արտայայտում ուսական կայսերական պետութեան խտրական ոգին, 1897 թուին կայսրութեան քնակչութեան 43,3 տոկոսը կազմող վիթկոտուաները ինչով էին զատում մտացեալ 56,7 տոկոսը կազմող ոչ-վիթկոտուաներից, ինչպիսի՛ յոխորտ լիզու էին գործածում մեծապետական հեղինակները, եւ այլն, եւ

այլն: Գիտական աշխատութեան համար, անտարակոյս, անփոխարինելի ատաղձ են կազմում այդ կարգի փաստական տուհալները: Եթէ Բեգիտանք այդ գլուխն ընդարձակէր, դրանից մի ըստ ամենայնի ինքնատիպ ու ինքնուրոյն աշխատութիւն կը ստացուէր: Իսկ եթէ ուսումնասիրէր նաեւ ժամանակի հայկական հասարի աղբիւրները, կարող էր ստեղծել եւս մի նոր ինքնատիպ, անփոխարինելի աշխատութիւն, աղլային հարցի վերաբերեալ:

Այնուհետեւ Բեգիտանք իր աշխատութեան մէջ բաւական մանրամասնօրէն անդրադառնում է այն ամէնին, ինչ տեղի է ունեցել Հայաստանում կամ ինչ կապուած է Հայաստանի դոյութեան հետ՝ 1917 թուից մինչեւ 22 թուականը: Այսինքն՝ դեմոկրատական Ռուսաստանի ժամանակաշրջան, յետհոկտեմբերեան Անվրկովկասի երերուն վիճակ, Հայաստանի Հանրապետութեան կեանք, երկրի խորհրդայնացում եւ նոր իշխանութեան գոյութիւնը՝ մինչեւ Խորհրդային Հայաստանի նոր Սահմանադրութիւնը: Չարմանալին այն է, որ գրքում այնքան մեծ տեղ տալով հանրապետական ժամանակաշրջանին, հեղինակը բոլորովին չի օգտագործել համապատասխան սկզբնաղբիւրներ, այլ օգտուել է բացառապէս խորհրդային ուրիշ հեղինակների ասածներէց կամ էլ հասարակ մահկանացուներին անմատչելի արխիւներին անհատն ու անորոշ «Ֆոնդերից»: Ուրեմն, գիրքը գրուել է այն ժամանակ, երբ Հայաստանի «արխիւները» դռները լայնօրէն չէին բացուել պատմաբանների առջեւ: Եթէ այդ գիրքը այսօր գրուէր, ապա կարծում ենք, որ գոնէ սկզբնաղբիւրների պատկերը տարբեր կը լինէր:

Բնականաբար, մենք նպատակ չունենք թուարկել Բեգիտանի շուրջափած նիւթերը, նոյնիսկ հեռուոր չափով բանավէճ մղել կամ առարկութիւններ անել: Դա Փիզիքապէս ուղղակի անհնարին եւ բոլորովին անիմաստ կը լինէր: Քանզի գրքում հենց յատկապէս վիճելի կէտերն են առատ եւ այլ կերպ չէր կարող լինել:

Հեղինակն իր միջավայրի եւ իր փամփայլի ծնունդ է, իրականութեանը կամայականորէն նայում է միայն սահմանափակ գոյնի ակնոցներով: Բայց նրա սուրբ աշխատութիւնը անպայման պիտի յիշուէր այստեղ, որովհետեւ դա հանդիսանում է պետականագիտութեան ասպարէզում Հայաստանում կատարուող աշխատանքներէ մի աչքի ընկնող օղակը, իր փայլուն ու անփայլ կողմերով: Հեղինակն իր ասպարէզի մարզն է եւ դեռ ըստ Իրեւոյթի կտրելիք ճանապարհ ունի, իսկ գիտական ճանապարհն էլ իր հերթին առհասարակ ընաչըման պահանջներին է ենթակայ:

Շահէն Պետրոսեանի աշխատութիւնների համեմատութեամբ, Արմենակ Բեգիսեանի աշխատութիւնը նկատելի որակական յարաբերակ է հանդիսանում, քանզի շարադրուած է երբեմնի փաստօրէն ներհիշատական դիրքերից: Բայց եւ այնպէս, այդ աշխատութիւնը զգալի չափով լրացնում է պետականագիտութեան տուեալ փուլի սկզբնական ձեռքբերումները, նոյն մակարդակի վրայ ծառայութիւն ընդարձակում հանդիսանալով, իսկ առանձին բնագտաւաններում էլ՝ խորացումներ փորձելով: Յամենայնդէպս, հրատարակելի վրայ է մի նոր հեղինակ, գիտական ձեւաւորուող դէմք, որի գրիչըն ունի արտայայտման ուժ եւ թափ, իսկ միաժամ ընդգրկումներէ կարողութիւն: Մնում է սպասել նրա գիտական բարեխղճութեան, պատասխանատուութեան դրուեւորումներին, քանի որ մինչեւ հիմա նրա կողմից շարադրուածը, ինչպէս որ կայ, չի կարող հանդիսանալ մտալու գիտական վատասակի երաշխիք: Եղածը, լուսագոյն դէպքում, կարող է համարուել հեղինակին անյայտութիւնից ասպարէզ դուրս բերող անցողիկ եւ վարձու, այլեւ անխուսափելի կամուրջ, բայց ոչ աւելին:

8.

Նախորդ բոլոր պետականագիտական աշխատութիւնների համեմատութեամբ,

մի քանի տարեան բարձր է կանգնած Աղասի Յասյանի 1967 թուին տպուած՝ «Հայաստանի միջազգային - իրաւական դրութիւնը. 1920-22» վերնագրով դիրքը: Դա նկատելի յարաբերակ է, դրեթէ նոր որակ եւ մակարդակ: Թէեւ լիովին խանդավառուելու ոչ մի պատճառ չկայ, այնուհանդերձ Յասյանի աշխատութիւնը արանց վարանելու կարելի է համարել հայաստանեան պետականագիտական դրականութեան այժմեան երկրորդ փուլի շնորհիւ արտայայտութիւն: Յասյանը բոլորովին նոր դէմք չէ: Նա իր գիտական գործունէութիւնը սկսել է դեռեւս նախապատերազմեան տարիներին, բայց մինչեւ վերջին հնդամեակը համարեալ անծանօթ էր լայն հասարակութեանը: 1965 թուին լոյս տեսաւ նրա «Հայկական հարցը եւ միջազգային շինարարութիւնը» ու այդ ժամանակից է վեր հեղինակը հրատարակելի վրայ է եւ տեսանելի: Յոսյանի ուսումնասիրութիւններէ բնոյթը ցոյց է տալիս, որ նա մասնադիտացած է միջազգային իրաւունքի ասպարէզում:

Յասյանի «Հայաստանի միջազգային-իրաւական դրութիւնը» գիրքը աչքի է ընկնում նախ իր ծառայով (430 էջ) եւ ընդգրկած նիւթերի համախառն կշիռով: Լոյս է տեսել 10 հարար տպաքանակով, ինչ որ նշանակում է, թէ հրատարակելուները նկատի են ունեցել նաեւ հասարակական պահանջարկն ու դիրքը լուսագոյն սպասելու հարաւորութիւնը: Այդ դէպքէ իսկ այդ գիրքը չի կարելի պարզ հետազոտութիւն կամ մասնակի ուսումնասիրութիւն համարել, քանի որ իրականում դա ուղղուած է ընթերցողներին անհամեմատ աւելի լայն շրջանների: Հեղինակը իր կողմից յայտնում է, թէ զրմաբերգաղին առաջարկուող աշխատութիւնը գրուել է գերազանցապէս արխիւային նիւթերի եւ պատմական վաւերագրերի հիման վրայ: Յայտնում է, թէ իր աշխատանքի ընթացքում հանդիպել է «դժուարութիւններին նախ եւ առաջ սխառմաւորութիւններին նախ եւ առաջ պատմական յարաբերակի համարում, եւ թէ ինքը ըստ»

տիպուած է հղել արխիւներում աշխատել տարիներ շարունակ: Եթէ հեղինակը այդ բանը նոյնիսկ չիոտսովանէր, դարձնալ երեւում է, որ երկար աշխատանքի արդիւնք է աշխատութիւնը: Իսկ թէ իր ձեռքն ընկած արխիւային նիւթերի ո՛ր մասը եւ ինչպէս է օգտագործել Եսայեանը՝ դա տարբեր հարց է:

Եսայեանի գիրքը ճարտարապետօրէն յստակ կառուցուածք ունի: Կայ չափաւոր ներածական: Իրեն աշխատութիւնը կազմուած է երկու բաժնից՝ Հանրապետական եւ Խորհրդային ժամանակաշրջան: Վերջում՝ եզրափակում եւ ցանկեր: Ներածականում, բնականաբար, հեղինակը գանգատում է արտասահմանում «յօրինուող գրպարտութիւններից» եւ ընդամեն բացատրում, որ իր աշխատութիւնը նուիրուած է «Հայաստանի միջազգային-իրաւական դրութեան եւ միջազգային իրաւական պրակտիկայի տեսական ընդհանրացմանը, ինչպէս նաեւ մաթատիկետական Հայաստանի միջազգային-իրաւական դրութեանը»: Ապա ընդունում է, որ «կան բազմաթիւ աշխատութիւններ, սրտցում ուղղակի կամ անուղղակի շօշափում են մեր ուսումնասիրութեան շրջանակի մէջ մտնող հարցերը՝ ոսկայն Հայաստանի միջազգային-իրաւական դրութեան վերաբերեալ հրատարակուած մեծագրութիւններ մինչեւ օրս չկան»: Այնուհետեւ Եսայեանը Համառոտաբար պատմում է, թէ իրենից առաջ ինչ են արել Խորհրդահայ կամ Խորհրդային միւս գիտնականները առեւտրային ասպարէզում, թեթեւակի բնութագրում նրանց աշխատանքը:

Եսայեանը նաև քննադատում է որոշ հեղինակների մի շարք դրոյթներ: Մէջբերենք մի հատուած.

«Ձի կարելի համաձայնուել Գ. Ա. Դեբարնի մօտեցմանը Թուրքիայի ու Հայաստանի փոխ-յարաբերութիւնների հարցում: Նա չի մերկացնում Հայաստանի մկատմանը բարեփոխական փոփոխութեան ազդեցութիւնը եւ չգտնելով դաշնակցութեան հակա-յեղափոխական էութիւնը մերկացնելու ուրիշ ուղի,

աններկադրել Հայաստանը վերցնում է չափերունքի մէջ»:

Ինչպէս երեւում է այս սողերից, Եսայեանը շարունակում է արտայայտելու հանրապետական Հայաստանի զեկաւարութեան հանդէպ, բայց եւ այնպէս բողոքում է Հայաստանը, անկասկածաբար իշխանութեան բնոյթից, չափերունքի մէջ առնողների դէմ: Եւ արդէն Եսայեանի գրքի աչքի ընկնող նուաճումներից մէկը անհեթեթ չափերունքից հիմնականում հրատարակելն է. այդպիսի գրքում գտնելու համար պէտք է բուական փնտռել:

Մէջբերուած հատուածին յաջորդում է հետեւեալը. «Այստեղ պէտք է ընդգրծել, - ասում է Եսայեանը, - որ քաղաքական կրօնքը, հակակրօնքն ու եւրոպական կրօնքը, որ կարող են ազդիւր համադրուել այս կամ այն երկրի հետ կապուած հարցերը արժէքաւորելու: Ազգերի իմբնորոշման, իրաւաստասարութեան միջազգային-իրաւական ճանաչում ստացած սկզբունքներն են, որ կարող են ու պէտք է չափանիշ հանդիսանան արծարծելու հարցերին ճիշդ գնահատական տալու համար»: Յերուի, արդար ու գեղեցիկ սկզբունք: Եսայեանը ինքը, ի հարկէ, մինչեւ վերջ չի կարողացել հաստատել մնալ իր իսկ հուշակած այդ սկզբունքին: Բայց եւ բոլորովին չի հակասում իրեն, քանի որ տուել է նաեւ բազմաթիւ դրական ասպարէզներ: Եսայեանի շարադրանքի ընդուն ու ոճը եւս պէտք է համարել նրա մինչայժմեան նուաճումներից մէկը: Աւելիքն ասում է՝ առանց յաւելեալ արժուկի եւ փրփուրի: Սա չի նշանակում, թէ Եսայեանը ամէն ինչ ճիշդ է տեսնում ու գնահատում, թէ՛ նա ճշմարտութեան ու արդարութեան հաստատելի թիւնապահն է: Բնա՛ւ: Բայց նա իր նոյնիսկ սխալ ու խոցելի դրոյթները շարադրում է որոշ մակարդակով, որոշ հեռաւորութիւնից, շնորհիվ մնալ անկիրք կամ այդպէս ցոյց տալ: Այսինքն, ձգտում է արժեցնել իր գիտնականի կոչումը: Իսկ երբ կայ այդպիսի մի ձգտում՝ անկարելի է չտեսնել

ու հաշուի շահնել: Անշուշտ, այդ կարգի խառնարժէք զբժերը անհորձ ընթերցողի համար նոյնքան վնասակար էն, որքան բացայայտ հայհոյութանութիւնները, բայց իրականում դրանք անհորձ ընթերցողի ձեռք չեն ընկնում եւ չեն կարողացում նրանց կողմից, հետեւապէս կրքեր չեն հրահրում:

Մենադրութեան առաջին բաժինը վերնադրուած է այսպէս. «Հայաստանի քաղաքական հանրապետութիւնը»: Աւերուի է ասել, թէ իրազեկ ընթերցողը ինչ վարձանքի կարող է մասնունել՝ այդ վերնադրուած կարգալիս: Բուրժուական հանրապետութիւն, ի՞նչ ընթերցողութի մասին է խօսքը... Բայց թող զարմանալի չլինուի, եթէ ասենք, որ Հայաստանի Հանրապետութիւնը այժմ այդ ձեւով պիտակաւորելը յեղափոխութեան համազօր յառաջադրութիւն է: Մի պահ յիշենք, թէ մինչև հիմա Հայաստանում եւ դրսում ինչպիսի՞ դոյնդոյն ցեխերով են ծեփել Հայաստանի Հանրապետութեան ընտանիքը, յատկապէս ու կուռ, առանց շարքի եւ զարդի, պայծառ ու դեղնցիկ դէմքն ու անունը: Այն մասնակի կը համոզուենք, որ «բուրժուական» պիտակը ոչինչ չստող անմեղ կատակ է՝ ոչ զովասանք է, ոչ էլ հայհոյանք: Ըստ երեւոյթի այժմ, բոլոր ի սկզբանէ խաբուել հանդրուաններէց անցնելուց յետոյ, որոշուած է, ցնոր տնօրինութիւն, կանգ առնել «բուրժուականի» վրայ: «Հայ Ժողովրդի պատմութիւն» Ծահարակի՝ նոյնպէս 67 թուին լոյս տեսած 7-րդ հատորում եւս ընդունուած է այդ ձեւակերպումը: Ուրեմն, մի առժամանակ օգի մէջ զեւ այդ ցուցանակը պիտի տեսնենք:

Իսկ ինչ վերաբերում է Եսայեանին, ապա պէտք է նշել, որ նա ինքն իր գէժ է ելնում: Ճշգրտեմք: Գրքի մի այլ բաժնում, մի այլ առիթով, Եսայեանը դժբերում է.

«Ամէն մի հետազոտութեան ու վերլուծութեան եւ մասնաւորապէս իրաւաբանական հետազոտութեան ու վերլուծու-

թեան օրիէկտ պէտք է անուանուի ճիշդ այնպէս, ինչպէս այն գոյութիւն ունի բնութեան վէր: Իրաւաբանական հետազոտութեան օրիէկտը չի կարող «հիմնուել» կամայականօրէն. այն պէտք է կոշիլ, անուանիլ այնպէս, ինչպէս Ֆանաչուած, հոյակաւած է օրէնքով, պետականօրէն: Մինչդեռ ասանահն հեղինակներ փոխանակ օգտագործելու ուսումնասիրութեան օրիէկտի սահմանադրական անուանումը, օգտագործում են անդէմ անուններ: Այդ հանգամանքը խառնաշփոթութիւն է մտցնում հետազոտութեան վէր եւ յանգեցնում է իրաւաբանական ու քաղաքական ոչ ճիշդ հետազոտութիւնների եւ կրակազոտութիւնների»:

Արդ, ո՞վ չիտի, որ «բնութեան մէջ գոյութիւն չի ունեցել» Հայաստանի Բուրժուական Հանրապետութիւն: Եւ ո՞վ չիտի, որ սխալ անունը անտեղեակ մարդկանց վրայ սխալ տպաւորութիւն է թողնում, բարոյական խառնաշփոթութիւն ստեղծում եւ իրաւաբանական ու քաղաքական սխալ եզրակացութիւնների մղում: Ուրեմն, միշտ էլ միակ լաւագոյն էլքը գոնէ ճիշդ անունը գործածելն է:

Եսայեանի գրքի առաջին բաժնում խօսուած է նախախորհրդային Հայաստանի ներքին կացութեան, մասնաւոր 20 թուականի վերջի միջազգային-իրաւական կացութեան, ինչպէս եւ հայթիքական, հայ-գերմանական, հայ-վրացական ու հայ-աղբիւնական, հայ-անգլիական, հայ-ֆրանսիական, հայ-իտալական, հայ-ամերիկեան, հայ-առուսական (սպիտակ եւ խորհրդային) յարաբերութիւնների մասին: Ի տարբերութիւն մինչայժմեան խորհրդային նոյնաբնոյթ հրատարակութիւնների, Եսայեանի գիրքը իսկապէս որ յազեցած է ահագին փաստական նիւթով եւ նկատելիօրէն բեռնաթափուած ընդհանուր դատողութիւններից: Բնական է, որ գրքում շատ բան է ասուած եւ այդ ասուածի մասին էլ ուրիշ շատ բաներ կարելի է ասել, դրական թէ բացասական, հաստատող կամ հերքող, յաւելեալ կամ վիճարանական: Մեր ծրագրից ու նպատա-

*կից, սակայն, գուրս է գերքն ըստ հու-
թեան քննութեան առնելը:*

*Բայց արժէ յիշատակել որոշ պար-
բերութիւններ, ցոյց տալու համար, թէ
Յասյանն ինչպէս է պատկերացնում ի-
րերի վիճակը: Նա գրում է:*

«Հայաստանի Հանրապետութեան մի-
ջազգային-իրաւական դրութիւնը 1920
Քուի վերջին կարելի է բնութագրել այս-
պէս. այն քայտ «իմբնորոյն» ու «ան-
կախ» պետութիւն ապրում էր իր ձեւա-
ւորման պրոցէսը եւ միջազգային-իրա-
ւական տեսակէտից օժտուած էր միջազ-
գային իրաւունակութեամբ ու գործու-
նակութեամբ եւ հանդէս էր գալիս որ-
պէս միջազգային իրաւունքի սուրիէկտ:
Որպէս այդպիսին մա միջազգային-իրա-
ւական ճանաչում ստացաւ ինչպէս մի
շարք բուրժուական պետութիւնների,
այնպէս էլ Սովետական Ռուսաստանի
կողմից»:

*Ինչպէս այսպիսի ուրիշ դէպքերում,
հեղինակը, սակայն, չի կարող չաւելա-
ցընել իր բացայտիկ կամ աւանց բացայտի
վերապահումները: Ուստի նա անմիջա-
պէս ճշդում է, թէ՛*

«Իրերի փաստական վիճակի տեսա-
կէտից Հայաստանի Հանրապետութեան
դրութիւնն այլ էր. նրա սուվերէնու-
թիւնը վազանցիկ էր»:

*Միաժամանակ չի գլանում մի ան-
գամ եւս մերկացնել բուրժուական պե-
տութիւնների կեղծաւորութիւնն ու շա-
հախոզութիւնը եւ պանծացնել «միայն
Սովետական Ռուսաստանի» հրեշտակա-
յի՛ն բարեացակամութիւնն ու անչա-
խնդիր վերաբերմունքը:*

*Գրքի երկրորդ բաժինը կոչուած է
«Հայաստանի Սովետական Սոցիալիստա-
կան Հանրապետութիւնը»: Մտիպուած
ենք Նշել, որ այդ անունը եւս ճշու-
թեան մէջ գոյութիւն չունեցած» անուն-
ներից է: Յայտնի է, որ երկրի խորհրդ-
րայեացումից յետոյ պետութիւնը կոչ-
ուած էր «Հայաստանի Սոցիալիստական
Խորհրդային Հանրապետութիւն», որը
17 տարի անց՝ նոր Սահմանադրութիւն
ընդունուելուց յետոյ, դարձաւ «Հայկա-*

*կան Խորհրդային Սոցիալիստական Հան-
րապետութիւն», չհաշուած հետագայ
լեզուական խոչտանգումները: Յասյանն
այդ բաժնի հենց սկզբից բաւական աը-
պաւորիչ տողեր է գրում «սղգրի ինք-
նորոշման իրաւունքի» մասին, ասելով,
թէ՛*

«Սուվերէնութիւնը ամէն ազգի ան-
կապտելի իրաւունքն է: Ազգը սուվերէն
է՝ կազմակերպելու իր անկախ ինքնու-
րոյն պետութիւնը, մա միաժամանակ
ազատ է սեփական հայեցողութեամբ լա-
ծելու տուեալ պետութեան շրջանակնե-
րում մնալու կամ մի այլ պետութեան
կազմի մէջ մտնելու հայցը»:

*Հաստատում է նաեւ, որ իր ժամա-
նակ «Հայժողովրդի ազատագրական շար-
ժումը կազմում էր կեղծաւած ժողո-
վուրդների ազգային – ազատագրական
պայքարի օղակներից մէկը», ինչպէս եւ՝
«19-րդ դարի վերջին եւ 20-րդ դարի
սկզբին Արեւմտեան Հայաստանը Թուրք-
ֆիայի լծից ազատագրելու գաղափարը
կազմում էր ամբողջ հայ ժողովրդի ազ-
գային-ազատագրական պայքարի բովան-
դակութիւնը, կամ՝ «Անկախութիւնը,
որպէս ազատութեան աստիքատ, իրա-
յատուկ է ամէն մի շահական էակի, էլ
ար մնաց, որ մի ամբողջ ժողովուրդ,
մեծ թէ փոքր, ապրի առանց այդ ան-
կապտելի գաղափարի»:*

*Մասնք միայն կարճ, անձեռն նմոյշ-
ներն են: Այսպիսի խոսքուած ու ծան-
րակշիռ մտքեր շատ կարելի է մէջբերել:
Որպէս սկզբունք, Բայց պատմական ի-
րողութիւնները ներկայացնելիս ու դնա-
հատելիս, Յասյանն ահա թէ ինչ եզ-
րակացութեան է գալիս.*

«Աշխարհում գոյութիւն ունեցող բո-
լոր պետութիւնների մէջ առաջին անգամ
Սովետական Ռուսաստանը՝ բաւուրոյնե-
րի ու գիւղացիների պետութիւնը համ-
դէս եկաւ ժողովուրդների ինքնարժան
սկզբունքը, որպէս ամէն մի ժողովրդի
անկապտելի իրաւունք, հետեւողական-
ութիւն կեանքում իրականացնելու օգտին»:

*Միթէ՞, ինչո՞ւ հենց Ռուսաստանը,
այն էլ առաջինը:*

Մասնաւոր հետաքրքրութիւն է ներկայացնում Եսայիանի դրբի «Սովետական Հայաստանը՝ միջազգային իրաւունքի սուրբիկոս» գլխի առաջին ենթապլուխը, որտեղ արծարծուած են տեսական հարցեր: Բանն այն է, որ վէճեր կան, թէ որեւէ կազմակերպուած պետութեան ներսում «սոցիալական յեղափոխութիւն» լինելու դէպքում պէ՞տք է արդեօք հին պետութիւնը իրաւականօրէն վերացուելու եւ նորը ստեղծուելու: Խնդիր առաջ քաշել, այսինքն՝ ղենել «Իրաւասուրբիտութեան» եւ իրաւալարդութեան» հարց, թէ ընդունել հին դոյութիւնը, շարունակութիւնը: Վէճի էութիւնը աւելի մատչելի դարձնելու համար՝ դիմենք Հայաստանի օրինակին: Թէեւ Հայաստանում իսկական իմաստով «սոցիալական յեղափոխութիւն» եւ ոչ էլ քաղաքական յեղափոխութիւն փաստօրէն չի հղել, բայց ենթադրենք, թէ եղել է, ինչպէս պնդում են կոմունիստները: Յամենայնդէպս, իշխանութեան արժատական փոփոխութիւն իսկապէս տեղի է ունեցել: Արդ, այսօրուայ հայկական պետութեան իրաւական սկզբը պէտք է համարել 1918 թուի Մայիսի 28-ը՝ թէ խորհրդայնացման թուականը՝ 1920 թուի Դեկտեմբերի 2-ը, կամ նոյնիմբերի 29-ը, ինչ որ սուեալ դէպքում էական նշանակութիւն չունի: Այդ ընդհանուր-տեսական խնդրի վերաբերեալ խորհրդային իրաւագէտները սկզբից եւեթ երկու խմբի են բաժանուած: Ոմանք պնդում են, թէ սոցիալական յեղափոխութեամբ ինքնաբերաբար նոր պետութիւն չի ստեղծուած, իսկ միւսները պնդում են, թէ ստեղծուած է: Դժուար չէ բացատրել, անշուշտ, թէ ո՞վ ինչ ասելով ինչ է հետապնդում եւ թէ այդ դժբոյթներին մէկն ու մէկի ընդունումը ի՞նչ գործնական հետեանքներ կարող է ունենալ այս կամ այն ազդի համար: Եւ նայեալը հանդամանօրէն քննութեան է առնում արաայայտուած տեսակէտները, ինքը կանպնելով նրանց կողմը, ովքեր հինը շարունակուելու դրոյթն են պաշտ-

պանում: Լաւ է մէջերէն նրա կարակացութիւնը:

«Ամփոփելով մեր ասիլիքը արծարծուած պրոբլեմի շուրջը, - ստում է Եսայիանը, - կարելի է հաւաստել, որ անցիական յեղափոխութեան յարթ-անակի ուժով միջազգային իրաւունքի նոր սուրբիկոս ինքնին չի ծնուած, այլ անընդմիջելիօրէն պահպանուած է մարիկնը, որը նոր պայմաններում մարմնաւորում է պետական իշխանութիւնը իր ձեւը վերցրած նոր հասարակական դասակարգի շահերը: «Ազգային պետականութիւն» եւ «պետութիւն» հասկացողութիւնները քննարկելով փոխադարձ կապի մէջ եւ միջազգային-իրաւական պրոբլեմի լայն տակ, կարելի է ասել, որ միջազգային իրաւաստեփոխութեան ազդիքը սուեալ ժողովրդի պետականութիւնն է: Տուեալ աւելիքն պետութիւնը միջազգային իրաւունքի սուրբիկոս է ոչ թէ նրա համար, որ նրանում բազմական իշխանութիւնը գտնուած է այս կամ այն հասարակական դասակարգի ձեւում, այլ որ սակայ է հասարակութեան բազմական կայուն կազմակերպութիւն: ... Տուեալ ժողովրդի պետականութեան, այսինքն կայուն բազմական կազմակերպութեան անընդմիջելիութեան փաստից բխում է այդ պետութեան միջազգային իրաւաստեփոխութեան անընդմիջելիութեան սկզբունքը: Դա իր հերթին նշանակում է, որ տուեալ սուվերէն պետութիւնը միջազգային իրաւունքի սուրբիկոս է հանդիսանում անկախ նրա սոցիալական եւ բազմական կառուցուածքից»:

Այս է Եսայիանի տեսակէտը տուեալ հարցում:

Դրանից էլ բխում է, օրինակ, Եսայիանի հետեւեալ հաստատումը, թէ՛ «Հայաստանի պետական անկախութիւնը Սովետական Ռուսաստանը մանաչել է դեռեւս 1920 թուի Օգոստոսի 10-ի առաջ-հայկական համաձայնագրով», իսկ «Սովետական Ռուսաստանի կողմից անցիալիտական Հայաստանի ու նրա կառավարութեան մանաչումը թուականը

պետք է համարել 1920 թուի Դեկտեմբերի 2-ը» :

Այս դրոյթից երևում է, որ Եսա-Լանը կզրկուցնու՞մ է, թէ՛

«Հայաստանի մայրենի լեզուական հանրապետության կառավարության կմեմբ էադաբական բնոյթի բոլոր պայմանագրերը, որպէս ժողովրդի շահերին չհամապատասխանող, չեղեալ յայտարարուեցին Սովետական Հայաստանի կողմից : Չեղեալ յայտարարուեցին սոցրկացուցիչ փոխառութիւններն ու պարստերը : Դրա հետ մեկտեղ Սովետական Հայաստանը ուժի մէջ պահեց մայրենի իշխանութեան կազմից կմեմբ տնտեսական ու վարչական բնոյթի մի շարք պայմանագրեր : Սովետական Հայաստանի միջոցառւիմ-իրաւական պրակտիկան ցոյց է տալիս, որ մա յախում կերպով չմերժեց մայրենի Հայաստանի Հանրապետութեան միջոցառւիմ-պայմանագրային իրաւունքներն ու պարտականութիւնները : ... Այսպիսով, սովետական իշխանութիւնը ո՛չ միայն պահպանեց Հայաստանի իրաւասութեան իրենը, այլև նրան դարձրեց իմպերիալիտական աշխարհից միանգամայն անկախ սոցիալիստական պետութիւն» :

Մէջբերումներն անում ենք առանց մեկնաբանութեան, քանզի ինքնին արդէն պարզ կերպով արտայայտում են հեղինակի տեսակէտները :

Եսայեանն իր գրքի երկրորդ բաժնի շորս գլուխներէ մէջ յաջորդաբար կանգ է առնում ո՛չ միայն Խորհրդային Հայաստանի կազմաւորման ընթացքի, միջազգային իրաւունքի սուբիէկտ մնալու հարցերի վրայ, այլև շարադրում է Խորհրդայինացումից յետոյ երկրի ունեցած միջազգային պայմանադրային կապերի բնոյթն ու ձևերը, արտաքին յարաբերութիւնների դժով պիտական մարմինների կազմն ու գործունէութիւնը եւ այլն, միշտ ելնելով եզրափակման մէջ ձևակերպած այն միանգամայն վիճելի դրոյթից, թէ՛ «սովետական իշխանութիւնը Հայաստանում հայ ժողովրդի ազգային իշխանութիւնն է : Այն, - իբր

թէ, - հաստատուել է հայ ժողովրդի կամքով, հայ ժողովրդի կողմից, հայ ժողովրդի բարօրութեան համար» : Թող լինի՛ եթէ հնարաւոր է, խանգարող չըլլայ : Միայն թէ՛ իսկապէ՛ս լինի : Սակայն գիտենք, որ մինչայժմեան պատմութիւնն ուրիշ բան է ասում : Այդ դէպքում, ինչի՞ն հաւատալ, դառն իրականութեանը, թէ՛ զեղեցիկ յայտարարութիւններին : Միթէ՞ «սովետական իշխանութեան յաղթանակով Հայաստանը դարձաւ իսկապէս անկախ, ինքնուրոյն պետութիւն», - ինչպէս պնդում է Եսայեանը :

Եսայեանը եզրափակման մէջ անդրադառնալով առաջին աշխարհամարտի կործանարար հետեւանքներին՝ հայ ժողովրդի համար, մեր հողային անշարժ կորուստներին, ազգային ու պետական հետադայ մասնակի վերածննդին, իր խօսքը աւարտում է լաւատեսօրէն, գրելով, թէ՛

«Հայ ժողովուրդը պատմական անարդարութիւնների միակ գոնը չէ : Տարբեր ժամանակներում գորեղները յօշուտել, թալանել են իրենց գոներին՝ թայն ու անգոր ժողովուրդներին ու նրանց պետութիւնները : Սակայն սրա հետ մէկտեղ մոյն պատմութիւնը աւելի կամ պակաս չափով, վաղ թէ ուշ անարդարութիւնները վերացնելու պատմական օրինակներ է ցոյց տուել» :

Այստեղ լիովին միանալով հեղինակի տեսակէտին ու դրքում արտայայտուած հայրենոյթ արդար ցանկութիւններին՝ փոկենք նաեւ մեր խօսքը :

4.

1958 թուականից սկսած, Հայաստանում պետականագիտութեան դժով լոյս են տեսել բաւական թուով հայերէն ու աստիճէն աշխատութիւններ եւ յօդուածներ : Թէեւ նրանց բովանդակութիւնն ու գաղափարական մակարդակը տակաւին շատ է հեռու դոհացուցիչ լինելուց, այնուամենայնիւ անձխտելի է, որ իրականում կայ աստիճանական յա-

նախադիմութիւն, ծաւալում եւ խորացում, ճշմարտութեանը այս կամ այն ձեւով մօտենալու ճիւղ, լուրջ հարցադրումներ ստալ քաշելու եւ պատշաճ պատասխան ձեւակերպելու քաղաքացիական վերաբերմունք: Բացի այդ, պետականադիտութեանը առընդուող հարցեր են արծարծում նաեւ ոչ-մասնագիտական, այլ բնօրէի հրատարակութիւնները, նոյնիսկ արուեստի ու գեղարուեստական գրականութեան մէջ: Կայ աւելին. Ժողովրդի կեանքի առօրեայ արասայտութիւնները ոլորտում զրպեւում են անբնական խմորումներ, որոնք ցոյց են տալիս, թէ մարդկանց համար ի՞նչ կշիռ է ձեռք բերում պետական կազմակերպութեան սկզբունքը, հրապարտում ու գործի մղում: Իրանք թարմացնում են Պաշտօնական մթնոլորտը, առաւել լիցքատրում կենսունակ ուժերին եւ հորիզոն բացում:

Այդ բոլոր տեսանկիւն ու անտեսանկիւն իրողութիւնները, ձեւակերպում ու անձեւակերպ տրամադրութիւնները ներշնչում են հաւատալ, որ գործ ունենք պետական իրաւագիտակցութեան ձեւաորման, նրա հաւաքական գործօն դառնալու երեւոյթի հետ: Այդ ճանապարհը ինքնին երկար է, կեանքներով լի եւ ճիւղաւորում: Մենք ցանկացանք պարզապէս ուրուագծել այդ ճանապարհի մանրանկար պատկերը: Եւ քանի որ ամբողջ ճանապարհի պատկերը տալու մեր փորձը ընդամէնը մի յօդուած է, թռուցիկ ակնարկ, շունենք նաեւ հարցն իր լայնութեամբ ու խորութեամբ ներկայացրած լինելու որեւէ զգացում:

Մինչդեռ Հայաստանում նկատուող իրաւագիտական աշխուճացումը չի կարող հայութեան ճակատագրով ապրողներին արդար գոհունակութիւն չպատճառել: Իրաւագիտութիւնը մշակոյթ է, հողեկան սճի եւս մի արտայայտութիւն, նուաճում: Բայց միաժամանակ նաեւ զէնք, հանրային սեփականութիւն եւ հարստութիւն: Այդ զէնքը չի կարող կերտուել ու գործածուել, եթէ Ժողովրդի իրաւագիտացման ու իրաւագիտակցու-

թեան դաշտը անձակ է կամ որոշ ժամանակով բարձրթողի մասնուած: Յիշուի, ի՞նչ կարող են անել անհատ, թէկուզ եւ խորամտաւ ու ճարտար իրաւագետ մտածողները, ի՞նչ կարող են անել թէկուզ եւ ամենակորովի ու ամենաեռանդուն հանրային գործիչները, երբ իրենց թիկունքում չեն զգում խլրատացող ու վիտակից բաղմութիւնների ուժն ու ազահամ շնչառութիւնը, Հանրապետարի բերել սուեալ հաւաքականութեան ընդերքում խմորուող տրամադրութիւնները, ձեւակերպել եւ ապա պատրաստի բնականաբանութիւնների կերպարանքով ներկայացնել նոյն հաւաքականութեանը, լուսաւորել նրա հաւաքական միտքն ու ճանապարհը, - ահա, մեր կարծիքով, ճշմարիտ իրաւագիտութեան կոչումը: Հայ իրականութեան մէջ, կեանքի փորձից դատելով, երբեք ապարդիւն չեն անցնի ազգային պետականագիտութեան կենսական հարցերի արծարծումները: Ընդհակառակն. քանի որ արդէն ի պաշտօնէ իրաւագէտների աշխատանքներից առաջ ու նրանց զուգընթաց, գոյութիւն ունեն համազգային տարեբային խմորումները: Պետականագիտութիւնը, համապատասխան տեսական ու գործնական կարիքների գոհացում տալուց բացի, թերեւս կարող է նաեւ առաւել ամրապնդել ու զրահաւորել ազգային միտքը, միշտ լռելիայն յիշեցնելով, որ պետութիւն ունենալն ու պահելը միայն բարի ցանկութեան ու ձգտման արդիւնք է, այլ ուղղակի բաղմունակատ պայթարի տեխնիկա, ամէնօրեայ աշխուճութիւն, առաջին հերթին սեփական անեղծի աշխուճ անստան գիտակցութիւն: Թերեւս կարող է կրկին անգամ յիշեցնել, որ ոչ ոք այս աշխարհում ուրիշի համար սովորաբար պետութիւն չի ստեղծում ու պաշտպանում, ոչ մեծը, ոչ էլ փոքրը, ոչ մերձաւորը, ոչ էլ հեռաւորը, եթէ մէջտեղը փոխադարձ շահակցութեան բարոյական կամ նիւթական կոտան չկայ:

Լ. Մ.

(Մար. 2 եւ վերջ)

ԱՐՏԱՇԵՍ ՕՐԱԳԵԱՆ

Ա Կ Ն Ա Ր Կ

ՀԱՅ ՀԱՐՏԱՐԱՊԵՏԱԿԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ

«ԺԲ. – ԺԹ. ԴԱՐԵՐՈՒ ԿԱՅԿԱԿԱՆ ՀԱՐՏԱՐԱՊԵՏՈՒԹԻՒՆԸ»

Կ. Լ. Յովհաննիսյան

Այս գլուխը ստիպողարար շատ մը կրկնութիւններ կը պարունակէ բազմաթիւ նախորդներուն: Հեղինակը չէր կրնար խօսիլ ԺԲ.—ԺԳ. դարերու շինութիւններու մասին առանց նախապէս արդէն գոյութիւն ունեցող շինութիւններուն ակնարկելու: Հայաստանի կառուցողական արուեստը հետեւողական է եւ ինքնուրոյն: Եթէ դարերու ընթացքին շատ բնական կերպով իր սահմանակիցներէն ազդեցութիւններ կրած է, սակայն երբեք չէ կորսնցուցած իր աւանդական ինքնուրոյն ձեւերը:

«Ակնարկ հայ ճարտարապետական պատմութեան»ը՝ եթէ մէկ հեղինակի գրելէն ետք ըլլար՝ բոլորովին տարբեր պիտի ըլլար Այնուամենայնիւ, Յովհաննիսյան, իր այս բաժինով, լիուրի կ'ամբողջացնէ նախորդ գլուխներուն պակասը: Անիկա շատ գեղեցիկ կերպով մեզի կը ներկայացնէ Հայաստանի քաղաքաշինութեան մէկ պատկերը, աշխարհիկ շէնքեր, տուներ, հիւրանոցներ, ջրմուղներ, քարաւանատուներ, արդիական շէնքեր, խանութներ, եւայլն, այսինքն՝ այնպիսի կառուցուածքներ, որոնք տնտեսապէս չաճարեր կրնային ըլլալ: Չէ մոռցած ակնարկել ճանապարհներու ցոնցին, ինչպէս եւ այն բազմաթիւ եւ այլազան կամուրջները, որոնք այդ ճամբաները իրար կը կապէին:

Հայաստանի պէս միաճառաւոր երկրի մը համար, շատ կարեւոր էր, լաւ քարաւանատուներ ունենալ: Անոնցմէ մեզի հասած են Թալիշի, ներքին Թալիշի, Եւայլի եւ Սէլիմի քարաւանատուները՝ կառուցուած սրբատաշ քարերով: Ասոնց յատակադիւր շատ պարզ է, քառանկիւն աղեղներով միացած, մոյթերու երկու շարքով բաժնուած երեք մասի կամ նախ: Մէջին մասը ընդհանրապէս աւելի լայն է: Շատ աղօտ կերպով լուսաւորուած: Ծամբորդներու հանդիստին համար այլ կը պարփակէին մէկ քանի սենեակ: Գտնուած են շատ աւելի մեծ քարաւանատուներ, որոնք, հանդիստի սենեակներէն դուրս, ունէին սպասման սրահ, արհեստանոց, խանութ, ճաշարան, եւայլն: Եւ որպէսզի այս քարաւանատուներու մէջ մեծ քանակութեամբ ամբարուած ապրանքը կարելի ըլլար պաշտպանել արտաքին յարձակումներէ, շատ ամրակուռ կերպով կը շինուէին անոնք. շտեղծուէին նոյնիսկ իրենց պաշտպանողական ամրոցները, կիսակլոր, հզօր աշտարակներով օժտուած: Անիի մէջ գտնուած են նաեւ միմիայն ճամբորդներու յատուկ կառուցումներ, մինչեւ 39 սենեակներով, որոնք կը կոչուէին Փնտուկ, որ արարերէն «Ճոնսուքն» է: «Պանդոկ»ին աղաւաղեալ մէկ ձեւը: Աշխարհիկ շինութիւններու կարգին, Յովհաննիսյան շատ կարեւոր

նորութիւններ կու տայ մեզի՝ կամուրջներուն առնչութեամբ: Թէպէտեւ, իբրեւ Հեռեւանք պատերազմներու, շատերը յայտնութիւն անհետացած են, իսկ մնացածներն ալ ի սպառ կործանած վիճակի մէջ, այսուհանդերձ, անոնց մէջ մինչեւ այսօր աչքի կը զարնին վարպետ կառուցողներու դործերը: (Անի, Սանահին, Աշտարակ, Եղեգնաձոր, Գառնի, Եւայն): Ասոնցմէ ամենամեծը Ախուրեան գետի վրայ ձգուած Զըրվըլը կամուրջն է, որ 30 մեթր տրամագիծով աղեղ ունի, իսկ ամբողջ երկարութիւնը 126 մեթր է: Շատ հետաքրքրական է իր մէջէն անցնող խողովակներուն ցանցը, որ ջուր կը փոխադրէ մէկ ափէն միւսը:

Շատ հետաքրքրական է Ժ.Ֆ. դարուն շինուած Վաննի թագուհիին կամուրջը, շինուած Գերէզ գետի վրայ: Անիկա ունի 17,50 մեթր տրամագիծով աղեղ մը, որ մինչեւ այսօր գոյութիւն ունի: Յարութիւնեան կը վիսայէ, որ տակաւին այսօր 8 թոննոց ծանր կառքեր անոք վրայէն կ'անցնին:

Կան նաեւ բազմաթիւ դղեակներ, անտիկ բարձունքներու վրայ կառուցուած եւ աշտարակաւոր հզօր պարիսպներով ամրացուած:

Օրինակի համար, Ամբերդը, Լոռին, Տիղնիսը, Բլնին, Եւայն, անոնց հաշուելու կիլիկեան Հայաստանի ստուարաթիւ դղեակները, որոնք տակաւին չեն ուսումնասիրուած, կ'ըսէ Յարութիւնեան:

Հեղինակը մանրամասնօրէն կու տայ վերոյիշեալ դղեակներէն՝ Վահրամ իշխանի կողմէ կառուցուած Ամբերդի նկարագրականը: Բաղնիքը իր կաթնալատուով եւ լողարանով, որոնք կառն խողովակներով Արագածէն ջուր կը ստանային:

Ամբերդը, - կ'ըսէ Յովհաննիսեան, - հայ ճարտարապետութեան աշխարհի լուազոյն անսամբլներէց մէկն է:

Ժ. դարուն վերջերը եւ ԺԱ. դարու սկիզբները Հայաստանի դղեակներու հետ դուրսհան կը տեսնենք բազմաթիւ վանքեր: Իրաւ է, թէ անոնցմէ շատերը հիմնուած են Թ. դարուն, սակայն ժամանակի ընթացքին, դարձանալով, ԺԲ. եւ ԺԳ. դարերուն արդէն կատարեալ ճարտարապետական անսամբլներ կազմած են: Այս կարգի վանքերուն մէջ մասնաւորապէս աչքի կը զարնեն Սանահինը, Հաղբասը, Գեղարդը, Կեչառիսը, Հաղարծինը, Գոշափանքը, Մարմաշէնը, Եւայն:

Այս վանքերուն մէջ ամենաաչքառու մասը գաւիթներն ու ժամատուներն են: Ասոնք ընդհանրապէս վանական ամբողջութեան (complexe) ամենապլաստը եկեղեցիին արեւմտեան պատին կցուած սրահներ են, կեդրոնական չորս կամ երկու սիւներով, կամ առանց սիւնի, խաչածեւ կամարներով (որ եւ ջլանակամար կ'անուանեմ, Ա. Օ.): Ուրիշ սրահներ ալ կան, որոնք ծածկուած են ճիւղ ու ճիւղ բնակելի տուներու նմանութեամբ, այսինքն՝ հաղարաշէնով:

Ձանգակատուններուն կը հետեւին աղբիւրները, որոնք յաճախ շատ զեղեցիկ ճակտոններով օժտուած կ'ըլլային: Վերջապէս, կան նաեւ բազմաթիւ յուշարձաններ եւ խաչքարեր, մինը միւսէն զեղեցիկ:

Տ Ա Թ Ե Ի

Տաթեւ՝ հաւանօրէն Ե. դարուն շինուած է՝ Գորիսի շրջանի համայնուն գիւղին մէջ: Միւսիքի թագաւորութեան 48 վանքերէն ամենաշխաւորը եղած է: Ժ. դարուն հոն ապրած են բազմաթիւ վանականներ: Մեկուգ-

եան շրջանին մեծ միասնեք կրելով հանդերձ, ժՊ. դարուն կը սկսի վերջնականապէս ձեւաւորուիլ: ԺՊ. դարու կէսին արդէն իր համալսարանով եւ անոր կից մանրամասնաբար զարգացող շատ ծանօթ մշակութային կեդրոն մը եղած է:

Տաթևի վանքի ամենազինաւոր եկեղեցին եղած է ըստ բաւականի Պօղոս-Պետրոս եկեղեցին՝ կառուցուած 896 թ. Յովհաննէս վանահօր կողմէ: Կան նաև ժՊ. դարուն շինուած՝ աւելի համեմատ չափերով՝ Լուսաւորիչը, Աստուածածինը, Եւայն...:

Այս վանքին նշանաւոր կոթողներէն մին ճօճուող սիւնն է: Տաթևի վանքը, ամբողջովին սրբապատուաբար բլլալով, ներքնապէս կառուցուած են բնակելի շէնքեր, խանութներ, բաղնիք, Եւայն:

Ս Ա Ն Ա Հ Ի Ն

Այս ԼԵԱ, ինչպէս Տաթևը, նախապէս յղացուած յատկապէս մը վրայ չէ շինուած, այլ դարերու հորիւմէի մէկ արդիւնքն է: Այս ամբողջութեան հնագոյն յուշարձանը, Աստուածածնայ եկեղեցին, կառուցուած է ժ. դարու առաջին կէսին, Արաս Բազմասունիի շրջանին: 966-ին Պոստոլանյ թագուհին կը կանդնէ Ամենափրկիչը: Այս երկու յուշարձանները ընդհանուր ամբողջութեան զլիաւոր կոթողները կը կազմեն: Այս յուշարձաններուն միջև գտնուող տարածութեան մէջ է, որ, հետագային, ժԱ. դարու առաջին կիսին կան Քրիստոս Մարտիրոսի ձեմարանը հիմնուած է:

ԺԲ. դարուն աւելցուած են Ա. Գրիգորի եկեղեցին եւ զբառուներ: Քրատունը ունի քառակուսի յատկապէս եւ ծածկուած է կեդրոնական զմբէթով մը՝ պատերու միջին մասերուն կանգնած խիստ զեղեցիկ տէլաքարի եռասիւններու վրայ, խաչածեւոյ ջրանկամարներու վրայ յեցած:

1181-ին, Սանահինի երկու եկեղեցիներուն արեւմտեան կողմը կը բարձրանան երկու գաւիթներ, որոնք ծածկուած են նոյնպէս զմբէթով եւ կը լուսաւորուին զմբէթներու դազաթիւ վրայ բացուած բուրբակ լուսամուտով:

1211-ին կը բարձրանայ աւելի մեծ գաւիթ մը, որ կը կոչուի նախագաւիթ Աստուածածնայ եկեղեցոյ: Սա բոլորովին կը տարբերի միւսներէն: Եւանա է, երկու շարք ցածիկ սիւներէ կազմուած: Կը լուսաւորուի արեւմտեան կողմին վրայ գտնուած կամարակապ մեծ բացուածքներէ:

Շատ հետաքրքրական եւ բացառաբար զեղեցիկ է զանդակատունը՝ կառուցուած ժՊ. դարուն:

Սանահինի նարտարապետութեան շատ մօտ է Հաղբաւը, որ անկէ մօտաւորապէս 7 քիլոմէթր հեռու կը գտնուի:

Հ Ա Ղ Բ Ա Տ

Հաղբաւի ընդհանուր կազմը ութ շէնքերէ կը բաղկանայ. ի միջի այլոց՝ զանգակատունը (1245) հիւսիսային պատին կից՝ վանքին սեղանատունը, գաւիթը (1275) եւ բնակելի տուներ. ինչպէս նաև՝ մեծ գաւիթը (1185): Գլխաւոր եկեղեցին է Ս. Նշան, հիմնուած՝ Պոստոլանյ թագուհիի կողմէ: Միւս եկեղեցիներն են՝ Ա. Աստուածածին եւ Ա. Գրիգոր: Կան նաև զոնգակատունը, գրատունը, մատանը եւ սեղանատունը:

Ս. Նշան եկեղեցին կից կայ ժամատուն գաւիթը (1185): Բոլոր ծածքերը ջրանկամարային են:

Ս. Նշանի արեւելեան պատի ճակատնի տակ գտնուող քառանկիւն խորշին մէջ կը գտնուին Գուրգէն եւ Սմբատ Թագաւորներու բարձրաքանդակները, չէնքէ մաքէթը ձեռքերին:

Հաղարատի գլուխին մէջ, հեղինակը շփոթանց ժլատ եղած է թուականներ տալու: Աւթէն աւելի շինութիւններու համար կու տայ միմիայն երեք թուական:

Գալով Ս. Աստուածածնայ եւ Ս. Գրիգորի, երկուքն ալ ժԲ. դարուն շինուած են:

Համազասպը (1257), մասանը եւ սեղանատունը՝ ժԱ. դարուն:

Գ Ե Ղ Ա Ր Դ

Գեղարդ կամ Այրիվանք Հայաստանի ամենանշանաւոր վիճափոր կառուցուածքն է: Անիկա կը գտնուի Երեւանէն 38 քիլոմէթր դէպի արեւելք, ապառաժ լեռներու կողքին, հիմնուած՝ մօտաւորապէս Դ. դարուն: Իսայց այդ շրջանէն դրեթէ ոչինչ մնացած է: 1215-ին հիմնուած է կաթողիկէն՝ շրջակայ ժայռերու ներգաշնակութեամբ կառուցուած պաղպիթ քարէ: Գեղարդի գլխաւոր եկեղեցին եւ վիճափոր կառուցուածքները իրարու կապուած են: Հիւսիս արեւմտեան կողմը, Պոռչեան իշխաններու տոհմական դամբարանը կը գտնուի, որուն հիւսիս արեւելեան մուտքը դէպի Աստուածածնայ եկեղեցին կը տանի:

Երկրորդ յարկի վրայ կը գտնուի Պոռչ իշխանի որդի՝ Պապակի եւ անոր կնոջ՝ Ռուզուբանի դամբարանը (1288), որ ունի չորս սիւն՝ զաւիթի մեւում, կեղրոնական զմբէթային մասով:

Այրիվանքի մէջ կան նաև զանազան շփոթով շինուած վիճափոր խուցեր, որոնցմէ մէկուն մէջ քնակած է նշանաւոր պատմաբան Մխիթար, որ կոչուած է Այրիվանցի:

Յովհաննիսեան այս գլուխի վերջաւորութեան կ'ըսէ, որ Հայաստանի մէջ ուրիշ շատ մը վանքեր կան, որոնք աչքառու են իրենց պէսպիսութեամբ եւ մասնաւորապէս ճարտարապետական ձեւերու հարստութեամբ, բայց ոչ մէկ անուն կու տայ: Անշուշտ լաւ պիտի ըլլար, որ դոնէ անցողակի կերպով յիշէր մէկ քանի անուններ:

1080-ական թուականներուն կը ստեղծուի Կիլիկիոյ Ռուբինեանց իշխանութիւնը, որ ժԲ. դարուն վերջեր կը վերածուի Թագաւորութեան: Այդ շրջանի խոշոր քաղաքներէն ծանօթ են՝ Մայրաքաղաք Միւսը, ինչպէս նաև Տարսուսը, Ատանան, Անարդարան, իսկ նշանաւոր նաւահանգիստներ՝ Կոստիկոս եւ Այաս: Այս քաղաքները իրար միացնող ճանապարհներուն վրայ շինուած են մեծ թիւով բերդեր՝ ինչպէս Լամբրոնը, Գաղբակը, Կապանը, և այլն:

Կիլիկիոյ ամենամեծ քաղաքը Միւսն էր: Ըստ Կ. Լ. Յովհաննիսեանի, կիլիկեան քաղաքները բուն Հայաստանի քաղաքաշինարարական սկզբունքներով շինուած են, - որն է՝ լեռան մը զապաթը տեղաւորուած միջնաբերդը, պաշտպանուած հզօր պարիսպներով:

Կիլիկիա լեռնային երկիր մը ըլլալով, հոն եւս բուն Հայաստանի նմանութեամբ գոյութիւն ունեցած են բազմաթիւ վիճափոր կառուցուածքներ:

Այստի պարիսպները կը յիշեցնեն Անին: Անշուշտ, Հայ ժողովուրդը Կիլիկիոյ մէջ եւս կը շարունակէ եկեղեցիներ շինել, որոնք ընդհանրապէս պաղիթեական եղած են: Այսինքն՝ երկայնական, հետեւելով, հաւանորէն, եւրոպական սովորութեանց: Գտնուած են նաեւ զմբէթաւոր պաղիթեներ, ինչպէս Սիւ քաղաքի Ս. Սոֆիան:

1376-ին, Կիլիկիան կը կորսնցնէ իր հայկական Թագաւորութիւնը: ԺԱ. դարէն մինչեւ ԺԳ. դարը, Հայաստանը, ոտնակոխ զանազան քարթաւորութիւններէ, տնտեսապէս բոլորովին կը քայքայուի: Ժողովուրդը, բոլորովին յուսահատ, կը սկսի գաղթել զէպի արտասահմանեան հեռաւոր երկիրներ, ի խնդիր ապահովութեան: Կը հիմնէ նոր քաղաքներ Խրիմի մէջ, Հասարակական բաղմաթիւ շէնքերով՝ որոնցմէ մաս մը ԺԳ. եւ ԺԶ. դարերէն մինչեւ այսօր պահպանուած են: Հին Խրիմի Ս. Խաչ վանքը, Հայաստանի վանքերու նմանութեամբ՝ ունի սեղանատուն, բազմաթիւ բնակելի շէնքեր, աղբիւր, եւայլն:

Երբ ԺԷ. դարու երկրորդ կէտին Հայաստան կը սկսի յարաբերաբար խաղաղ չըլլան մը ունենալ, հակառակ օտար զաժան լուծին, կը վերսկսի ճարտարապետական աշխատ. կառուցումներու: Խոր վիթրուպը, Գնդեվանքի Աստուածածինը, Մուղնին, Երեւանի Զօրուորը, Էջմիածնայ Եղապատը, Լենինականի Աստուածածինը, Տաթևի Անապատը, եւայլն: Այս եկեղեցիներէն մէկը քանին օժտուած են զանգակատուններով:

ԺԻ. դարուն, Հայաստանի ամենաաշքառու քաղաքը Երեւանը եղած է: Հոս է որ ամենամեծ քարտանապատները շինուած են, ինչպէս Կիւրծին, Զուզան, Զոարը, եւայլն:

Միւս կողմէ, ԺԹ. դարէն սկսեալ, արտասահմանեան գաղտնիքներ օրըտօրէ գարգանայով՝ կը սկսին հիմնել մեծ թիւով եկեղեցիներ, զրեթէ միշտ հարստանեան ոճով, ինչպէս Անթիլիաս, Լոնտոն, Գահերէ, Աղբասանդրիս, Սինկափուր, եւայլն:

Մանաւորաբար նկատելի են Հայաստանի բնակելի շէնքերը, որոնք զլիսուորաբար երկու մասի կը բաժնուին, յոնապիները եւ զաշտապիները: Լեռնայինները, ընդհանրապէս, կաղմուած են գլխատուն կոչուած ներքին կեղերնական սենեակէ մը, չըլլապատուած զանազան սենեակներով, մինչդեռ զաշտապիները փուլած են կեղերնական բացօթեայ տարածութեան շուրջը:

Լեռնային տուններու գլխատուն կոչուած մասը, կը ներկայացնէ բաւական ընդարձակ թառակուսի տարածք մը, ծածկուած հազարաշէնով, որ ընդհանրապէս կը յենի չորս կամ երկու փայտեայ սիւներու վրայ:

Մեղի հասած գլխատունները, կ'ըսէ՝ Յովհաննիսեան, մեծ մասամբ ԺԷ. եւ ԺԹ. դարերու գործեր են, իրենց ճարտարապետական ձևերով սերտօրէն կապուած դարերու խորքերէն եկած աւանդութիւններու հետ: Այդ կը հաստատեն յատկապէս Քսենոֆոնի նկարագրած Ե. դարու (Մ. Թ. Ա.) հայկական բնակելի տունները:

Իսկ զալով հարթավայրերու բնակելի շէնքերուն՝ անոնք ալ կապուած են սրբարտական բնակելի շէնքերու հետ, ինչպէս Արագած, Կարմիր Բլուր, եւայլն:

«Սրանով էլ բայելում է, դասական հայ ճարտարապետութեան գարգացման հիմնաւորք դարերի խորքից եկող պատմութեան ուղին: Այն տակ է ինչպէս աշխարհիկ, այնպէս էլ պաշտամունքային կառուցածքների հարուստ եւ կատարեալ մեծեր, մտայնացման խորութիւն, ճարտար-

յապետական կուռ ամսագրեր եւ ամսագրի վարպետներ», - կ'հզրակացնէ Յովհաննիսեան:

ԳԼՈՒԽ Է.

«ՍՈՎԵՏԱԿԱՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՃԱՐՏԱՐԱՊԵՏՈՒԹԻՒՆՆԸ»

Լ. Մ. Բաքաբախ

Աւելորդ է ըսել, որ մօտաւորապէս յիսուն տարի առաջ Հայկական նորահաստատ կառավարութիւնը անցեալէն ոչինչ ժառանգեց, ի բաց առեալ Հարիւրաւոր կիսակործան յուշարձաններէ, վկայ՝ Հին փառքերու, որոնք կարծես կ'ողբային օրուան թշուառութեան վրայ:

Ուրեմն, Հայկական կառավարութեան առաջին դործերէն մին կ'ըլլայ անմիջապէս զարկ տալ կառուցողական աշխատանքներու: Ականաւոր ճարտարագետ՝ Ալեքսանդր Թամանեանի կը յանձնուի պարաստել նոր քաղաքներու յատակագրութիւնը: 1924-ին՝ Երեւանի, 1925-ին՝ Լենինականի, 1928-ին՝ Էջմիածինի, Ինչպէս նաեւ 1929-ին՝ Ախտալի, նոր Բայազիտի եւ Արարիկի յատակագրութիւնը հետզհետէ կը վերջանան:

Երեւանը, ըստ Թամանեանի յատակագրին, բաժնուած է զանազան շրջաններու, - մշակութային-լուստարական Հիմնարկներ, բարձրագոյն դպրոցներ, առողջապահական, առևտրական Հիմնարկներ, արդիւնաբերական ձեռնարկութիւններ, եւ այլն:

Մայրաքաղաքի կեդրոնական մասէն հար կու գան բարձրագոյն ուսումնական Հաստատութիւններ եւ մշակութի թաղամասերը, ժողովրդական տունը, Գեղարուեստական Ուսումնարանը, Երաժշտանոցը, եւ այլն:

Սակայն, կարճ ժամանակի ընթացքին, Երեւանի քնակչութիւնը այնպիսի Հակայական յարմով կ'աճի, որ 1939 եւ 1951-ին, Թամանեանի յատակագրից զանազան փոփոխութիւններու կ'ենթարկուի:

Թամանեանի ստեղծագործութեան գլուխ-գործոցը կառավարութեան Տունն է, որմէ ետք կու գայ Օֆերայի եւ Պալէթի Հակայական շէնքը:

Թամանեան՝ հրաշալի գաղափարը ունեցած է, Հասարակական բոլոր շէնքերը անանդական Հայկական ճարտարապետութեամբ օժտելու, ինչ որ Երեւանին փնքնայատուկ երեւոյթ կու տայ: Դիւրահանկեալ է որ ժամանակին երիտասարդ յատակագրիչները, խտրելն Հակառակած են Թամանեանի այդ գաղափարին՝ «արխայիկ» (Հնադարեան) որակելով զայն, բայց, ի վերջոյ, ինք տարած է վերջնական յաղթանակը:

Երեւանի աշտու շէնքերը, ի բաց առեալ վերեւ յիշուածներէն, Հետեւալներն են, - Մթաթիոնը, Մատենադարանը, Գիտութիւններու Ակադեմիան, Կոնսակի դործարանը, Երկաթուղային կայարանը, «Արմենիա» Հիւրանոցը, քաղաքային ծածկուած շուկան, Մոսկուա կիսոթատրոնը, Պոլիտեխնիկական Ինստիտուտը, Շահումեան Հրապարակը, եւ այլն, եւ ասոնց կողքին՝ անհամար բնակելի շէնքեր, որոնք, ընդհանրապէս, ըստ դաւրու պահանջներուն, նոր ճարտարապետութեամբ շինուած են:

ԵԶՐԱՆԱՑՈՒԹԻՒՆ

«Ակնարկ Հայկական ճարտարապետութեան» գրքի ամենախոցելի կէտը լեզուն է: Ամբողջ գիրքը այնպիսի օտար բառակոյտի մը խորը թաղ-

ած է, որ կը խորհիմ, թէ պիտի զայ օր մը, որ հայ մասնագետներ, որ-
պէսդի գիրքին հայկական դիմագրիմը մէջտեղ հանեն, խորունկ, շատ խո-
րունկ պեղումներ պիտի ընեն:

Երբ ամէն կերպով կը ճզնինք ապացուցանել, որ Փ. դարէն սկսեալ
մինչև ժ.Պ. դար ինքնուրոյն, բարձրորակ ճարտարապետութիւն մը ունե-
ցած ենք, պէտք է ընդունինք նաեւ որ հայ ժողովուրդը համապատասխան,
ինքնայատուկ հայերէն բառեր ալ կիրտած ըլլայ:

Օրինակ՝ հազարալէնք, հազարալէն, կամ սողոմաքաշ, կը նշտնակէ
հազարաւոր վայտէ զերաններով կամ ձողերով շինուած գմբէթ մը, որ
մեզի կու զայ հազարաւոր տարիներու խորհրէն: Կասկած չկայ որ ասոր
նման ուրիշ բառեր ալ կան, որ պէտք է փնտռել մեր այնքան հարուստ
մատենագրութեան կամ հասարակ ժողովուրդի բառապաշարին մէջ:

Շատ լաւ կ'ըսէ Ս. Վարդանեան իր հայկարան ժողովրդական բը-
նակելի տուներու ճարտարապետութեան հատորին մէջ, թէ լըջօրէն կարող
է հարստանալ մեր ճարտարապետական բառապաշարը, եթէ օգտագործենք
ոյն բառերը, որոնք ժամանակին դործածուած են եւ սակայն այժմ մոռա-
ցութեան են մատնուած:

Գիտական (technique) օտար բառեր դործածելու հարցը ինչքան
կը կնճռոտի, երբ վայրկեան մը երեւակայենք, թէ ի՞նչ պիտի պատահէր,
եթէ արտասահմանեան հայ հեղինակները, որոնք Եւրոպայի եւ երկու Ա-
մերիկաներու մէջ ուսանած են, արտայայտուին Փրանսերէն, իտալերէն,
չեքաներէն, անգլերէն, սպաներէն գիտական բառերով, այնպէս՝ ինչպէս
կ'ընեն մեր արեւելասահայ եղբայրները, դործածելով ռուսերէնը, որ, վերջ ի
վերջոյ, զերթէ միշտ աղաւաղեալ Փրանսերէն է: Կատարեալ Բարելոն:

Ձեռ գիտեր, թէ որքան համոզիչ կ'ըլլանք, երբ աւելորդ օտար բա-
ռերով կ'ուզենք համոզել մեր հայ ընթերցողները, սփռուած աշխարհի չորս
ծագերուն, թէ՛ մեր նախնիքներու արուեստը, զարեւու ընթացքին իսկա-
պէս ինքնուրոյն եղած է: Աւելի տուած ենք, քան առած:

Ս. Խ. Մնացականեան (էջ՝ 144) Մաստարայի մասին խօսելով կ'ըսէ.
«Ներքին տարածութեան վրայ (11մ. 20X12.00) դերիշխում է հսկայածա-
ւալ լայնահիստ գմբէթը»։ Գմբէթին տրամագիծը շի տար, բայց անիկա
սա առաւելն 6-6 մեթր կրնայ միայն ըլլալ: Հապա՞ Ս. Սոֆիայի կամ Հոռո-
մի Ս. Պետրոսի գմբէթներուն համա՞ր ինչ ածական պէտք է դործածել,
որոնց տրամագիծը 34.60 եւ 42 մեթր է մօտաւորապէս: Սա գիտութիւն է,
ոչ թէ վէպ:

Վերջերս, երբ Ս. Հռիփսիմէի ներքին ծեփերը վար կու տան, Մնա-
ցականեան կ'ըսէ որ, քարագործ վարպետներու նշանադրերը ի յայտ կու-
գան: Միթէ այդքան դժուար՞ դործ էր նշանադրելու նմուշները արտագրել,
ինչպէս որ Թորամանեան ըրած է Զուարթնոցի պարագային: Երբ, պատ-
մութիւնը մեզի կ'աւանդէ, որ ի. դարուն ամբողջ մերձաւոր արեւելքը հայ
ճարտարապետներով եւ քարակոփներով ողողուած էր, որոնք անկասկած
մեծ թիւով եկեղեցիներ, պալատներ եւ ամրոցներ կանգնած են, այսօր
մեզի համար շատ դժուար է դանել, թէ որոնք են այդ շինութիւնները:

Միակ «ստորապրութիւնը», եթէ այդպէս կարելի է ըսել, այդ նշա-
նադրերն են, որոնցմով կրնանք զանազանել, եթէ նոյնիսկ սճական ուրիշ
յառկանիչներ ալ չկան:

Ի գէպ, ո՞ւր են Հոփփսիմէի լափերը:

Ձուարթնոցի նուիրուած էջերը, իսկապէս շատ գեղեցիկ են: Մնացականեան շատ անգամ բանաստեղծական շատ յուզիչ էջեր կու տայ, որ իսկապէս շատ հաճելի են, բայց թեքնիք տեսակէտով բաւական տկար կէտեր կը պարունակեն:

Արդեօք Մնացականեան չի՞ կարծեր, որ Է. դարու սկիզբներու շինութիւններու մէջ ամէն տեղ եռայարկ ծառայային կառոյցներ տեսնելով շատ բռնազրօսիկ կ'ըլլայ:

Ձուարթնոց իր այնքան բարդ յառակադիծով, իրականին մէջ, շատ պարզ երկրաչափական տարազի մը տրոհիւնքն է (էջ՝ 164-165). բայց ինչո՞ւ գոնէ անգամ մը ցոյց չի տար այդ հրաշագործ տարազը:

Ո՞ւր են Ձուարթնոցի լափերը:

Ինչո՞ւ չի յիշեր իսկ, ներքին խոյակներուն վրայ դառնուած շատ յատկանշական յունարէն տառերը:

Յայտնի իրականութիւն մըն է, որ մինչև այսօր Ձուարթնոցի երկրորդ յարկը տանող սանդուխէն ոչ մէկ հետք գտնուած է: Մաղմանեան նկատի առնելով Արթիկի կիսաքանդ պատերը, որուն յատակադիծը շատ կը նմանի Ձուարթնոցի ներքին քառակոնք մասին, ցոյց կու տայ անոր արեւմտեան խորշին պատի հաստութեան մէջ գտնուած սանդուխք. «Հաւանօրէն, — կ'ըսէ Մաղմանեան, — Ձուարթնոցն ալ նման մի սանդուխ սունէր, որը երկրորդ յարկ կը տանէր»: Եւ սակայն Ագարակի յատակադիծը շատ աւելի մօտ է Ձուարթնոցի յատակադիծին (միշտ ներքին մասին է խօսքս), նաժանաւանդ երբ հոնկէ վերցնենք արեւելեան խցիկը: Գիտե՞նք թէ ուր է սնոր սանդուխքը:

Սահինեան (Գլուխ Գ., էջ՝ 114) մեզի կը ներկայացնէ միաւորներով կազմուած տաճարներու յարաբերական չափերը, բայց չիմ հասկնար, թէ աւելի համոզիչ ըլլալու համար, ինչո՞ւ միաւորներով կազմուած գոնէ՛ մէկ տաճար իբր օրինակ չի բերեր:

Գարձեալ, Սահինեանն է, որ (էջ՝ 123) աւտապետական ըրջանը կը ներկայացնէ, շատ գեղեցիկ ցուցատախտակով մը, ցոյց տալու համար եռանաւ պաղիթներով կազմուորման ընթացքը, բայց այդ տախտակը կարդալու համար կատարեալ վճուկ մը պէտք է ըլլալ: Եւ ըսել, թէ դասաորման այդ ձեւը շատ հանդամանօրէն եղած լաւ աշխատանք մըն է: Բայց ո՞ւր են թուականները:

Օձուների կոթողի քանդակները (էջ՝ 93) լաւ պիտի ըլլաք, եթէ աւելի մեծ աստիճանաչափով ցուցադրուէին, որպէսզի մեր աչքերով կարենայինք տեսնել հարաւային կոթողի վրայ ցոյց տրուած Ս. Հոփփսիմէի աւանդավէպը եւ անոր նուիրուած վկայարանի ուրուագիծը:

Նկատելի է, որ Սահինեան իր շատ մը նորակերտ բառերով, սոսցւացքներով եւ ոճով՝ ճարտարապետութեան գրականութեան մասնաշատուկ լեզու մը կը ստեղծէ: Իսկապէս, ան ունի այնպիսի՛ էջեր, որ մեծ հաճոյք է կարդալը, բայց, չեն պակսիր այնպիսի էջեր ալ, ուր աւելորդ օտարաբանութեանց մէջ կը խեղդուի:

Որովհետեւ գիրքը մէկ հեղինակի գործ չէ, աւելորդ կրկնութիւններ չեն պակսիր:

Մնացականեան ստէպ կը կրկնէ, թէ... «կառուցուածքների ընդհանուր չափերը թելադրում են գմբէթի շտապիղով, եւ հնարաւոր չէր քիչ թէ շատ մեծածաւալ տաճարներ կառուցանել, առանց զգալիօրէն աւելցնե-

լու գմբէթի տրամադիծը...»: Մօտաւորապէս նոյնը կ'ըսէ Սահլինեան (Դը-
լուի Գ., էջ՝ 114):

Տաթևի վանքը (էջ՝ 186) խիստ նշանակալի յուշարձան մըն է, որ
սակայն ոչ մէկ լուրջ պատկերի կ'արժանանայ: Ո՛չ արտաքին եւ ոչ ալ
ներքին նկար: Թիւ 88-ը հազիւ թէ անճարակ գրօսալրջիկի մը ալլամբին
պիտի վայելէր: Մի՞թէ հեղինակին համար այդքան դժուար էր պատկերա-
հան մը գրկել Տաթևի վանքը եւ տեղւոյն վրայ պատշաճ լուսանկարներ
հանել: Նոյնիսկ կրնար շատ դիւրաւ Ստրիլիկովսկիի գործէն արտատպել
շատ գեղեցիկ եւ յստակ լուսանկարներ (էջ՝ 694-695):

Աղթամարը, որ Երեւանին այնքան հեռու է եւ դժուարամտալի,
այսուհանդերձ շատ աւելի մանրամասնեալ կերպով է ներկայացուած: Բա-
ցայտ է, որ հեղինակը կամ գիրքը կազմող խմբագրական մարմինը ան-
հող պոնուած է:

Մնացականեան չափազանց քիչ տեղ կու տայ Անիի Մայր Տաճարին:
Նոյնը կարելի է ըսել Առաքելոցի մասին: Մոռցուած են Առաքելոցի, Ինչպէս
նաեւ Տիգրան Հոնենցի, Մարմաշէնի, Ամակուի եւ Ռիսասի յատակադիծերը:
Ուրիշ կարեւոր կէտ մը եւս, - Աղթամարի Ս. Խաչի գմբէթին փլլելուն եւ
անոր վերանորոգումի պարագան մոռցուած է, ըստ այն արձանագրու-
թեանց, որ կը գտնուի հարաւային պատին, Սաւուդի եւ Դաւիթի բարձրա-
քանդակներուն վրայ: (Տէ'ս, Ս. Տէր Ներսէսեանի «Աղթամար»ը, սնդլե-
րէն, էջ՝ 88):

Կարեւոր մոռացում մըն է նաեւ անուանացանկին քով յուշարձան-
ներու ցանկը: Յիշենք ուրիշ թերութիւն մը եւս, որ ընդհանրապէս, Հա-
յաստան տպուած գիրքերուն ամենամեծն է: Անոնց կազմը: Գիտական երկ
մը վէպ չէ, որ երբ անպամ մը կարգանք, վերջացաւ: Գիտականը միշտ
թղթատուելու ենթակայ է, որուն պատճառաւ եւրոպական համանմոն
գիրքեր շատ գիմացկուն կազմ կ'ունենան: Ձեմ խօսքի թուղթին եւ տպա-
գրութեան մասին:

Եզրակացնելով, պէտք է ընդունիլ, որ օձկնարկ հայ ճարտարապե-
տական պատմութեան» երկը անկասկած աւելի լաւ պիտի ըլլար, եթէ
միակ հեղինակի մը գրիչէն ելլէր: Սա առաջին փորձն է: Յայտնի է, որ
հապճեպով պատրաստուած գործ մըն է: Այսուհանդերձ, բոլոր իր թերու-
թիւններով միասին, խիստ արժէքաւոր ուսումնասիրութիւն մը ըլլալէ չի
զազրիք:

Այժմ մեզի կը մնայ անվերապահօրէն շնորհակալ ըլլալ պատուար-
ման հեղինակներուն եւ խմբագրական մարմինն՝ այսպիսի հոյակապ եւ
աննախընթաց աշխատասիրութիւն մը մեզի տուած ըլլալուն համար:

Ա. Փ.

(Շար. 4 եւ վերջ)

Յ. Խ. ՄԱՐԳԱՐԵԱՆ

ՏՐՏՄԵՐԳՈՒ ԲԱՆԱՍԵՂԵՐԸ

«Կեանքը՝ լայնատարած վերք մը» համարող ու իր «ալեւալոյսի ստեղծումներին մէջ ապրող» Արսէն Երկաթ հայ բանաստեղծը՝ կէս դարէ աւելի ժամանակին մէջ, իր գրական վաստակով, երկնած է հայերէնն ու ֆրանսերէնն հատարներու շարք մը, որոնք կը պարփակեն ազգային ու մարդկային իր մարմնակերպն ու մտքումները:

Կեանքին լայն պատարար՝ պայծառ երանգներ չունի իրեն համար, ժամանակի հոլովոյթին այլազան երեւոյթները զինքն չեն խանդավանք: «Եզրայտականք»ի հեղինակը՝ երազարար սկզբնական կը մայի անցեալին, որ ծածկւած է տրոստիսեան մշուշով: Եթէ միշտ է որ գրող մը ~ առաւելաբար բանաստեղծը ~ պարտաւոր է անկեղծ գլուխներ իր եսին հետ, ու թուղթին յանձնել միայն ո՛րն է որ հարազատ ցոյցումն է իր իսկական խոր ապրումին, Արսէն Երկաթի պարագային, պէտք է ընդունի, որ ան ամբողջովին հարազատ մընացած է իր եսին ըսած գրացական եւ իմացական զեղումներուն:

Իր եսին հաւատարիմ մնացած բանաստեղծը՝ ապրած է իր շնորհալի տարաբախտ տղոց հետ, որոնք արիւն անասն ամէն հորիզոնի տակ», ու՝ իր գգայուն սիրտը՝ արիւնեցաւ ի տես այն համահայկական ճայտայտումին, որուն անբնորոշ տարածուեցան մինչև մեր իմացութեան կալուածին որմերուն տակ...

Մեր ազգային կեանքին վրայ, մըթընազը պատած էր աւելի քանոր խաւով՝ քան Տէրեանի «Միջուկի մըմունջներ»ու մշուշը...

Մեծատըր, - իմբնամբոփ բանաստեղծը՝ իր ազգին որք բեկորներուն հետ՝ տարաբան զարծու ու լռութեան

մէջ ապրեցաւ անոց հոգեկան դառնութիւնը:

Առաւելաբար՝ զինք աւելի միշտ կը հասկնան իր տարեկիցները, որոնք երազային պատրանքը կ'ապրին բանաստեղծին ազօր ամբողջ տողերուն հետ:

Արսէն Երկաթ իրերուն, մարդոց, բնութեան լուս մտքումութեան մէջ կը մեծախօսէ ծերացած իմաստունի մը ճշման, որուն անցեալ կեանքը ապառնի դարձած է արդէն, ու իր մարմնուն մայրածէն սեւեռած է մեծ անծանօթի գալուստին, որուն ոտնածայրը կը լսէ ուշացած հեռուէն:

Ահարոնեանի «Մշուղը» ի գար տեղը չէ երգած - *Ես չգիտեմ ի՞նչ ասել է պայծառ օր:*

Հայ հոգիին մէջ տրոստիսեան արմատացած է անհող, անհայրենիք դրութեան պատմառով, ու անտարակոյս, Արսէն Երկաթ՝ եթէ *պայծառ օր* ունենար, անոր բանաստեղծութեան մէջ չիլ մը աւելի լսելի պիտի դառնար խիստի թրթռացումը:

Ան, իր կէս դարու մշակած գրականութեան մէջ՝ որոնց ու չգտաւ այդ պայծառ օրը, անա թէ ինչն է իր «ալեւալոյսի ստեղծումներին մէջ ապրող» բանաստեղծը իր անբնական «ընդհատ էջերուն» մէջ անգամ կը շարունակէ իր արմուտը պայծառ օր մը գտնելու եւ իր հոգին շնորհակցելու համար:

Գանատայի մէջ, ուր հաստատուած է ան, մթնոլորտը ցուրտ է ու այնտեղ տեղաւայրուած հայութեան բոցը կը պակսի իր մարմինն ու հոգին տախտանայու համար, որովհետեւ հայութեան վիճակուած *եղիցները*՝ լուսաւոր օրերու խոստումը չեն տար մեզի...

Յ. Խ. Մ.

ՎՆԵՆԵՐԳՈՒԹԻՒՆ

ՀԵՂԻՍԱԿ՝ ԼԵՒՈՆ՝ ՎԱՐՂԱՆ

Արդէ ընկերութեան եւ սրտ խառնուածքի ու այխարհիմացութեան տէր բանաստեղծներու միջև կապի խզումի վարկածը հաստատող վերահայրութեան մըն է ուխտուն էջնոց այս գերթորազադիբը, ըյս սեռած վերջերս՝ «Աեւան» հրատարակչատան կողմէ:

Պատմութիւնն է՝ «Մարդըրուն դիմ սիրտը փակ», մարդոցմէ ցաւ եւ յուստխարութիւն կրած աղու մը, որ սննեակին պատերը պարզիսկ ըրած լար ու բարի, բայց ամէնքն ալ նեղ սրերուն զինք մտցած մարդոց դէմ՝ կը փորձէ հազորակցութեան մտնել Գերազոյն ներկայութեան նեա, առանց խորհրդազոյցման (միտիտիքմ), առանց ժխտելու նաեւ կեանքի գեղեցկութեան իրականութիւնը, որ ստեղծագործութեան իսկ է Արարիչին: Կ'ապաւինի իր երգին, իր քառերու ուժին, անոնց մէջ գանկելով իր երբանկութիւնը եւ կեանքի մէջ տանելիք յաղթանակին ապահովութիւնը: Լոկ քառ ու երգի հարստութիւնը ունենալու գիտնովութիւնը չի տանի զինք նարկիկականութեան: Աեւի՛ ինքնազոյցմութիւն, ալ ո՛ր ինքնազոյցմութիւն: Գտն է, համեստօրէն, իրեն քաժին ինկած փոքրիկ կեանքէն, արեւի շողէն, պատուականը համբարոյց երկընթի կապտալէն: Եւ որքան ալ զանազան՝ յոյս մը ունի տակաւին, բան մը փոխելու մտազրուժ մը, անուաղը գարն մը իրականացնելու արտապնդում մը, որ իր ճեւեղը չկորսուի յաւէտ:

Արտայայտութեան մեղէ՛ ննչնալը ընտրած է Լեւոն Վարզան, դասական կաղապարներուն ամէնէն նեղը, գաժանն ու խառնապահանջը: Սեղմած, բանտարկած է հողին՝ ամէն անգամ 14 սողերու երկաթորոժի ետին: Կարծես՝ ուղած է բանաստեղծական արուեստի ճշգրիտ կաղապարը պատշաճեցնել իր հարկեան սննդութեան:

Բայց հնչեակը, Տիւպլէնն ասղին, եղած է փորձաքաղը բազմաթիւ բանաստեղծներու, եւ եթէ Հերեմիայի մտ կասած է, ըսնք կատարելութեան՝ անկէ առաջ ու անկէ ետք մախողութեան դատապարտած է այլապէս յաղտած բազմաթիւ սաղեղուններ: Մեր մէջ, գերթազակած այս կաղապարին վարդեայ կը հանդիսանայ Վ. Թէրէեան, որու դպրոցին հետեւորդ մըն է Լեւոն Վարզան, անոր մէկ հիւղին՝ ներքոնման կան բանաստեղծութեան ճամբէն քաշելով՝ իր հորիզոնը որոնող մը:

Իր ներկայացուցած 76 հնչեակներէն եւ ոչ մէկը կ'իրականացնէ Պուսլոյի քանգահած «Կանոնապահ» հնչեակը: Սակայն, Պուսլոյէն առջին յանգաւորման ազատութիւններ մեզ քեզիւմ հանդերձ՝ բանաստեղծները ստիպաբար յարգած են կառոյցի դասական պահանջը, շատ-շատ 15-րդ եւ վերջին առջ մը աւելցնելով, ուր բանաստեղծին մտանումը կամ հողեկան պտոճկուժը հասնի իր բարձրակէտին: Մնաց որ՝ մախորդ բար մ'իսկ կը խորտակէ, էքը ամբողջութեան, ալ սողերով շահուած գերթուածին շեղութիւնը: Միջնաբն, ալ կաղապարներու պարագային, յաղոյ առջ մը, երբեմն, կրնայ փրկել ամբողջ գերթուածը:

Լեւոն Վարզանի զոյցումներու եւ մտածումներու սննդեղութիւնը, ինքն իր հանգէց հաստարմութիւնը, գրելու արուեստի իրազեկութիւնը եւ առջակերտումի զիւրութիւնը անբարար, անզօր կը մնան տանելու իր հնչեակները խորքի ու մեծի ներգաշակ, լրիւ յաղտութեան:

Տասնէ աւելի հնչեակներու մէջ (2, 15, 23, 27, 29, 37, 39, 41, 42, 53, 58, և այլն) բանաստեղծութիւն ըմբռնելու սակթ կը ստեղծ

ձէ երիտասարդ զերթողազիրը: Ընթերցողին ու
զերթողին մէջէն, մտերմութիւն հաստատող առ-
ղեր, տունե՛ր հազուադիւս շնն հատորին մէջ:
Այսպէս՝

«Անցնող ասիւն պահի հետ կ'անցնի
մասնիկ մը խնամէ,
իւ կ'անհետի անցեալին մէջ
ճազցրացող լուսքեամբ,
Ասէն վայրկեան, ամէն օր կ'ըլլայ
փշրամբ մը լուսէ,
Որ հազիւ-հազ եղած խնդր' կ'ըլլայ յաւար,
կ'ըլլայ սուրբ: (ԹԻւ 23)

«Եւ արցունքիս քնդմէջէն կը ժպտի ամենուրեք:
(ԹԻւ 44)

«Ու տարիներն իմ անցան ետեւի մը պէս
հեռաւոր,
Ձաք կը լսես հազիւ քէ ու կը մոռնաս
ապա զայն
Երբ պէտք էր որ ան ըլլար սիրտից մէջ
հրա ամեն օրս: (ԹԻւ 56)

Սակայն բանաստեղծական տեխնիկայ զի-
նին ըմպելու յոյսը կը մնայ յոյս՝ առաջին հընչ-
հակէն մինչեւ վերջինը:

Տեղ մը՝ շեշտական շարժաստեղծին է
խոցելի:

«Զննել ինչիւ առ ինչիւ, ճանչնալ աճոր
քէ բարբիճ
Եւ քէ ալ չարն, եւ ապա՝ զիտնալէ ետք
զայն լմանք: (ԹԻւ 42)

«Եւ այճեքուս մէջ զյանեմ կեանքիմ
հրաշքն ալ պիտի: (ԹԻւ 47)

«Կրնա՞ս պիտի ելլել վեր ու կե՞սալ
զէմն արեւիմս: (ԹԻւ 50)

Այլ տեղ՝ յաջողութեամբ ապէ՛ն ետք ի՞ր
ազրու՛մը հնչեակին առաջին երեք տուններուն
մէջ՝ հոն ալ կ'աւարտէ ըսելիքը, եւ վերջին տու-
նը աւելորդ բռն մը կ'ըլլայ հնչեակին վրայ (տ-
րիմակ՝ ԹԻւ 37):

Ղերտահրապէս կը պակտի իր արուեստին
ընդհանրական ան կ'ընդմեջ, որ կը քակտի բա-
նաստեղծի մը էութենէն, ընթացողներ կը վազէ
բերթուածի առաջին բառէն մինչեւ վերջինը, ա-
ռանց ընկրկումի կամ սխալ նսբի, թրթրացնե-
լով միտմանեակ ընթերցողին միտքն ու սիր-
տը:

Թերեւս անոր համար՝ որ կեան վարդան
հետամուտ չէ թո՛ւնչի, բառերու կախարհանքի,
զգացումներու յարմանքի, նորազիւտ պատկեր-
ներու կամ զոյներու շալակների: Երբող բա-
նաստեղծ չէ, այլ խորհո՛ղ, մտածելով զգացող
եւ զգացածը մտածելով փորձաբոլ՝ բառերու
պարզ ու ոչորի մարմարին, զոր կը ասպնէ
մերթ ընդ մերթ՝ հեզքն ու լուսչիւ ջերմու-
թեամբ:

Լքիւ կեան վարդանը չկայ այս հատորին
մէջ, Գերթողազրին կեանքի հանդէպ մէկ կեց-
ւածքին հաստատումն է այս երկը, որուն մէջ
կո՛ն սակայն սաղմըն այլ ուղղութիւններով
ուղեանալից, տարածուելից անոր ձգտումնե-
րուն:

Կը սպասելից կեան վարդանին բանաս-
տեղծական հատոր մը: Այս մէկը՝ առաջինը՝ ե-
թէ յայտնակ մը չէ, յուսախորտութիւն մըն ալ
չէ բնաւ: Մանաւանդ ներկայ խորագրին տակ
ամփոփուածը մէկ մասն է միայն հոս ու հոն
լոյս տեսած անոր զերթուածներուն, որոնցմէ
կազմուելից մէկէ աւելի հատորները աւելի ամ-
բողջական ու լուսաւոր կրնան դարձնել իր զէմ-
քը:

Յ. Գ.

Հղմարներ

ՄԵՐ ՎԻԵՐՆԱՄՅԻՆԵՐԸ ԵՒ

Դիմացի էջին վրայ արտագրուած «Հայերէնով այդ Ինքը...» ընթացիկ ամսոյն «Ազդակ»-ի մէջ երեւցած գրութիւններէն մէկն է, որ, հակառակ իր փոքր ծաւալին, կը ցոյցանէ Վիեթնամի մէջ ինկած հայ վիճարիին հայու ճշմարիտ էութիւնը եւ նոյն ատեն ճշմարտապէս կը պատկերացնէ հայութեան հոծ գանդուածներուն մէջ վիեթնամցիի պէս ապրող այլասերածներուն ընդարձակ թեթեւութիւնը:

Կորնցնելէ առաջ՝ եղածը արժանաւորութեամբ արժեւորելու իմաստութիւն մը կը թելադրէ իրական փորձառութեան մը վրայ կառուցուած այս էջը, լուելայն կը յիշեցնէ Զօհրայի «Կոտրելէն ետք» անուն կտորին լուս պատգամը, ծառանալով մեր կոտորոթափոփոխներուն դէմ...

Մենք, ի հարկէ, չենք բաժնէր գրութեան հերոսին առաջին ախտաճանաչումը, ըստ որում «Ի՞նչ կը մնանիք հարստութեամ մէջ հարստութեան շրջան մարդս, որ չի գիտեր ի՞նչ ընէ»:

Ի՞նչի ողբերգութիւն դահլիճող մեր մտայնութիւնը, ընդհակառակն, հարստութիւնը չկարենալ զգալու ու ըմբռնելու իրողութենէն կուգայ:

Պատմութեան, քաղաքակրթութեան, արուեստի ու գրականութեան մէջ մեր կուտակած հարստութեան ծանօթանալու համար, ըստ՝ ընդ ուրիշ անգամ, մարդկօրէն հաշուած՝ հազիւ կեսնք մը կը բաւէ ենթակային, մինչդէռ մենք, փոխանակ խոնարհաբար խոնարհելու այդ բազմաճիւղ հարստութեան վրայ, փոխանակ անոր մէջ ամբարուած հիւթերը վերբերելու ու տարածելու ցաւազին ճիշդին՝ կ'ընտրենք դիւրին ճամբան, կը սկսինք օտարը դարպասել, այլոց լեզուն, գրականութիւնը, արուեստը ի յաստատուէն գերիվեր համարելով՝ վերէն նայել ցեղային զանձին:

Մշակուած մարդու արագ տպաւորութիւններ ձգելու մարմալը վրձնական ազգակներէն մէկն է այդ կեցուածքին, խորհրդաւորութիւններով դիտուելու միւս տկարութիւնը դեր ունի հող ու լտեսութիւնը անմասն չէ գաւեջտական այդ հանդէսները յարգարելու ախտազին մղումէն: Կրկնութեան զնով աւելցնենք, թէ օտարով ու անծանօթով շլանալու, զարգարուելու փութկոտութիւնը ամբողջական ծանօթութիւններու ու բաղդատական կիւններու արդիւնք չէ, շատ անգամ ու շատերով մօտ ազիտութիւն մը հանդերձելու ստիպողական վիճակ է, այլապէս, մեր հարստութիւնը զգացող մարդը՝ փոխանակ քայլ մը հեռանալու անկէ, վստահաբար պիտի փորձէր աստիճան մը աւելի խորանալ անոր ալքերուն, անգամ մը ծանօթին կարօքը պիտի ալեկոծէր իր ջիղերը, ինչպէս կը պատահի ատիկա իրաւ զգայարաններու տէր ընտիրներուն մօտ:

Հարեանցի նայուածքն է, որ լուս կը յղնի, ծանօթութիւններու թեթեւութիւնն է, որ թեթեւցուցած է մեզ, այն աստիճան, որ խոսամենալից ուժերն անգամ կ'իյնան օտարամուտութեան եւ ամուլ տրտունջներու պղտոր շրայտոյտին մէջ, ափսոս...

ՀԱՅՅԵՐԷՆՈՎ ԱՅԻ ԹԵՐԹԸ... ՎԻՇՆԱՄԻ ՄԷՋ

- Դո՞ւ՛ք: Գու՛ք կը նմանի՞ք հարսուրթեան մէջ հարսուրթեան շա-
ցած մարդուն, որ չի գիտեր ի՞նչ ընէ: Հա՞յ: Կը կատարուի որ գտարիւնն
է՛ք. ձեր ամէնէն գապատայիմ քան մը կը սնունդացած է իր խելութեանն:

«Պաշտաման՝նք հայերէնի կամ հայութեանն եկող որեւէ ինչի համ-
դէպ: Ո՞ւր է:

«Տղա՛ս, արժէ՛քը գիտեալու համար ձեր ունեցածին, մի՛ սպասէ՛ք որ
գայն կորսնցնէ՛ք:

«Ուրիշ ի՞նչ ըրած ունի՞ք այս օրերուն, եթէ ոչ տուտոց, եթէ ոչ
չհաւնիլ, պահանջել աւելին, մի՛շտ աւելին, ամալ բաղդատականեր ընել
ու բանքաւանք: Ու այսպէ՛ս:

«Քիչ մըն ալ շատ ունեցալէն կու գան այս բաները: Ձե՛ս հաւատար:
«Քիչ կը մնայ որ մաղթեմ՝ որ մեր ժողովուրդը շատ չունենայ,
կամ, ասեմ-ասեմ կորսնցնէ՛ ունեցածէն, որ խելքը պահէ գլուխը»:

Յարաճուն եռանդով, փաստարկելու համար իր հաստատումները,
կը շարունակէ, ձայնը բացառապէս մեղմացնելով.

- Լա՛ւ, հիմա մտի՛կ ըրէ՛ք: Գու՛ք որ կը կարծես գրոց-բրոց ես, Քեզի
քան պատմեմ: Գաղափար ունի՞ս Լեւոնի՞ն Էթ՛րԱնժեմի՞ մասին: Ազէ՛կ:
Ֆրանսական բանակին մէջ զինուոր էի: Այդ գումարտակին մէջ: Մեզ
Վիլիթիմ տարին: Ութ տարի մնացի Հոն: Ութ տարի, որպէ՛ս ընկեր ունեցայ
Փրանսացիներ, այնրիացիներ, իտալացիներ, ինչե՛ր ու ինչե՛ր, սակայն
անմիջական մօտիկս՝ ոչ իսկ մէկ հատիկ հայ:

«Այս բոլորը պարապ բաներ են: Գամ հիմնականին:

«Այդ օր, ծո՛ ի՞նչ օր, ի՞նչ օր, միայն գիտնաս, քահայիմ շրջանէ
մը կ'անցնէինք: Յանկարծ, Տէ՛ր Աստուած, գիտնին վրայ, տգիտութեամբ
հայերէն քերթի կտոր մը տեսայ: Վա՛յ օղորդ. միայն կարեմաս երեսակա-
յիլ յուզումս, կարճաս. յափշտակեցի՛ այդ քերթի ազտուս կտորը: Շուա-
րած աջ ու ձախ նայեցայ: Այս այստեղ ինչպէ՛ս ինկած էր: Ո՞վ հոս բե-
լած էր հայերէն գիր ու քերթ: Ձուր էր ամէն փնտտումս: Այդ քերթի
կտորը տարի, յուսցի մեծ ուշադրութեամբ, արդուկեցի եւ դրի ծոցս:
Դրամապանակի՛ս մէջ: Դրամապանակի ա՛յն անկիւնը, ուր երկտասարդներ
իրենց նշանածին նկարը կը դնեն:

«Այդ մաքրուած քերթի կտորը տարիներով մնաց ծոցս, կարծէ՛ք
իրեւ, ծո, ի՞նչ ըսեմ, մե՛զ չըլլայ: Այդ հայերէն քերթի կտորը դարձաւ
բարեկամ, դարձաւ միտքարանձ:

«Միքութիւն էր ինծի համար ան: Միմչեւ, միմչեւ հասանք հոս»:

Յոգնած, հայերէնի ամբողջ սէրը, հաւատամքը այժմեան մէջ շոգ
դարձացած, անգամ մըն ալ ինծի նայեցաւ եին յեծիմանկանը.

- Դո՞ւ՛ք: միայն հունիլ-չհամիլ կը խազա՛ք: Հարցը չադատելն է-
ազտութեամբ՝ մաքրել, պահել: Ես ասո՛ք կը հաւատամ:

Գէլբուրթ ԱՍԻԱՏԻ

Հրանտ Ավագյան

Ռուբեն Բադալյան

ՀԱՅԱՍՏԱՆՅԻ

Ռափայել Արանյան

Վարդգես Գոսթոսյան

ԵՐԻՏԱՍԱՐԴ

Հրանդ Մարտանյան

Գրիգոր Բեշիշյան

ԱՐՁԱԿԱԳԻՐՆԵՐ

Բագրամյան Միլիան

Կամուրջաբան

ԹՈՐՈՍ

ԹՈՐԱՆԵԱՆԻ

ՊԵՅՐՈՒԹ 1969

Մաշեղ Մամուկյան

«...ԱՅՍ ԳՐՔԻ ԵՐԿՐՈՐԴ ԼԱՏՈՐՈՒՄ»

Աղասի Այվազեան, Ռաֆայէլ Արամեան, Հրանտ Մաթէւոսեան, Յովհ. Մելքոնեան, Ռուբէն Յովսէփեան, Վաղպէն Պետրոսեան, Գրիգոր Քէչիշեան, Մուշեղ Մանուկեան :

Ասոնք են «Հայաստանցի ութ երիտասարդ արձակագիրները»-ը, որոնց վաստակէն՝ Թորոս Թորանեանի (Հայաստան) խմբագրութեամբ՝ լոյս տեսաւ երեք հարիւր էջը սնցնող միջին ծաւալով հատոր մը (տպարան «Մեւան») :

Խմբագիրը կարճ յառաջարան մը գրած է հատորին եւ աւելի քան կարճ կենսագրականներով ներկայացուցած է իւրաքանչիւր գէժք :

Յառաջարանին մէջ կ'ըսուի .

«Հայրենական միջին եւ նոր սերունդի գրողներէն ուր բազմի մասը ներկայացնելով սփիւտահայ ընթերցողներուն, երբեք յայտնած չենք ըլլար, Քէ Հայաստանի մէջ ստեղծագործող մեր արձակագիրներուն մէջ ուրիշ շնորհալիներ չկան :

Կան :

Այդ արձակագիրներէն անմիջապէս կարելի է յիշել Խաչիկ Հրաչեանը, Վալթէր Արամեանը, Վիգէն Խչումեանը, Կարայի Սուրենեանը, Ջօրայր Խալափեանը եւ այլքան ուրիշներ՝ երբ սերունդէն :

Յաջորդական հատորներու մասին խօսք չկայ յառաջարանին մէջ եւ «անմիջապէս կարելի» անուններուն թուումը վերջացած է հոս :

Տրտածը, անուշտ, թերի է ու վերաւորական, եւ առաջին հերթին՝ «այնքան ուրիշներու հաշտին :

Երեւանի «Գրական թերթ»-ը, որ իր 7 Մարտի թիւով տուաւ հաւաքածոյին լուրը, մէջբերած է խմբագրին յառաջադիման մեր արտագրած վերի առաջին հատուածը, պահ մը կանգ առած է «ուրիշ շնորհալիներ»ուն մօտ եւ առանց հիմքի, բայց անպայման փափկանկատ ըլլալու ստիպումէ մը ժողուած՝ աւելցուցած է, թէ՛

«Նրանք կը ներկայացունեն այս գրքի երկրորդ հատորում» :

Հայաստանի միջին եւ նոր սերունդի արձակագիրներուն մասին ամբողջական գաղափար մը տալու համար՝ իրապէ՛ս անհրաժեշտ է կազմել այդ երկրորդ հատորը :

Ու երկրորդ հատորին կազմութիւնը առաջինին շափ դիւրին ու ձրի գործի մը տպաւորութիւնը պէտք չէ ձգէ :

Ձի՛ բաւեր ըսել, թէ՛ նոր գրողներ հրատարակ եկած են. նոքը ներկայացնելու կոչուած ձեռնարկի մը մէջ հարկ է ընդգծել նաեւ նորերուն բերած նորութիւնը՝ տղանմին առանձին կամ հասաջարար :

Հայաստանի երիտասարդ արձակագիրներուն վաստակը հայ գրականութեան ուշադրաւ նուաճումներէն մէկը եղաւ վերջին տասնամեակին ու հոսեցուց ահադին մեղան : Սուրէն Աղաբաբեան, Սեւակ Արզումանեան, Վաղպէն Մնացականեան եւ ուրիշ քննադատներ այդ մասին ընդարձակ յօդուածներով հրատարակ եկան, ժանրակրկիտ քննութեան ենթարկելով իւրաքանչիւրին բերքը, վեր առնելով ամէն մէկուն առանձնատկութիւնը, նիւթը ընտրելու եւ մշակելու կերպերը, լեզուական ու ոճական բարեմասնութիւնները :

Մտաւորապէս նման աշխատանքի մը կը կարողեր նաեւ «Հայաստան»

տանցի ութ արձակագիրներ» անուն հաւաքածոն, որ, ցաւօք սրտի, պրպտումի, բարդատութեան ու գտումի արդիւնք պործ մը չէ, եւ խմբապրին անստոյգ մեկնակէտին եւ աւելի քան անստոյգ շարժանիչին հետեւանքով դժուար է հասկնալ, թէ ինչո՞ւ նախապատուութիւն տրուած է այս դէմքերուն եւ «չատ ուրիշներ» ըսուած անորոշ կարուանին մէջ ձգուած են «չատ ուրիշներ»:

Ներկայացուած ու յիշատակուած նոր սերունդի անուններուն մէջ, զարմանալի կը թուի, օրինակ, Գէորգ Արշակեանն ու Նորայր Աղալեանը բոլորովին անտեսելու փաստը, երբ այդ երկուքը ընթերցողին յիշողութեան կը ներկայանան ութ անուն հաշուէլէ շատ առաջ: Արտասահմանի անձանօթ չեն առաջինին «Թրաշուշաններ» եւ «Սեւ ու Սպիտակ կարապներ» անուն գործերը եւ երկրորդին՝ «Ստ մի նայիր», «Շոգ ամառ» եւ «Արազածի ծիւններ» խորագրուած պատմուածքներն ու վիպակները, որոնցմէ բոնուած հատընտէր կ'ընէր վստահարար պիտի ծանրացնէին Հայաստանի երիտասարդներուն արձակը ներկայացնելու սահմանուած հատորին որակը:

Յիշեալ երկու երիտասարդներուն վայելած վարկին մասին յաւելեալ սպացոյցներ հազորդելու համար՝ կ'արտադրենք վերջին ամիսներուն տրուած «Գրական Թերթ»-ի հետեւեալ լուրերը:—

«Ուշախալի է, որ «Հայաստան» հրատարակչութիւնը քարգմանում եւ ռուսերէն լոյս է ընծայում եռյ գրողների գործերը:

Այս անգամ հրատարակչութիւնը ռուս ընթերցողներին է ներկայացրել Գէորգ Արշակեանի «Սեւ ու սպիտակ կարապներ» գիրքը՝ Աշտո Սարհատեանի քարգմանութեամբ:

Գրքում տեղ են գտել «Թրաշուշաններ» եւ «Սեւ ու սպիտակ կարապներ» վիպակները:

Ժողովածուում գետնաւած գործերի նկարագրողումները խմբաձուլ է կատարել Ալեքսո Նարայեանը:

«Սեւ ու սպիտակ կարապներ» գրքի տպագրական է 100 հազար»:
(«Գրական Թերթ», 22 Դեկտեմբեր 1968)

«Հայաստան հրատարակչութիւնը ռուսերէն լոյս է ընծայել Նորայր Աղալեանի «Շոգ ամառ» ընդհանուր խորագրով ժողովածու: Գրքում տեղ են գտել «Շոգ ամառ» եւ մի քանի պատմուածքներ՝ Խմբա կամանակայի քարգմանութեամբ:

Նկարիչ Ռաֆայել Աղալեանը գիրքը ձեւաւորել է գաշակով, հարազատ՝ գոյների սնիւն:

Գիրքը լոյս է տեսել 60 հազար տպագրականով»:
(«Գրական Թերթ», 21 Մարտ 1969)

Այս է Հայաստանի մտաւորականութեան վերաբերումը Արշակեանի եւ Աղալեանի հանդէպ: Եւ այս երկուքը ոչ իսկ յիշատակութեան արժանացած են Հայաստանի երիտասարդ արձակագիրները ներկայացնելու մտքով կազմուած հաւաքածոյին մէջ: Մեզի կը մնայ կրկնել «Գրական Թերթ»-ի լուս. դիտողութիւնը եւ յուսալ, որ «Նրանք կը ներկայացունեն այս գրքի երկրորդ հատորում»:

Մինչ այդ, իւրաքանչիւրէն կը ներկայացնենք երկուական էջ, մէկուն տարբարագործելու ինքնատիպ եղանակին եւ միւսին ոճական յատկանիշներուն մասին զաղափար մը տալու համար ընթերցողին:

ԳԵՈՐԳ ԱՐՇԱԿԵԱՆ

**ՍԵՒ ՈՒ ՍՊԻՏԱԿ
ԿԱՐԱՊԵՏԻ**

(ՀԱՏՈՒԱԾ)

Տգան նրան չէր լսում: Առաջ էր վազել, պատկել մամոսու ֆարերի յետնուում, ձորից գտած մարտնու ճիւղը հրացանի նման լռելի, սպասում էր, որ հայրը կը հասնի իրեն: Այդպէս էլ նրանք իրար չհասան: Տգան չարացած մասրեմու ճիւղով սպաննեց նրան մի քանի ամիս յետոյ, եւր հիւանդացու եւ բժիշկը ասաց. «Արիւնը սպիտակ է»:

Նա այս բառի մէջ դրեց այնպիսի մի դաժան ճշմարտութիւն, որ Գարեգինը փշաքաղուեց: Յետոյ բժիշկն ուղիղ նայեց նրա աչիւրին. «Դարն ահեղ է, մարդ հանգչում է մտի նման»:

- Յոյս չկա՞յ:

- Յո՞յս, - ասաց բժիշկը զարմացած: - Ինչու չկայ: Յոյսից շատ ինչ կայ աշխարհում: Այստեղ յոյսն այնքան է ազօտ, որքան երկիրը՝ մայրամուտից յետոյ: Մնում է լսպտերնեղով լուսաւորել: Դա մենք կ'անենք աստիճանաբար, կը փոխենք երեխայի արիւնը, բայց դրանով մենք չենք կարող փոխել այս նառագայթումը, որը մթեցնում է աշխարհը: Դուք ֆիզիքէնս էք եւ երիտասարդ: Մեր դարում երիտասարդ չկայ, նա է երիտասարդը, ով դեռ դայրոց չի յանախել: Բոլորն էլ հասունացած մարդիկ են: Պէտք է հասկանաք, որ խաղաղութեան համար պայքարելն ու խաղաղութիւնը պաշտպանելը տարբեր հասկացողութիւններ են. այդ երկուսի միջեւ էլ ժամանակակից քաղաքականութիւնը տրոհում է ստամբ՝ անլի ու ժեղ գէնք ստանալու համար: Ես գտնում եմ, որ մեր ոգրերգութիւնը այդ երկու հասկացողութիւնների տարբերութեան մէջ է: Բայց մեծ յոյս կայ: Դա է մեզ պահում, թէ չէ մենք կը խռոնենք այդ երկու տարբերութիւններն ու կեանքը կը վերջանայ մեզ համար:

- Փրօֆեսէօր, ես չեմ մտածել այդ մասին, - ասաց Գարեգինը, նստելով նրա դիմաց, բազկաթռոխիմ:

- Մի նստէ՛ք, - ասաց փրօֆեսէօրը, - զնացէ՛ք: Ես ցանկացայ ձեզ հետ անկեղծ լինել, մի մարդու հետ, որը մեծ ոգրերգութիւն է ապրելու:

- Մեծ ոգրերգութիւն, - շշուշաց Գարեգինը: - Եւ դա անխուսափելի՞ է:

- Չգիտեմ, - պատասխանեց փրօֆեսէօրը, դէմքը շրջելով: - Բայց հաստատ համոզում եմ, որ դուք ծպտում չէք համի այդ հարուածի առաջ: Մա իմ անհնամեծ յայտնութիւնն է, որ արել եմ կեանքիս ընթացքում: Ժամանակակից մարդը, որքան էմբռն է, այնքան էլ կռապաշտ: Նա

կարողացել է իր հոգում կողմ-կողմի տեղատեղի դրանք: Եւ աշխարհին է պարզում դրանցից որեւէ մէկը, որն անհրաժեշտ է: Այդ իսկ պատճառով, որքան հեշտ է, նայեման էլ դժուար է մարդուն հաստատել: Դրանք պետք է գտնուի մէկը միւսից: Այն ժամանակ կեանքում շարժարձակ չի լինի:

- Միքէ՞ այդ ամէնը կայտնած է մեր հոգեբանութիւնից:
- Այո: Եւ մտածողութիւնից: Մենք զգտում ենք շարունակ մարդ դառնալ, աւերում ենք ու կառուցում մեր հոգիները՝ իսկական մարդ դառնալու համար: Քանդելու ու շինելու միջեւ էլ մեզանից ոչ ոք ծնկի չի գալիս, ընդհակառակն, ժպտում ենք կամ ծիծաղում: - Փրոֆեսէտըրը ներմա-կած հայեացքը խիստ յօնքի տակից բարձրացրեց Գարեգինի դժմոքի:
- Ապա ժպտացէ՛ք, - ասաց նա:

Գարեգինը շփոթուեց: Փրոֆեսէտրի այժեռի փայլից Գարեգինի դէմքը գունաթափուեց: Ներքին ալեկոծութիւնը, վշտաբեկ ալիքներով, լիզում էր հոգու երկու հակադիր ափերը: Հաստիկ-ծատիկ արագ էր ընկնում ներսում գոյացած անզունդը, տաք ու սառն ասեղների բիրտար ծակոց-ներով՝ մանր սարսուռ ֆտելով շղմաշարին վերից վար:

- Ձէ, ոչ մի վատ բան չկայ, ժպտացէ՛ք:
- Փրոֆեսէտր, դա կա՞յ ունի... - հարցրեց նա: Եւ այդ հարցը խլում էր հագու պզտոր ալիքներից: Ծղօտի չափ փրկութիւն է, երկու հաստիկ արցունք, որպէս քեթեւութիւն:
- Ժպտող կապ ունի ամէն ինչի հետ, - ասաց փրոֆեսէտրը:
- Եւ փրկութեան, - տարակուսանքով գոչեց Գարեգինը:
- Այո, փրկութեան, ժպտացէ՛ք:

Այդ մարդը Գարեգինի վրայ կայտարարի տպաւորութիւն գործեց: Մինչեւ նրա մտ գնալը լսել էր, որ փրոֆեսէտրը չափազանց հետաքրքիր խառնուածքի տէր անձնաւորութիւն է: Մասնակցել է համաշխարհային շատ գիտական խորհրդակցութիւնների, հանդէս է եկել գեղուցումներով, եւ ճազակալիչը աշխարհը նանչում է նրա տասնեակ աշխատութիւնները: Պտայող գիտական աշխարհում, որ կատարել է փրոֆեսէտրը, յայտ էր ներշնչում, քէ նա սխալական չի լինի: Սխալական չլինելու հաւատը ամենագորեկ գեղամիջոցն էր, որ այժմ առաքարկուած էր իրեն, եւ նա, որպէս դրա վաւերացում, պարտաւոր էր ժպտալ: Կարմրելով փրոֆեսէտրի բարի հայեացքի ներքոյ, նա ժպտաց:

Փրոֆեսէտրը բարձր ծիծաղեց.
- Միրելիս, այդքան բան էի ուզում: Մատերիալիստական ուսմունքը հրաշքի նման բան է: Նա ծնունդ է մինչ այդ եղած մարդկութեան կրած զրեքութիւնից՝ որպէս ժպիտ ու ծիծաղ: Մենք այսօր պարտաւոր ենք գնալ դէպի հոգեբանական երջանկութիւնը՝ շաղիտուած ժպիտից, ոչ-քերգութիւնից ու ծիծաղից, գնալ մեծ գեռազութեամբ: Շուտով կէս դար կը լինի, որ մարդը դրուած է էվոլուցիայի այդպիսի հոգեբանական չափ ու ձևի մէջ, եւ դա թայլ է տալիս անհատին ու ողջ հասարակութեանը, փոքր ու մեծ ժողովուրդներին հաւատարապէս՝ գնալ դէպի կատարեալ երջանկութիւն: Աստիճանաբար արցունքն աւելի էր էլ լինում, քան ծիծաղը: Այժմ, եթէ կարգաւանայիք ծիծաղի, աւելի լաւ կը լինէր: Բայց այդքանն էլ բաւական է: Գնացէ՛ք:

- Դանքից դուրս գալիս, փրոֆեսէտրը բղաւեց յետեւից.
- Երբ դաժան է դարը, ծիծաղը դրօշի նման պետք է պարզել նրա դէմ:

ՆՈՐԱՏԻ ԱԴԱԼԵԱՆ

**Ա Ր Ա Գ Ա Ծ Ի
Չ Ի Ի Ն Ե Ր Ը**

(ՀԱՏՈՒԱԾՆԵՐ)

Եւ եղաւ պատերազմ, եւ եղան ծանր օրեր, եւ երկիր Նայիրին աներեւակայելի չափերի հասաւ, դարձաւ ետզաւ եւ հիւսիս, արեւելք եւ արեւմուտք, եւ եղաւ այնպէս, որ գիւղում ուժեղ տղամարդ չմնաց...

Գիւղում չմնաց եւ տղան: Ամէն ինչ վերջացաւ, ինչ մանկութիւն էր, պատանեկութիւն էր: Քանի որ պատերազմ էր, եւ միյնումար մարդկանց, նրանց ամենատարբեր անունների կողքին, կռիւների թռի ու բռնի մէջ արդէն կար մի զինուոր՝ Աշտա Սարայեան անունով, որն ինչ-որ տեղ բողբի մտնացել էր երեկուայ օրը: Գնաց գիւղից, հասաւ Պերլին:

Յետոյ կրկին տարիներ անցան. եօթը տարի: Եւ նա եւս վերադարձաւ: Ճանապարհ ընկաւ դէպի տուն, դէպի երեկուայ մանկութիւնը, պատանեկութիւնը, այն ամէնը, ինչն արդէն չկար, ու հիմա չգիտէր՝ լինելա՞ւ էր կրկին:

❦

Մտազբազ վերադառնալիս, Աշտը գտնուում էր երկու աշխարհի սահմանացձում: Նա անհատատար ուժով լարեց ռազմը, որպէսզի հեռուոր տարիների մթնում բացավառուի մի ծիրանի ծառ եւ մի ազգիկ, առկայն դրանք արագ յանգան, ինչպէս եթէ գանկում արեան շիբեր ցայտէին:

Բանը դանդաղ միջոցակց առաւի տիղմին մէջ... վերջում նրանք հազար երկու հարիւր էին՝ ինքը, հոր ուրաւկանը եւ էլի հազար հարիւր իննսուներ մարդ: Պատերազմը վազուց վերջացել էր, բայց ոչ ոք գիտարական համազգեստը չէր հանում, որովհետեւ, ինչպէս բացատրում էր բարի եւ մտախեհ գնդապետը, աշխարհում դեռ մալի կուարտարներ կային: Եւ կար սահման, որ ձգուում էր ովկիանոսով, նահաւտներով, լեռներով,

դաշտերով, անտառներով: Եւ կարող էր այդ սահմանը գոյութիւն չունենալ: Եւ կը լինէր սէր, բարեկամութիւն, ուրախութիւն, երգ: Եւ բոլորը ծամամակին կը վերադառնային տուն, կը փարուէին իրենց հողին, կը սուգուէին ջրերի մէջ, կ'արտասուէին հովերի տակ, կ'աննէին պատերազմի ճանապարհներին առնացած իրենց կարօտը:

*.

Բաւեր դամիդաղ խրուեց առաւի տիգմի մէջ: Մէջտեղում նրանք հազար-հազար էին՝ ինքը, հայրը եւ էլի հազար-հազար մարդ: Մէկը գրեթէ ամէն օր էթի տակ երգում էր. «Հոյ արա, եգօ ջա՛ն, ախպէր ջա՛ն...»: միւսն արտասանում էր ինչ-որ բանաստեղծից, երբորդը մտովին շրջում էր ծանօթ արահետներով: Յիշում էին շուրջերին դրոշմուած մի համբոյր, դէմքին իջած մի անուշ ժպիտ, մի ծաղկած ծառ, աղմկոտ մի խաչմերուկ, կիսատ մնացած մի տուն, մի սպիտակ ձի, մի քանկագին շերիմ, մի օտար հարագատ, մի խոնարհ աղջիկ, մի ծղվլան երեխայ, մի ուրախութիւն, մի թխրատեսութիւն, մի ծիծաղ, մի վիշտ, մի յաջողութիւն, մի ֆաղք երազ, մի տրամաբանութեան օրէնք, մի փիլիսոփայական ձեւակերպում, մի դասագիրք, մի դագճահի մաս, մի կապոյտ երկինք, մի ինքնամտազատութիւն, մի առատ սեղան, մի կանաչ արտ... Եւ պատերազմը թւում էր անվտանգ: Բայց մարդկանց հետ մեռնում, չհանում էին նաեւ այդ արթուն երազները, ընդհանուր վշտի, յոգնութեան, ճակատագրի անորոշութեան մէջ բեկբեկում, կամաց-կամաց մարում էին մեծ կեանքի ճառագայթները եւ պատերազմը ամէն կողմից անկատելի յառնում էր անձեռակերտ դամբարանի նման: Եւ անթիւ անհամար անյայտ շիրիմների մէջ, որոնք մի օր փառքով ու ծաղիկներով պէտք է պսակուէին, նրանք շարունակեցին կռուել մահուան դէմ եւ մեռնել գեղեցիկ աշխարհի համար:

*.

- էյ, քնած ես...

Բայց Աշտուր քնած չէր: Նրա միտքը, հայեացքը, զգացումները, լեզուն, նեարդները այդ ուշ ժամին տենդագին փնտռում էին Նայիրի աշխարհը, օրը եւ արդէն մօտ էր, եւ արդէն հեռու, եւ արդէն նօթ էր, եւ արդէն հին, եւ արդէն հարագատ էր, եւ արդէն օտար, եւ արդէն հասանելի էր, եւ արդէն անհաս, եւ արդէն յայտնի էր, եւ արդէն անյայտ: Անյայտ, անորոշ, եթերային, երապուրիչ, ինչպէս ամենագեղեցիկ կնոջ շուրջերի ժպիտը: Նա տանջանք մտածեց, որ գուցէ Նայիրի աշխարհը երկինքի պէտ անպարփակ սիրոյ մէջ է, անյունդի պէտ խորը հիասթափութիւնների մէջ, անիրագործելի երազանքների մէջ, կամ այնպիսի մի բանի մէջ, որը ժայթքում է անպասնչի ուժով եւ առելիութեամբ: Գուցէ եւ արդէն գոյութիւն չունի Նայիրի աշխարհը, ջնջուել, անհետացել է ֆարտեսներից, գրքերից, այս տիեզերքից, դարձել է բանաւոր առակ, համելուկ, բանաստեղծութիւն, երգ, կատակերգութիւն, լեզանք, որ հմայիչ ձայնով գայթակում է սրտերը...

Ն. Ա.

Սոյնէս (Վ. Խաչէան) եւ իր կրկնկրեւոյթը՝ Հելլոս (Նանա Չաքըճեան)

10, 11, 12 եւ 13 Ապրիլին «Յակոբ Տէր Մեյֆոնեան Թատրոն»-ին եւ 18, 19 եւ 20 Ապրիլին «Կիւլպէնկեան» սրահին մէջ՝ Համազգայինի «Լեւան Շանք» քառերախումբը, Վարուժան Խաչատրեանի բեմադրութեամբ յաջորդաբար եօթն անգամ ներկայացուց Հենրիխ Իբսէնի «Մեծ Վարպետ» Սոյնէս» անուն գործը:

Թատրախաղին տեֆորը յարգարած էր Բանդակագործ Զաւէն Խաչատրեան, որ գործին ոգին ցուցնուող վայելիքի իրական աղբիւր մը եղաւ:

Հակառակ աւագ դերակատարներուն մօտ նշմարուած կարգ մը տրկարութիւններուն, «Մեծ Վարպետ» Սոյնէս»-ի բեմադրութիւնը արժանացաւ հանդիսութիւններուն միանամուտ գնահատանքին:

Դեռ երեք անգամ պիտի ներկայացուի «Սոյնէս»-ը:

Յաջորդով՝ մեր քաննիկը:

ՀԱՅԲՆԻ ԳՐՈՂՆԵՐ ՓԱՐԻՁԻ ՄԷՋ

16 Գեկտեմբեր 1968-ին, Փարիզ հասան և անմիջապես գաւառ մեկնեցան հայրենի գրողներ՝ Պարայր Սեւակ, Սարգիս, Ստեփան Ալաշաբան, «Գարուն» ամսագրերի խմբագիր Վարդգես Պետրոսեան, Մկրտիչ Սարգսեան, տիկիններ Ալանի և Անահիտ Սահեան, իստակ Գիւնթաղեան, Լեւոն Միրեանեան և Մամուլի Կոմիտէի նախագահ՝ Հ. Ուշագեան:

ՓՐՈՓ. ՆՈՒՊԱՐ ԱՐՓԻԱՐԵԱՆ

Փարիզի Համալսարանական Միջազգային Ոստանի պատմութեան մէջ առաջին անգամ ընկալուի՝ Հայ մե, Փրոֆ. Նուպար Արքիարեան ընտրուած է վարչական կեդր. Պորտուգալի անգամ:

Փրոֆ. Նուպար Արքիարեան կը զուտակուի Փարիզի Գիտութեանց Ֆակուլթէին մէջ և Ժանաբէ է միջազգային գիտական շրջանակներուն՝ լիւսիսմանով մասին իր աշխատութիւններով: Կեց տարիէ ի վեր կը վարէ նաեւ Փարիզի Համալսարանական Միջազգային Ոստանի Հայ Ուսանողական Տան Տնօրէնութիւնը:

Համալսարանական Միջազգային Ոստանի Վարչական Պորտուգալը ունի 25 անգամ:

Փրոֆ. Արքիարեան ընտրուած է իբրև Ոստանի ամբողջ տնօրէններուն ներկայացուցիչը: Այս ընտրութիւնը ո՛չ միայն ապացոյց մըն է Փրոֆ. Արքիարեանի վարչական կարողութիւններուն, այլ նաեւ այն վստահութեան, զոր Ոստանի 28 տնօրէն տնօրէնները ունին իրեն հանդէպ:

ՏԱՍԸ ՆՈՐ ԱՆՒՊԱՐԵՆԻ ՄԻԱՅԱՇ ԵՆ
ՀԱՅ ԿՐԹ. ՀԻՄՆԱՐԿՈՒԹԵԱՆ

Միացեալ Նահանգներու Հայ կրթական

Հիմնարկութիւնը, Լսու Աճեցողի շնորհակալութեամբ պանդոկին մէջ սարժած է հաւաքույթ մը: Ներկայ եղած են 86 հոգի՝ Հիմնարկութեան անդամներ և բարեկամներ՝ իրենց տիկիններով:

Նախագահած է Հիմնարկութեան Պաշտօնական Պր. Յովսէփ Փիրումեան:

Խօսած է Հիմնարկութեան վարչիչ-հարստաւար Բիւզանդ Կառնեան: Խօսք առած են Յան Պր. Ճան Կողբան և այլ ներկայացուցիչներ:

Ներկայ հիւրերէն 10 հոգի լիմնարկութեան կերպով ներկայացուցած են իրենց քննածոտքիւնը անդամակցութեան, առ ի գնահատութիւն Հիմնարկութեան գործունէութեան:

Նոր անդամներ են.- Պարոններ՝ Յակոբ Շիրվանեան, Սիմոն Գառապրոֆ, Քէյ Ֆերմանեան, Պատի Հայաշեան, Ռայփ Թիւֆէնկեան, Ճէյմս Արելեան, Վահան Մելիքի, Ճան Միլոսիչեան, Տոմար Հարրիս Բիթրըք և Պապ Պապանեան:

Հիմնարկութեան անդամատուրքն է՝ տարեկան 500 տոլար:

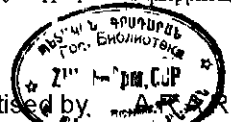
ՀԱՅԲՆԻ ԱՐՈՒԵՍՏԱԳԵՆՆԵՐԸ ՓԱՐԻՁԻ ՄԷՋ

Յունուար 16-ին, Փարիզի ՎՍԱՍՍ Եր Շիմիտ սրահին մէջ, տպագրիչ երեկոյթ մը տեղի ունեցած է, մասնակցութեամբ հայրենի վաստակաւոր արուեստագետներու:

Փարիզեանայ հոծ բազմութիւն մը, ինչպէս Օսեր օտար համալսարաններ ծայրէ ծայր լեզուցած են սրահը:

Ելոյթներ ունեցած են Արեւ Բարաբանեան, Տիկին Հ. Ճիւնեան, Անահիտ Յիթիկեան, Էլեոնորա Ոսկանեան, Սուրէն Քաչարեան, Յ. Քաչարեան, Գոհարիկ Գոսպարեան և Գեորգ Էմիլ:

Խօսք առած են Երևանի գլխաւոր հարստաւարական Պարան Պապան և Փրոֆ. Վարդգէս Բարաբանեան:

ՔԱԳԻՆԻ ՖՈՆՏԻՆ

Աւետիս Զալըքեան (Սամ-Փաւլօ) 100 լ. ոսկի կը մուծի «Բագին»ի ֆոնտին

ՔԱԳԻՆ ԿԸ ՆՈՒԻՐԷ

Յովսէփ Ալահայտոյեան (Պէյրուք) մէկ տարուայ «Բագին» կը մուծի՝

Պետրոս Ալահայտոյեանին (Քալիֆոբիա)

Ստեփան Քէօշկէրեանին (Քալիֆոբիա)

ՇՆՈՐՀԱԿԱԼՈՒԹԵԱՄԲ ՍՏԱՅԱՆՔ

ԳԱՐՆԱՆ ԶԻԿՆ ՏԵՂԱՅ (բանաստեղծութիւն), Շահանդուլտ, Պէյրուք, 1969

ՈՒՍԱՆՈՂ, քիւ՛ 2, Փարիզ, 1969

ՄՆՀԵԱՆ, քիւ՛ 1, պարբերաբերք Պարն Համուտի «Զաւարեան» Ուսանողական Միութեան, Պէյրուք, 1969

ՀԱՐՑԱՆ ԲԱԺՆԵՐԻՆ

ԼԻՐԱՆՆ 22 Լ. ՈՍԿԻ
ԱՐՏԱՍՈՂՄԱՆ 8 ՏՈՂԱՐ
ՀԱՏԱՎԱՅԱՌ 2 Լ. ՈՍԿԻ

Վարչապետի հասցե --

G. SASSOUNI
Rue Sélim Boustani,
Beyrouth-Liban

digitised by A.R.A.R.@